

FARKAS JÓZSEF

A ZSIDÓK MÁTÉSZALKA
TÁRSADALMÁBAN

JEWS IN MÁTÉSZALKA

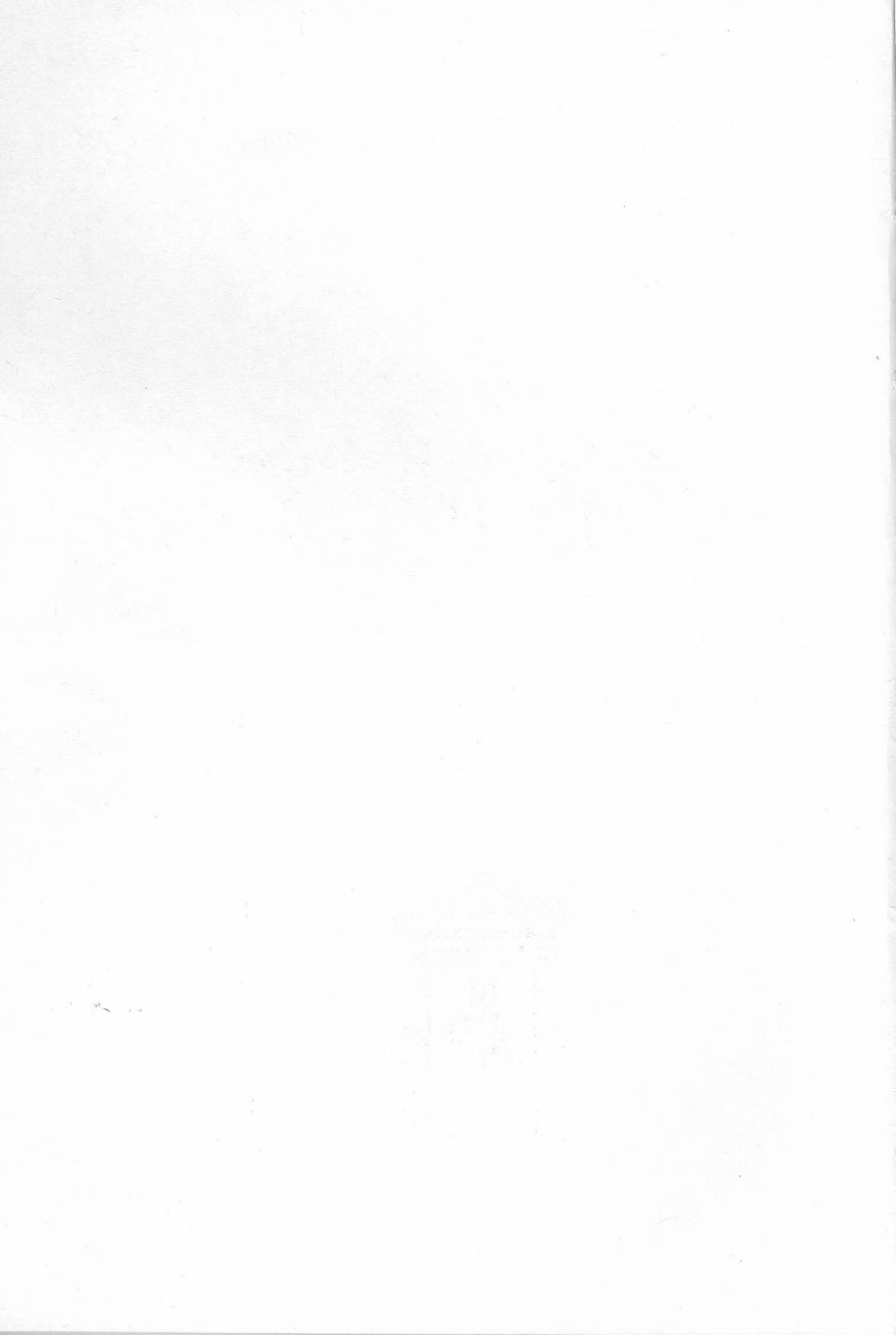

Debrecen, 1989.

STUDIA FOLKLORISTICA ET ETHNOGRAPHICA

25.

FARKAS JÓZSEF

**A ZSIDÓK MÁTÉSZALKA
TÁRSADALMÁBAN**

Debrecen, 1989.

STUDIA FOLKLORISTICA ET ETHNOGRAPHICA

25

**A Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének
kiadványa**

Szerkeszti:
UJVÁRY ZOLTÁN

Lektorálta:
Orosz István

ISBN 963 471 624 5

ISSN 0138-9882

**Készült a Mozgáskorlátozottak PIREMON Kisvállalata
nyomdaüzemében, Vámspércs 89-921
Felelős vezető: dr. Gere Kálmán igazgató**

Műszaki szerkesztő: Imolay Lenkey István

BEVEZETÉS

Az alábbiakban szeretném a vidéki zsidóság életét egy hajdani mezőváros, Mátészalka társadalmi keretén belül bemutatni. A település Kisvárdra, Beregszász, Munkács, Szatmárnémeti helységekhez viszonyítva is nagy "zsidófészeknek" számított, ahol templomuk, fürdőjük, iskolájuk, külön ipartestületük, rangos temetőjük, a harmincas évekig, a "lengyel-zsidóknak" külön városrészük is volt. Ennek ellenére napjainkra (1988-ra) Mátészalkán alig haladja meg lélekszámuk az egy tucatot és tösgyökeres szalkai zsidócsalád mindössze egyetlen. Rituális fürdőjüket a hatvanas években átépítik, mára "tanácsi bérház" lett belőle, temetőjük gondozatlan, kezeletlen...

Hajdani iskolájukba először népi kollégium, majd napközi otthon "települt". Templomuk omladozóban, rabbi és metsző lakásuk roskatag. A régi főutcai, klasszikus és rangos, - utcára bolt, hátul lakóház - épületegyütteseiket a városrendezés során "leseperték". Iratok, okmányok elvértve sem találhatók, néhány tucat héber nyelvű vallásos könyvük az időközben összerogyott templomudvari ortodox imádkozó házuk romjai alatt várja a végső beteljesülést.

Így vizsgálatomhoz dokumentum, adatközlő alig állt rendelkezésemre, "csupán" a 83. életévében járó apám elmondásaira támaszkodhattam, aki mint cipész- és csizmadiasegéd, hosszú időn át (1928-1932) dolgozott szalkai zsidó iparosoknál (pl.: "a veres-Buminál!"), anyai nagybátyám, *társban* is együtt volt mint cipész és cipőüzletes (78 éves) itteni zsidókkal. Anyai nagyapámnak árendás lakói közt zsidók is voltak, így több gyerekkori játszótársam, majd a szalkai polgári iskolában több osztálytársam is zsidó volt. Sőt Rózsika néni óvodája, ahova négyévesen feladtak, a *hájder* mellett volt a Rákóczi utcán. Mindezek emocionális élményemlékekként élnek bennem, megírásra várva...

A témát immár 20-30 éve hordozom, érlelem magamban. Volt idő amikor nem lett volna szerencsés megírni, de az utóbbi tíz esztendőben számos olyan dolog történt, ami miatt elérkezett a *megörökítés* lehetősége.

1. Bosszant, hogy csak pénzért (Soros-alapítvány) kutatják a témát.
2. Tragikus, hogy élő zsidók ma sem szívesen beszélnek sorsos életük-ről.

3. Ha külföldi kutatókat kalauzoltam szalkai vizsgálódásaik során, az adatokat szolgáltató zsidóemberek, hetek múltán, belebetegedtek a gondolatba, hogy amiért beszéltek, "elviszik" őket.

4. Amikor értelmiségi körökben említettem *szándékomat*, "viccesen" mondták, "írjál inkább imádott parasztjaidról!".

Tudom, okmányok hiányában, levéltári háttér nélkül írásom nem tudományos dolgozat. Talán öninterjú, anyagközlés személyes emlékanyaggal "dúsítva", lehetne műfaji meghatározása. Tudom, hogy a téma nem tetszik mindenkinek, számtalan ok és okozat miatt... Azt is tudom, hogy egy település zsidóságának életporszem-villanatai ami gyatra emlékezőképességem során megmaradt, kiegészülve az adatközlők elmondásaival, nem szolgálhat messzemenő következtetések levonására. Mégha tudjuk is, hogy a vidéki zsidóság - az országének a II. Világháború előtt a nagyobbik része - társadalmilag, gazdaságilag, de politikailag is igen heterogén összetételű.

A szalkai zsidóságra való emlékezésem továbbá abból a felismerésből is fakad, hogy a város történetének, társadalomrajzának elkészítése hiányos lenne a zsidóság bemutatása nélkül. Arról nem is beszélve, hogy a mai fiatalok jóformán semmit sem tudnak erről a népről, városunk hajdani lakóiról.

Annyi a különböző színvonalú helytörténeti munkákból is kiderül, hogy Mátészalkán "1900-ban 790 házban 5405 magyar lakos élt; ebből 717 róm. kat., 470 gör.kat., 3194 ref. és 1008 izr."¹

Fényes Elek 60 évvel korábban a 2649 fős összlakosság közt 87 római katolikust, 45 görög katolikust, 2279 reformátust és 238 zsidó lakost szám-lál.² A két adatból is kitűnik, hogy a település lakossága egy emberöltő alatt megduplázódik, a zsidók száma viszont négyszeresére növekszik. Az országos demográfiai adatok viszont ebben az időben visszaesést mutatnak, melyet a kivándorlással és a nagyobb városokba történő költöz-ködéssel magyaráznak.

Tóth Kálmán ref. tanító 1959-ben hozzántézet írásbeli kérdéseimre emígy írja le az 1916-18-as évek Mátészalkáját: "Egymás mellett élnek

reformátusok, katolikusok és zsidók. A zsidók egyrésze a gettóban lakik. Egy késő délutánon a gettóban sétálok. Zárt ajtók, lefüggönyözött ablakok. Egy titokzatos, rejtett világ. Az út porában gyermekek dulakodnak. Sírás, visítás, ordítás. Felismerem a verekedők között néhány tanítványomat. Cserkészútra indultak a gettóba, elkaptak egy kis pájeszes zsidógyereket, azt ütlegetik most keresztényi buzgalommal. Jöttömmre futva visszavonulnak a keresztény negyed házaiba.

A vérző orrú áldozat meglapul a gettó egyik kapujában, szipog és bizalmatlanul pislog rám. Íme, már a gyermektársadalmat is megmételtyezi a vallási ellentét.

A gettó a régi református temető és a Zöldfa utca környékén volt. A mátészalkai zsidóságnak volt egy csoportja (rétege), az ortodox zsidók. A temető környékén laktak. Számukat nem tudom, de mátészalkai méretekben egy kis városrészt (10-15 ház) alkottak.

Pájeszt viseltek, kaftánt hordtak, bizonyos ünnepeken feltették a jellegzetes prérnakucsmát.

Ebben a kis városrészben zárt kapuk, lefüggönyözött ablakok, néptelen, csendes udvarok fogadták az arra sétálót. Titokzatos, ismeretlen, rejtett világnak éreztem.

A felnőttek nem dulakodtak ugyan a porban, de a felekezeti különbözőség megmételtyezte a társadalom légkörét, ami elsősorban az elzárkózottságot szüli, az pedig maga után vonja a többi, a közösséget lázító, szét húzó erőket. Mátészalka e tekintetben nagyon érdekes, részemre tanulmányos jelenség volt. Én, ugyanis budapesti születésű vagyok és mátészalkára történt költözésem előtt budapesti lakos voltam. Szalka a református-katolikus-neológ zsidó-ortodox zsidó lakosságával különös konglomerátum volt, megtétyezve a vagyoni és rangbeli különbségekkel. Még furcsább keverék, mint pl. egy baranyai falu, ahol magyar-német-sokác nemzetiség egyesesen él ugyan, de összekötő híd köztük a közös vallás és közös szegénység.³

A szalkai zsidóság foglalkozása és életformája lényegében az 1944-es sajnálatos gettózásukig majdnem változatlan maradt. Legnépesebb a kereskedő réteg volt és legkevesebb, szinte csak elvétve található a földművelő, paraszt-zsidó család. A község közéletében közvetlenül csak a

"tősgyökeres" anyagilag vagy szellemileg rangosabbak kapnak szerepet. Hangjuk és befolyásuk meghatározó volt még a legnagyobb számú reformátussággal szemben is. Olyan megélhetési formát választanak, amely a helyi parasztság, a magyarság számára nem volt kedvelt. Alkatuk, habitusuk, rátermettségük alapján is a sok munkát, aprólékos, takarékos, jó emberismeretet igénylő kereskedő életformát választják. (Ha Galíciából, vagy a Felvidékről kézről-kézre adva egy-egy család eljut Mátészalkára, az itteni zsidók "*kezdőtőkét*" adnak össze számukra, hogy belefoghassanak az *üzletbe*.)

A ZSIDÓK CSÚFNEVEL, RIGMUSOK, SZÓLÁSMONDÁSOK

Ha már árult a zsidó, nevet is kapott rögvest a szalkaiaktól. Ismertük a medvecukrot árusító Lácsu-nénit, Nyakló-Móriczot, a veres-Bumit. Sőt a vőfélyversek mintájára versbeszedett évelődő mondókák is közzájón forogtak. Íme mutatóba:

"Kérem a zsidó nemzetet,
Hallgassa meg beszédemet.
Első lesz a pohos Farkas,
Te is Murgus ide hallgass!
Meglásd, te nagy pohos Farkas,
Megürül még a te hasad.
Elfogy még a nadály ára,
Rászorulsz te még Lázárra.
Lázár ületi fótos,
Azért nem lett ő bótos.
A nadállal kereskedik,
Murgussal csak incselkedik.
Murgus hozzáfog mindenhe',
De ő nem ért semmihe'.
Jobb lenne, ha halat venne,
Mert abból jó ézüt enne.
Nóghem a görbe vállával,
Elindul Dávid bátyjával.
Dávid pedig ki nem állja,
Hogy az ülepit ne vájja.
Nem győzi magát ülettel,
Nem gondozza becsülettel.
Lébi zsidót sem hagyom el,
Mer' az felkél jókor reggel.
Azt sem várja, hogy megvirrad,
Mielőtt semmi nélkül marad.

Izrael hamis messiás,
Mindezek alá vermet ás.
Hátul hagyom a vén Ferkót,
Mert megette a tepertőt.
Elmérte a vizet, bajba,
Hulljon ki a foga sorba." 4

Számtalan szólásmondás él napjainkban is:

Nagy zsidó volt a vén Kovács, mondogatták, miközben a temetésére készülődtek szomszédai. Vagyis haszonleső! Ha ketten egy szál gyufával akartak rágyújtani a pipára, emígyen szóltak: Csaljuk meg a zsidót! A valami okból jogosan felsült emberre szokták mondani: így jár aki a zsidónak nem köszön! A feleslegesen jövő-menő, lábatlankodó emberre mondják: Szaladgál mint zsidóban a fájdalom! Ha a házban, az asztalnál sapkában, kalapban eszik a gyerek, rögvést éneklő hangon csúfolják: Zsidó van a házba, szar a kalapjába! Az utcán ha találkozik két barát s az egyik megkérdezi a másikat, hogy vagy? Válasz: Mint a zsidó mázsája, vagyis rosszul! A felületes, mindent elnagyoló emberre mondják: Minden dolga olyan, mint a zsidó imádsága! Ha az autó kerekén lévő csavaranya könnyen forog, mondják: Megyen mint zsidó a pokolba! A szorgalmas gyermekét szapuló szülőre mondják: A zsidó is azt a lovát üti, amelyik jobban húz! A gyakran üzletelő emberre mondják: Seftel folyton, mint a zsidó! Ha valamit elrontottunk és előlről kell kezdeni, felkiáltunk: Ott vagyunk ahol a mádi zsidó! Ha nagy hűhóval kezd el valaki valamit, de hamar abbahagyja, szokták mondani: Nekivágott mint zsidó a miatyánknak! Az elherdált vagyonát emlegetőnek szokták gúnyosan odavágni: Vótér nem ad a zsidó! A békességre törekvő apa emígy oktatja gyermekeit: Sohasem árt a zsidónak köszönni! Zsidóval álmodni szerencse, tartja a néphit Szalkán is. Az 1937-ben Berey József ecsedi ref. lelkész által közreadott községi monográfiában a *zsidók megesketéséről* az alábbiak találhatók:

"A zsidót, ha ki megakarja esketni, ilyen ceremóniákkal kell végben vinni: Arccal a napra kell állítani, mezítelen lábbal kell lenni, a mentéjét, vagy ha vagyon zsidói palástja, reá kell adni, a zsidó süvegét a fejébe kell tenni és a

Törvénykönyvet, amely Mózes táblájának nevezetetik, kezébe kell adni vagy a kezét reá vetni, vagy tenni. És így kell a hitet feladni: Én ez ez zsidó, esküszöm az élő Istenre, a szent Istenre, a mindenható Istenre, aki teremtette a mennyet, földet, tengert minden benne valókkal egybe, hogy ezen dologban, melyben én ez kereszténytől vádoltatom, igaz és ártatlan vagyok és ha vétkes vagyok, a föld engem elnyeljen, mely Corit Abiramot elnyelte és ha vétkes vagyok, a gutaütés és a bélpoklosság, mely az Elizeus könyörgésére a Namerv syrust elhagyta, vagy amelyből kipusztult, mely ragadott Géhazira és az ő maradékaira, örökség szerint én rám ragadjon és ha vétkes vagyok, mindenféle ártalmas nyavalya, vérfolyás és a hirtelen való gutaütés engemet megüssön és a hirtelen való halál megöljön, vesszek el mind testestől, mind lelkestől és az Ábrahámnak kebelibe soha ne is vitessem. És, ha vétkes vagyok, a Mózes törvénye, mely a Sínai-hegyen kiadatott, engemet eltöröljön és a Mózes könyvében megíratott átkok engemet meggyőzzenek, avagy megejtsenek és ha ez az én esküvésem nem igaz és valószínű, én reám szálljanak; az erős, mindenható isten az ő isteni hatalmával engemet az élők közül kivágjon."

(Berey József: Nagyecsed nagyközség hajdan oppidum stb. I. köt. Mátészalka, 1937.)

Nem ellenőrzött, becsült adatok alapján a Mátészalkán létesített gettóban 16000 zsidóembert gyűjtöttek össze.⁵ Nagyrészüket a történelmi Szatmár megyéből származott, de Észak-Erdélyből, Máramarosból, és Beregből, Ugocsából, a Felvidékről is sok családot kísérték kirendelt szekerekkel a csendőrok ide. A háború után 1944 őszétől, 1945 teléig talán 200-an kerültek vissza.⁶ Néhány év múltán túlnyomó részük kivándorolt, vagy Budapestre költözött, vagy az eltelt idő alatt meghalt. Ebből következik, hogy ismereteim a nem zsidó lakosság múltbeli, részben mai zsidóképzetét tükrözik. A mai szalkai emberek idevonatkozó ismereteit, képzeit vallatóra fogva úgy tűnik a két etnikum között faji előítéletekről nemigen beszélhetünk. A mátészalkai társadalomban nem nagyon tapasztalható Bibó István ama megállapítása, hogy a zsidó nagyobbak, rangosabbnak tartotta magát mint a magyar és természetesen fordítva is így lett volna.⁷ A nagyvégesi gazdák - ahogy emlékeznek - nem éreztek gyűlöletet a zsidók iránt. A ma még elő 90 év körüli nagyidejű szalkai, Fonalka Sándor beszéli, hogy együtt jártak polgári iskolába zsidó fiúkkal, pl. Frankl Bélával a ké-

sőbbi Zalka Mátéval, együtt játszottak katonásdit a kertek alatt. Néhai Bodnár István volt ipartestületi jegyző említette, hogy inasiskolába is együtt jártak zsidó fiúkkal, "jól kijöttek együtt". A zsidó-keresztény különbségtől nagyobb volt a református-katolikus. Nemritkán a nagyobb iskolás fiúk iskolából jövet az utcán össze is verekedtek. Id. Kalydi György ref. felekezeti tanító számtalanszor a református iskolától a kórházig kísérte tanítványait, hogy Bertók Béla tanító úr ismétlő iskolásai beléjük ne kössenek az utcán. A mi generációnk nem zsidózott, sőt katonák is együtt voltunk az első háborúban, bizonygatta valaha az 1896-ban született Kádár Lajos kőművesmester. 1936 után kezdik az inaskölykök a Zöldfa utcán a hájderba igyekvő öltönyös, kalapos, pajeszos, ciceszes, hosszú, hórühorgas lengyel-zsidó fiúkat ollóval zavargatni. Kávássy csendőrtiszthelyettes ha olyan suhanc kölyköt talált az utcán, akinél olló volt, azt a helyszínen keményen lepofozta és az apját felrendelte az őrsre, majd megdorgálta.

Az ollózás mellett az utcai nótázás is divatba jött az említett időszakban. A Hangya-vendéglő udvarán lévő moziból jövet a Cinevég-felé (A Czine családról elnevezett falurész) tartó "fiatalság" a zsidótemplomhoz érve gyakorta rázendített.

"Egy rabbi, két rabbi,
megdöglött a főrabbi,
Bátorság!
Éljen Szálasi!
Éljen a Szálasi meg a Hitler,
Üssük a zsidókat bikacsökkel"...

Mire a suhancsapat a cinevégesi ártézi kúthoz ért, rekedtre ordította magát. A majdnem kilométernyi úton senki nem szólt rájuk, az utcai kiskapukban állók szótlánul befordultak lakásaik ajtaja irányába. Valami megfoghatatlan tanácstalanság lebegett az esti utcai szürkületben. Ekkor már katona-tömegek voltak beszállásolva majdminden módosabb gazdaportára a félereszekbe. Napközben amikor masíroztak az utcákon, mi utánuk menve felvettük a lépést és velük énekeltük:

"Pécsváradi vigadóban. szépen szól a magyar nóta.
Viszi a szél, fújja a szél le a román frontra.
Éles tüzer szívéhez kap, golyó száll feléje,
Viszi fel a magyar nótát, viszi fel a magas égbe."

A szalkai meglett ember ilyenkor szótlanul maga elé nézett s nagyokat pislogott. Sok év múltán tanár koromban, amikor kérdezgettem a hajdani pislogókat a zsidók felől, így vélekedtek: "a zsidókat nem utáltuk, de nem is szerettük, tudtuk, hogy zsidók!"

A nemrég elhunyt és Debrecenben kívánságára eltemetett zsidóember S. Béla - sokat politizáltunk a valamikori piac helyén létesített parkban, a mostani gimnázium előtt - csak akkor beszélt a zsidó-magyar kapcsolatról, ha magnetofonomból saját kezűleg kivette a kazettát. Mi magunk közt csak *gojoztunk*, a magyar ember nekünk csak *goj* volt. Soha nem hallottam viszont, hogy bárki is "*büdüst gojt*" mondott volna! - bizonygatta.

A ZSIDÓ ÉLETMÓDRÓL

A szalkai "bótos" vagy "úri" zsidókat alig lehetett megkülönböztetni öltözetük szerint a magyaroktól már a negyvenes években. Swartz, a "vak-tanár", aki a polgári iskola mellett, magániskolát tartott - ahova a tehetősebb gyengébb tanulók, vagy gimnáziumi különbözeti vizsgára készülők jártak - ugyanúgy öltözködött, mint azok a tanárok, akik a polgári iskolában tanítottak bennünket.

Sötét, "halszálkás" felöltő, alatta gombos mellény, fehér ing kemény gallérral, nyakkendő, betétes cipő, aranykeretes, fekete szemüveg, sétapálca, amivel pontosan és nagyot tudott ütni is! Megérdemeltük! Okosan és élményszerűen tanított, mesélt. Üveglap nélküli, fedeles arany zsebóráját csodáltuk leginkább. A mutatókat finoman simogatva ujjával figyelte az időt. Gimnazista fiával együtt tanítottak, Pisti különösen a matematikában jeleskedett. (A gyártelepen a gettóban már fehér bottal láttam! A valamikori tanterem szobában ma a Kraszna-menti TSZ elnökének irodája van!)

"Friss Laji" - Frisch Lajos - a fűszeres, fűzős, száras boxcipőt, "cájgnadrágot és ujjast" hordott lajbival, igaz boltja a város szélén, a Vasvári Pál és a gróf Vay utcák találkozási pontjában volt. Ha petróleumot mért, vagy kocsi-kenőcsöt kanalizott, surcot kötött maga elé. (Lajcsi fiával apám Németországban a háború után találkozott, amikor az oroszok már hajtották őket!) Hazakerülésük után Lajcsi falura költözött, mielőtt Belgiumba ment megkeresett bennünket. Apám akkor a suszter szövetkezetben (KTSZ) dolgozott, csináltatott egy száras box-fűzős cipőt az apámmal, persze feketén, mivel otthon csak titokban lehetett akkoriban dolgozni bankli helyett *hokedlin*.

"Vájsz Bandi" (Weisz) a "lóbuzi" sárga félcipőt, kamáslit, harisnyát, térdnadrágot, kockás zakót és simléderes sapkát hordott, amikor birtokáról bekocsizott Almerhez, a patikushoz.

Csak a Temető-közben lakó lengyel-zsidók jártak kaftánban, karimás kalapban a Zöldfa utcán templomba menet. Sok otthagyt kaftánt, cidaklit láttam a Rákóczi Ferenc Ált. Iskola mai helyén, az elhagyott gettó területén 1944 nyarán, dunnák, párnák, utazókosarak, bőrdöngők közt.

A bőrösboltos Weisz Jenő bácsi - akihez apám kézenfogva vitt óvodásiskolás koromban (böltja a közös iskola mellett volt) talpot, bőrt, Palmagumit vásárolni *hitelbe* - viszont puha, sima, nem rogyósszárú csizmába járt, nagy, zöld színű surc volt előtte. Barna színű köpenye állig begombolva. A lakása a boltból nyílt, nyikorgó falépcsőn jött le, ha beléptünk a bolti ajtón, ahol fejünk felett nyelves rézcsengő jelezte érkezésünket. (Fia mint munkaszolgálatos megmenekült, "nagykutya lett" ahogy apám mesélte. Állást is kínált apámnak, de ő megköszönve mondta, hogy suszter maradjon a kaptafánál! Egyetemista koromban gyakran láttam Debrecenben, szép, nagy barna szemű, sűrű, bozontos szemöldökű ember volt!)

Blum, a pruzlis szabó otthon dolgozott a lakásán, de mindig a fején volt a sábeszdekli. Házában a nők világos, egyrészes ruhát viseltek, pamut-harisnyát húztak a lábukra és gombos cipőt. Az öregasszonyok kockás posztócipőben jártak.

Egyszer *sátli* (paróka) nélkül, kopaszra nyírt úri zsidónőt is láttam, ahova kontóba hordta nagymamám a tejet. Volt úgy, hogy én vittem reggel, amikor a katolikus iskolába jártam és siettemben a szobába nyitottam be a konyha helyett. A nagyságos asszony a kanapén ült kopaszon.

A ZSIDÓ BOLTOS-HÁZAK

A szalkai zsidóházak eltértek más lakosok házaitól. Leginkább a lakóház egybe volt építve a bolttal, míg a magyar gazdák házai az istállóval. Igen sok volt az ikerlakás! Ennek oka, hogy a tehetősebbek igyekeztek jó helyen építkezni. Lehetőleg piactérhez, vásártérhez, forgalmas részekhez közel.

Az alábbiakban megkísérlem leírni a régi benzinkút melletti - ma a központi gyógyszerár van ott - lebontott épületet.

A telek kb. 250-300 négyszögöles lehetett. Inkább négyzet alakú. A tere merőlegesen, egymással szembe építve, szorosan a telekhatárig volt két tornácos lakóház, keskeny közös udvarral. Az utcai járda felől a házak eleje a közös udvarra befordulva annyira megnagyobbítva, hogy a két ház belső falai közé egy kb. 3,5 méteres tele-vaskapu, kisajtóval szerelve még beépíthető legyen.

A kapu szélessége a vásáros szekerek méretéhez igazodott, mivel vásárra menet az udvaron pakolták meg a szekeret. Az épületek terméskőalapot kaptak. A bolthelyiségek alatt téglaboltozatos pince volt, két vaskeretes ablakkal, vasalt, lakattal zárható, kétszárnyú, fekvő ajtókkal. Az utca felőli boltajtó kétszárnyú, erős tokozatú. Magas küszöb, erős rézfogantyús kilincs, az ajtószárnyak üvegezettek. Az ajtótól balra és jobbra üvegezett, padlószintig süllyesztett, befelé mélyülő kirakat. Az ajtók és a kirakatok is tokos, feltolható horgonyzott acélrolózáttal voltak ellátva. Amikor a falba épített tokozatba a fanyelű, vaskampós rolóhúzóruddal felyomták a rolótéstet, messzehangzott a zörgés. Reggelenként nyitáskor szinte "kótára szólt" az egymás mellett sorjázó boltok rolózata. (Ünnepnapokon azzal "szórakoztunk", hogy a lehúzott rolókat egy tömzsi, rövid faággal végighúztuk, hogy "hadd szóljon a citera!") A rolókat vagy a küszöbbe épített vastőkéhez lakatolták, vagy kétoldalra szerelt zárjaik segítségével a rolókeretbe csukták. A bolt padlószintje kb. 30-40 centivel mélyebben volt mint a lakásé, s így a boltba a lakásból lépcsőn lehetett bejutni. Az épület külső falai nagyméretű téglából voltak, a válaszfalak vályogból. Az ajtók és ablakok jóminőségű vörösfenyő deszkából készültek, igen erősre méretezve. Az

ajtók mindenütt duplák voltak, azaz a tok belső oldalán elhelyezett üveg-
betétes ajtólapot a tok külső oldalán egy "teleajtó", másnéven *köponyegajtó*
biztosította. Vagyis minden ajtót két, sőt három zárral lehetett zárni. Az
ablakokat belülről colos deszkából készült, harmonikaszerűen működő
spalettával lehetett olyan pontosan zárni, hogy kívülre, ha a szobában vil-
lanyt gyújtottak, a fény ki sem szűrődött. Az épületben minden helyiségben
hajópadló volt, melyet a lakórészben súroltak és sárgítottak, az üzlet-
helyiségben olajoztak. Minden használt helyiségben cserépkályha volt, be-
épített vízmelegítővel. A konyhában rézgombos tűzhely, nem *csikóspór*
mint a gazdáknál. Az épület elől nyeregtetős, az udvar felől félereszre en-
gedve, ugyanis a féleresztető a szomszéd épület tűzfalához csatlakozott.

Az épület bontásánál megfigyeltem, hogy a gerendák 25x25-ös négy-
szögletesre faragottak, a szarufák és szelemenek 15x15-ös egyoldalon la-
poltak voltak. Idős ácsmesterek szerint még úsztatott vörösfenyő volt min-
degyik. A cserépek kétfülűek, un. nagykarolyi cserép. Az épületen három
kémény volt, a középső kémény a padlástérben vályogból kiképzett füs-
tőlővel volt egybeépítve. A füstölő lakattal, zárható ajtóval volt ellátva. (10-
15 db füstölt libának volt benne kiképezve.) Az épület colosdeszkával volt
eredetileg *lepadlásolva*, későbbi átalakítás alkalmával kapott alsópadlást,
plafont. A padlásdeszka felülről pelyvás sárral volt állított tenyér vastagon
letapasztva. A padlásra hátul a kamarából lehetett beépített létrán fel-
menni. A *padajtó* erős, vaspántos, két lakattal záródó. A padlásra belülről,
az előszobából is fel lehetett menni, egy kis könnyű létra a pinceajtónál ál-
landóan készenlétben volt.

A fent leírt épület "ikertestvére" valamivel kisebb volt és hátul nem rak-
tár, hanem műhely volt. Az udvaron hátul 1-1 WC téglából, beton *emész-
tővel*, 1-1 hátsó falhoz épített deszka fáskamara és közös *pumpakút*. A fás-
kamarákban néhány baromfi számára elkerített ideiglenes, leszalmázott
"plac".

Az épületek 1900-1910 körül, de mindenképpen az I. Világháború előtt
épültek. Vállaji sváb kőművesek és ácsok építették. Ez megállapítható volt
a tetőszerkezet *lejegyzett* jeleiből. Az alaphoz használt *terméskő* Nagybánya
környékéről származott, ugyanilyen mészkőből vannak a zsidótemetőben a
legrégebbi gótbetűs sírkövek is. A téglá és a cserép Nagykarolyból, a tető-
szerkezet (úsztatott) faanyagai Schreiber Bertalan mátészalkai fakeres-

kedő kárpátaljai, vásárolt erdeiből *lábón* (tutajon) "úsztak" a vásárosnaményi Tisza-hídnál lévő *gatterig* (fűrészüzemig) majd nyújtott szekereken a mátészalkai faraktárba, s onnan az építkezésekre.

Az épület homlokzata a padlástér irányába meg volt magasítva, hogy helye legyen a cégtáblának. Az ilyen zsidóportákon istálló nem volt, disznóól pedig el sem képzelhető. Baromfiudvar sem volt, sőt veteményes kert sem. A kereskedő háziasszonyt teljesen lefoglalta az üzletben a kiszolgálás és a család. Az ilyen családok különben sem szorultak gazdálkodásra, vagy állattartásra, mivel *portékáért* mindent megkaphattak, amire szükségük volt. Készpénz hiányában a helyi lakosság a zsidó boltostól lisztért, tojásért, baromfiért stb. is kapott bármilyen árut.

A módosabb zsidó családok heti bérest, cselédet, szolgálot is alkalmaztak. Legszívesebben "kissé ütődötteket" vettek magukhoz, akik aztán életük végéig megmaradtak a családnál. A boltosok nagyrésze szinte éjjel-nappal nyitva tartott, ha le is volt húzva a roló, belülről mindenkor kiszolgálták a vevőt.

Ilyen és hasonló boltos-házak voltak Mátészalkán az állomástól végig a Csizmadia-palotáig az utca két oldalán szorosan egymás mellé épülve. Híresebbek voltak: a Kesztenbaum-féle vaskereskedés (a mai OTP van a helyén), a Földes-féle mezőgazdasági géplerakat (ma a Zöldfa vendéglő van a helyén) stb.

KORABELI KERESKEDŐK HIRDETÉSEI

Az üzleti élet, a kereskedelem érzékeltetésére idejegyzek néhány korabeli hirdetést, reklámszöveget az akkori helyi lapokból. Szerencsénkre néhány példány megmaradt, annak ellenére, hogy börtön vagy internálás "járt érte", ha valahol házkutatás során 1945 után rátaláltak. (A megmaradt példányokat Szarka Boldizsár panyolai ref. lelkésztől és dr. Smer Gyula nyugalmazott tisztviselőtől örökölte e sorok írója!)

1. **Szunyogh József** szállodája és étterme, a mátészalkai vasútállomással szemben, vidékiek legalkalmasabb találkozó helye. 23 modern, tiszta szoba vízvezetékkel. Elsőrendű ételek és italok. Autógarázs. Olcsó, kényelmes nyitott és csukott bérautók bármikor bérelhetők." (Szatmár és Bereg, 1930)

2. "**Schreiber Bertalan** és Fiai fatermelők és fakereskedők. Központi iroda: Mátészalka, Horthy Miklós utca. Telefon: 7
Fióközletek: Vásárosnamény, Telefon: 27
Nagyecséd, Telefon: 8

Állandóan nagy raktárt tartunk: mindennemű épületfa és asztalosanyagokban, cement és égetett cserepekben, elszigetelő és fedéllemezekben, betonárukban, terméskő, színhomok és égetett téglában. Cementben, valamint mindenféle építéshez használatos anyagokban. Továbbá tüzfát (aprítva is) porosz-szenet, kokszt és faszenet nagyban és kicsinyben. Úgy építési, mint tüzelőanyagokat részletfizetésre is kiszolgálunk. Üzleti elvünk: előzékeny, szolid kiszolgálás. *Cégünk 8 évizede áll fenn.*" (Szatmár és Bereg, 1930)

3. "Mindennemű vasárúk, szerszámok, műszaki cikkek, épület- és bútortvasalások, háztartási cikkek, mezőgazdasági gépek, festékárúk legolcsóbb beszerzési forrása **Blau Mátyás** vaskereskedése. Mátészalka, Telefon: 113"

4. "Földesi László gépkereskedő, Mátészalka "Kühne" mezőgazdasági gépgyár RT. képviselője. Kerékpár, varrógépek, alkatrészek és műszaki cikkek kereskedése."

5. Svéd golyós és gördülős-csapágyak. Acélgolyók. Spec. autó és motorkerékpár csapágyak, kúpgörgős csapágyak. Szorítóhüvelyes, önbeálló kétsoros cséplőcsapágyak, súlytárcsák, függő golyóscsapágyas kocsitengelyek. Bizományi lerakat: **Földesi F. Vilmos** gép és műszaki kereskedésében, Mátészalkán, Gróf Tisza István utca 3. szám alatt." (Szatmár és Bereg, 1930)

6. "Államilag fehér bárcával ólomzárolt, arankamentes, nagytermésű lóhere és lucernamag, valamint elsőrendű takarmányrépamagvak legolcsóbb árban még előjegyezhetők tavaszi szállításra a 70 éve létező **Feldman Mátyás** Fia vaskereskedő cégnél, Mátészalka. (Városháza mellett)." (Szatmár és Bereg, 1930)

7. "**Braun Sándor**, Aki cipőt mond, Braun-ra gondol. Özv. Pollák Jakabné utóda, Braun Sándor cég Gróf Tisza István utca 8. sz." (Szatmár és Bereg 1930)

8. "Ha szeme előtt egy szempont lebeg: szépet, jót, olcsón akar vásárolni, keresse fel **Lőwy cipészt** Mátészalkán, Gróf Tisza István utca 5. Karácsonyra gyermekcipők és csizmák dús választékban." (Szatmár és Bereg, 1930)

9. "Kímélje butorait! Nem törik, ázik, megy tönkre. Szállítson **Fülep Ármin** bútorkocsijaiban vasúton, vagy tengelyen Mátészalka, Hősök-tere 5." (Szatmár és Bereg, 1930)

10. "Eladó cséplőgépek

1 db. Hofherr-cséplő 800 mm-es teljes felszereléssel, 3 éves 2500 P.

1 db. Mayer-cséplő acélkeretes 900 mm-es teljes felszereléssel, hozzá egy darab Fordson traktor szíjtárcsával, szabályozó, utiabroncs és szerszámokkal, mázsa, hévér, sulyok, az egész garnitúra ára 4000 Pengő.

1 drb. Hofherr-cséplő 1000 mm-es üzemképes felszerelve, ára 1000 Pengő
1 drb. Gazdasági gépgyári 1,225 mm-es acélkeretes cséplőgép felszerelve, kifogástalan, üzemképes, ára 1000 Pengő.

Érdeklődni lehet a Hofherr Gépgyár képviselőjénél, **Feldman Mátyás Fia cég**nél vaskereskedés Mátészalka." (Szatmár és Bereg, 1929)

11. "Földesi F. Vilmos gép és műszaki kereskedésében Mátészalkán, Gróf Tisza István utca 3. szám alatt. Svéd golyós és görgős-csapágyak. Acélgolyók, Spec. autó és motorkerékpár-csapágyak. Szorítóhüvelyes, golyós-csapágyas kocsitengelyek" (Szatmár és Bereg, 1929.)

12. "Folytonéő kályhák fatüzeléssel (Zephir), valamint széntüzeléssel (Kallor, Perpetuum stb.) szénkannák, faládák, szénkanalak, tűzpiszkálók a legjobb minőségben és nagy választékban, feltűnően olcsó alkalmi árakon **Feldman Mátyás Fia** vaskereskedő cégénél, Mátészalka, Kossuth utca (Városháza mellett) szerezhetők be" (Szatmár és Bereg, 1929)

13. "**Friedmann** Testvérek Divatáruháza Mátészalka, Kossuth Lajos utca. Állandó választék minden divatujdonságban, menyasszonyi kelengyékben és mindenféle szőnyegekben." (Szatmár és Bereg, 1930)

14. "Megérkezett! **Krausz József** férfi, női és ruháüzletébe a legújabb divatú párizsi modellek után készült női és lányka-kabátok. Férfi és gyermekruhákban, raglánok, bőrkabátok és esőköpenyegekből állandó nagyvásár." (Szatmár és Bereg, 1925)

15. "Értesítjük tisztelt üzletfeleinket, hogy női kalap-üzletünket a Vasút utcába (volt Ary-féle cipőüzlet) helyeztük át. További pártfogást kérünk. Tisztelettel **Grünblatt** nővérek." (Szatmár és Bereg, 1926)

16. "Értesítés. A t. közönség szíves tudomására hozom, hogy a Szunyogh-szállodában telefonállomást szereltettem fel arra a célra, hogy *kocsi-rendelések* telefonhívásra is eszközölhetők legyenek. **Einczig** bérkocsi-tulajdonos." (Szatmár és Bereg, 1925)

17. "Boldog új évet kíván vevőinek az Arany Egyiptom vászon vármegyei lerakata **Róth** és **Radó** rőfös és divatáruháza Mátészalka, Hősök tere." (Szatmár és Bereg, 1935)

18. "Bölcsesség az élet sója.
Bölcs meg az, ki pénzét óvja,
Aki pedig pénzét óvja,
Ne feledkezzen meg róla,
Hogy így szól a legszebb nóta:
Mátészalka közepéből viszi szét a sürgönypózna,
Hogy legolcsóbb **Földes Vilmos** gépraktára és vasboltja.
Kapható itt *eke, borona*, cséplőgép és motor,
Gépszíj, vető és varrógép, kerékpár és *traktor*."
(Szatmár és Bereg, 1930)

19. "Nágel Adolf zsák és ponyvagyar és kölcsön-intézet Budapest, Mátészalkai fiókja május 1-én megnyílik." (Szatmár és Bereg, 1926)

20. "Játékáruk és mindennemű karácsonyi ajándéktárgyak nagy választékban és legjutányosabb árban beszerezhetők: **Schwartz Jenő** és **Tsa** cégnél Mátészalka."
(Szatmár és Bereg, 1926)

21. "Pörkölt kávé és tea elismerten legjobb **Feldmann** Testvérek fűszerkereskedése, Mátészalka, Gr. Tisza István u. A választékos ízlésű közönség igényeinek megfelelő csemegeáru-különlegességek állandóan kaphatók."
(Szatmár és Bereg, 1935)

22. "Ha unatkozik és idejét jól akarja eltölteni, akkor keresse fel a **Hering-cukrászdát**. (Mátészalka, Vasút u.), hol *Rádió* zene mellett kellemesen el-

szórakozhatik. Reggel abonenseknek kedvezmény. Vidéki megrendeléseket eszközlünk." Szatmár és Bereg, 1926)

23. "Guttman Vendéglő és étterem a vármegye legragyogóbb táncterme, kitűnő hideg és meleg ételek, prima borok, elsőrangú kiszolgálás, télenyáron friss sörök csapolása." (Szatmár és Bereg, 1935)

24. "Tisztelettel értesítem a mélyen tisztelt közönséget, hogy a régi jó hírnevű **Grünblatt** nővérek kalapüzletét átvettem, s azt divatáru cikkekkel kibővíve saját nevem alatt tovább vezetem. Állandóan raktáron tartok: legfinomabb női és lányka fátyol, flór, selyem és cérnaharisnyákat, valamint női divatkellékeket. Női és lányka kalapok nagy választékban. Szíves pártfogást kér **Bürger Irén**."

(Szatmár és Bereg, 1926)

25. "Van szerencsém a nagyérdemű közönségnek b. tudomására hozni, hogy Mátészalkán, a Vasút utcában, Tóth - fényképész udvarán a mai kor igényeinek megfelelő. *Könyvkötészetet* nyitottam, ahol mindennemű könyvkötői szakmába tartozó munkát u.n.: iskolai, könyvtári, üzleti és hivatalos könyvek kötését, díszkönyveket, továbbá mindennemű dobozok és bőrmunkák elkészítését gyors és pontos áron vállalom. A mélyen tisztelt közönség pártfogását kéri **Deutsch Mór**." (Szatmár és Bereg, 1926)

26. "Értesítés. A **Fischer, Friedmann és Blaum** cég alatt bejegyzett terménykereskedő cég a múlt év végén megszűnt, ennél fogva az egyes tagok által kötött ügyletekért a többi tagok semmiféle felelősséget nem vállalnak. Mátészalka, 1926. január 8. **Fischer-Friedmann**." (Szatmár és Bereg, 1926)

27. "Értesítem Mátészalka és vidéke úri közönségét, hogy tavaszi angol szőveteim megérkeztek, melyekből a legújabb divat szerint készítek férfi ruhákat, valamint női kabátokat és kosztümöket.

Tisztviselőknak árkedvezmény!

Pontos kiszolgálás ezután is biztosítva, állok a nagyérdemű közönség rendelkezésére. **Lindenfeld Albert** úri szabó." (Szatmár és Bereg, 1926)

28. "Porosz, belföldi és kovács szén legalacsonyabb áron kapható: Sipos Andornál Mátészalka." (Szatmár és Bereg, 1926)

29. "Eredeti női és férfi tavaszi modellek raktárunkra érkeztek, melyek már 500 000 Koronától a legújabb divat szerint készítve kaphatók óriási választékban. Mérték szerint készítettünk nagyválasztékú raktárunkban lévő eredeti angol szövetekből. **Kepets Testvérek** úri divat ruha áruháza, Mátészalka." (Szatmár és Bereg, 1926)

A néhány megmaradt lappéldány esetleges újsághírdetéseiből kiderül, hogy Mátészalkán is a két világháború közti időszakban a helybeli zsidóság kezében van a kereskedelem zöme. Zsidóké a divatáruház, szálloda, épület- és tüzfakereskedés, vetőmagbolt, cipőbolt, bútorszállítás, ruhaüzletek, kalapüzletek, rőfös és divatáruüzletek, zsák és ponyvakereskedés, játékbolt, fűszerüzletek, cukrászda, vendéglők és éttermek, könyvkötészet, terménykereskedés, úri és divatszabóságok, fa, kő- és kovács-szén kereskedések, úri divat ruhaáruházak stb.

Az üzletekben eladásra felkínált áruk, portékák újsághírdetéseiben szereplő megnevezésük pusztán felsorolása is a település népének társadalomtörténeti arculatát idézi, melyet a zsidó kereskedők formálnak, alakítanak.

Mélyreható elemzés nélkül is kitűnik, hogy a kínált "portékák" a szükségletek kielégítése mellett, új tulajdonosaik látókörét is bővítik.

Kínálják a menyasszonyi kelengyéket és szőnyegeket, kényelmes nyitott és csukott bérautókat, mindennemű épületfát és asztalosanyagokat, cementet és égetett cserepeket, elszigetelő anyagokat, betonelemeket, mészhomokot és égetett téglát, terméskövet, épület- és bútorterveket, festékanyagokat, kerékpárokat, varrógépeket, svéd golyós- és gördülő-csapágyakat, kocsitengelyeket, ólomzárolt, arankamentes lóhere- és lucernamagvakat, gyermekcipőket és -csizmákat, Fordson-traktorokat, mérlegeket, folytonéggő kályhákat, női és lányka kabátokat, bőrkabátokat, esőköpenyeket, női és férfi kalapokat, férfi és női szöveteket, ekéket, boronákat, vetőgépeket, gyermekjátékokat, pörkölt kávékat és csomagolt teát, flór-, selyem- és cérnaharisnyákat, angol szöveteket és számtalan meg nem nevezett árukat, javakat. Mindezt akkor, amikor még számos szalmatető lakóház, a

"városszéleken" több tucat földház, földbe süllyesztett lakóház, *földkunyhó*, faeke, faborona, házi vászonból készült alsó és felső női és férfi ruha, kemence, *rakott-spór*, vályogtéglá stb. a helybeli lakosság "vagyonalapja." Természetesen a mátészalkai gazdatársadalom, a *tisztviselőtelep* lakossága, az amerikások, a keresztény iparosság, a környékbeli uradalmak, az *intelligencia*, az urak, már a századforduló előtt is "élvezték" ezt a kínálatot, de a zsidók által árusított jégsezkrények, elektromos háztartási eszközök, lombikos kávéfőzők, rádiók, magasnyomású háti permetezőgépek, soros vetőgépek, műtrágyák, csávázott vetőmagvak ebben a "körben" is újat, fejlődést hoznak.

Méginkább azzal, hogy a zsidó *hitelbe, hozomra, előre, részletre* is adott - ha volt kinek! Ahhoz viszont volt *esze, érzéke*, hogy megtudakolja a *kunsaft* fizetőkészségét.

Apám erről így emlékezik:

"1933-ban önállósítottam magamat mint cipész-mester. A volt Vasút utcában, a Szatmár és Bereg nyomda mellett, Szomorú bácsi cserépkályhás-mester szomszédságában vettem ki egy üres üzlethelyiséget Kurencs bácsi házában, akikkel nagymamád révén rokonságban is voltunk. Az üzlethelyiségnek volt egy kis kirakata is. Mivel javítások még nemigen voltak, a zsidóknak (a veres Buminak) *aljaztam* az új cipőket. Amikor befejeztem egy-egy pár munkát, lepucultam és sorjába kivettem a kirakatba. Az állomás felől arra jártak el az emberek boltokba, hivatalokba, vásárba... Egyszóval beindult a műhely, alig győztem a munkát. Amikor már gyűlt egy kis pénzem, elmentem a vén Schreiberhez, a faraktároshoz, megtudakolni, mibe kerülne egy takaros ház teljes anyaga. Mondta az öreg, hogy összeállítja az anyaglistát, megmondja az árát is. Úgy is volt. Bizony az én pénzem kevésnek bizonyult. "Jöjjön vissza Farkas egy hét múlva, meglátjuk, mit tudunk csinálni!" - biztatott. Később tudtam meg, hogy felkereste Kurencs bácsit a vén zsidó és megtudakolta, hogy pontosan fizetem-e a műhelyért a lakbért. Mondta neki Kurencs bácsi, hogy minden elsején reggel pontosan. Egy hét múlva mindent megkaptam előre, meg ahogy haladt az építkezés folyamatosan, nem kellett kezes, *hozomra ment minden!* Egy esztendő alatt kifizettem a tartozásomat. Hétről-hétre ahogy dolgoztam és kaptam a javításokért a pénzt, úgy vittem a zsidónak. A bőrső boltba Weisz Jenő bácsinak is úgy vittem az anyagokért a pénzt, s mindezek mellett még a

megélhetésre is maradt. Amikor a ház felépült, és már benne is laktunk, egy vasárnap arra lettem figyelmes, hogy a vén Schreiber levett kalappal áll a ház előtt az utcán és gyönyörködik... Az első sátortetős házak egyike volt abban az időben a mienk fiam! Hamarosan meghalt az öreg felesége, majd a fia felesége, akinek a temetésére is elmentem. A háztól temették, ahol az öreg Schreiber mondott egy gyönyörű beszédet a menyé felett.

A fia aztán kiment Angliába, azt beszéltek akkoriban, hogy kettévágott dióba rejtették bele a jó pirosszinű száz pengőket, majd összeragasztották a diókat. Az öreget még láttam a gettóban, mivel a műhelyem az osztálymérnökség sarkán volt, ahol letért az út a malomhoz. Amikor vagonokba hajtották őket még azt is láttam. A saját fatelepén átfutó vasúti rakodóra nyomták át az öreget a lezárt vagonokban. Ekkor nyolcvan éves lehetett. Másnap engem behívtak mint póttartalékost és Németországban egy városban voltunk a háború végén, de külön lágerben. A zsidók nagy kavernákat ástak a hegy gyomrában, oda telepítették a gyárat. Egy szalkai zsidóval tudtam csak ott beszélni, aki haza is jött, majd a suszter szövetséget elnöke lett, Klein Ignác!"

ZSIDÓ IPAROSOK, VÁLLALKOZÓK (A villanyvilágítás bevezetői)

Az 1848-49-es szabadságharc bukása után, a Bach-korszakban Mátészalka kerületi központ lett. Így a helyi őstermelő lakosság kibővül a nyírségi, szatmári, beregi, ungi, máramarosi falvakból beköltözött iparosokkal és kereskedőkkel, vásárosz, vándoriparosokkal, akik jórészen zsidók voltak.

Avemaria Rudolf tanárúrtól - akinek biztatására fordultam a történelem tantárgy irányába - a mátészalkai polgári iskolában sokszor hallottam órák alatti mesélései során, hogy Mátészalka lakossága a *zsidóknak köszönheti a korai villanyvilágítás bevezetését is!* Álljon itt ennek a küzdelmes erőfeszítésnek foglalata - korábbi kutatásaim alapján - mementóként!⁸

Valamennyi ismert kiadványban, de az emlékezetben is úgy él, hogy mai hazánk területén elsőnek - a Trianon előtti Magyarországon Temesvár után másodiknak - Mátészalkán gyulladt ki a villanyfény 1888-ban. A magyar posta 1963-ban a faluvillamosítás 75. évfordulója alkalmából még emlékbélyeget is kibocsátott "A faluvillamosítás befejezésére, Mátészalka 1888-Aporliget 1963" felirattal. Lényegében ez a mátészalkai adat (ti., hogy 1888-ban Mátészalkán már Edison 1879-ben feltalált szénszálás izzója világít) az európai technikatörténelem fontos adata, még akkor is, ha csak néhány "körtécskéről" volt is szó csupán.

A közismert évszám pontosításában **Csomár Zoltán** történész továbbmegy, és kimutatja, hogy "Az évszám tekintetében ez a hivatalos adat kiegészítésre szorul, mert az egykori források szerint nem 1888-ban, hanem már 1882-ben kigyulladt a villanyfény Mátészalkán, és megindult a villanyáram-szolgáltatás."⁹ Mindkét évszámot azonban megkérdőjelezi az említett könyvről írt recenziójában **Benda Kálmán**.¹⁰ Perdöntő forrásanyag hiányában, csupán arra vállalkozhatunk, hogy bemutassuk azokat a másodlagos, de semmiképpen sem forrásértékű adatokat, melyek alapul szolgáltak az említett szerzők megállapításaihoz.

Csomár Zoltán könyvében a kérdéses szöveg az alábbi: "De a szó szoros értelmében véve is Mátészalkán gyúlt ki először a fény. A Nehézipari

minisztérium és a Központi Statisztikai Hivatal "Magyarország város- és faluvilamosítása 1888-1956." c. kiadványában pontosan felméri, hol, melyik faluban van villany, milyen a feszültség, egyenáram van-e vagy váltóáram, a lakóházak közül hányban használnak elektromos áramot. E kiadvány érdekes adatokat hozott nyilvánosságra az ország villamosításának történetéből. Kiderül belőle, hogy a mai Magyarország területén 1888-ban gyulladt ki az első villanyfény, de nem Budapesten, ahogyan a legtöbb ember gondolná, hanem Mátészalkán. A főváros csak 5 évvel később, 1893-ban kapott elektromos áramot... Ismerjék meg ezután arról is Mátészalkát, hogy Magyarországnak olyan városias települése, ahol - Budapestet megelőzve - először gyúlt ki a villanyfény.¹¹ A szóban forgó hivatalos kiadvány születésének "műhelytitkairól" nincs értesülésünk, de a kiadványt olvasva arra gondolunk, hogy adatai a Petró-féle alapos és kitűnő könyvekből származhattak, bár meg kell említenünk, hogy a vidéki erőtelepekre vonatkozó adatokat - annak idején - az említett könyvek szerzője nem elsődleges forrásokból meríthette.

Csomár korábbi adata 1882. Ezen adat közlése után könyvében - egykori forrásra hivatkozva - 216-os jegyzetszámot tüntet fel, és a Szatmár, Ugocsa és Bereg vármegyei monográfia személyi adattárának 91. és 100. oldalait jelöli meg. A 91. oldalon e témára utalás nem található, viszont a 100-on ez áll: "Szalkai Gyártelep és Mezőgazdasági RT. Mátészalka. Vezető: Dr. Szalkai Pál. Mint egyéni cég 1864-ben alakult. Alapítója: Schwartz Mór volt (kiemelés tőlem!), aki felépítette a mezőgazdasági szeszgyárat, a gőzmalmot és az olajütőt. 1905-ben a cég részvénytársasággá alakult át. A meglevő üzemek mellett szeszfinomítót, szesz-szabadraktárt, rum-, likőr- és pálinkagyárat is létesítettek.

Bevezették a beraktározási üzemeket, és a vállalat a mezőgazdaságoknak bérlet formájában való hozzákapcsolásával mezőgazdasági ipari jelleget kapott. A vállalat szolgáltatta a világítási áramot Mátészalka község szá-mára 1882-1927-ig.¹² Anélkül, hogy ezen monográfia-vállalkozás szép eredményét kétségbe vonnánk - hisz ma sincs jobb összefoglaló mű a tájról! - megjegyezzük, hogy a szerkesztő a személyi adattár címszó után lap alatti jelzetben adatokat közöl "azokról, akik a mű létesítését előmozdították", ami a gyakorlatban azt jelenti, hogy akik a könyvben szerepelni akartak, a magukról vagy vállalatukról készített rövid

méltatást bizonyos összeg befizetése ellenében közzétehették. Természetesen ez a szöveg el-sősorban üzleti célokat szolgált, így a hitelesség nem volt fő követelmény. Ebből következik, hogy egy ilyen adat nem lehet perdöntő forrásértékű. Napvilágot látott olyan "munka" is, ahol azt olvashatjuk, hogy Mátészalkán 1880-ban már erőtelep van. Így írnak az előzményekről: "A vállalatot 1864-ben - mint egyéni céget - a jelenlegi vezető, dr. Szalkai Pál (magyarosított név!) nagyatyja alapította. Már alapításkor a vállalathoz tartozott a gőz-malmon, a szeszgyáron és az olajgyári üzemeken kívül egy 2000 holdas földbirtok. Az 1880-1885 közötti években villanyteleppel bővült az üzem, amely telep egyben egészen 1928. évig Mátészalka nagyközség áramszük-ségletet is ellátta."¹³

Straub Sándor "Magyarország és Horvát-Szlavonországok közcélra való elektromos áramfejlesztőtelepei és elektromosan megvilágított helységei az 1911-ik évben" című könyvében a következőket találjuk: "Szalkai gyártelep és mezőgazdasági rt., Szalkai Sándor és társaitól bérlik. Gőzmalommal, szesz és olajgyárral összekötve. Az üzembehelyezés éve 1893. A befektetett tőke az elektromos részre 250 000 korona. Egyenáram. Háromvezetékes, 2x150 V. Gőzkazánok száma 2, fűtőfelülete 188 m², dinamógépek száma 2, összes munkabírása 18 kw. Izzólámpák száma, közvilágítás 46, magánvilágítás 514. Árammérők száma: 36."¹⁴

A terület villamosítástörténeti kutatója, Megyer Árpád így ír a kezdetekről: "1882-ben a mátészalkai gyártelep korszerű villamosgépi berendezéseket vásárolt Svédországból, s ezzel a gyártelep belső céljaira villamosáramot fejleszt. 1888-ban a gyártelep gépházából kiindulónan a Rákóczi utcán végighaladva a Kossuth utca 16. számú házig faoszlopos egyenáramú hálózatot létesít, s ezen a hálózaton - mely még mérőberendezés nélkül működik - indul meg az első magyarországi villamosenergia közcélú felhasználása. E hálózat egykori vasoszlopa ma is látható a Kossuth és Rákóczi utcák sarkán!"¹⁵

Maróti János nyugdíjas villanyszerelő 1917-ben kezdte pályafutását a Mátészalkai Gyártelep és Mezőgazdasági Rt.-nál. A gyakorlati szakember így emlékezik: "Tudomásom szerint Mátészalka községben már 1887-ben üzemelt két egyenáramú dinamó, melynek szíjártéttel gőzgépmeghajtása volt. A dinamó 150/300 V feszültségű egyenáramú villamosenergiát szolgáltatott. Nappal nem üzemeltek, csak éjszaka. Nappal a villamosenergiát egy

akkumulátortelep szolgáltatta. A villanytelep feladata a gyártelep energia-ellátásán kívül közcélú is volt. A villamosenergiát faoszlopos hálózaton szállították a tulajdonos lakásáig, csak egyetlen vasoszlopot építettek be, a mai Kossuth és Rákóczi út sarkán, egy később építendő leágazás induló oszlopának¹⁶ - bizonygatja Maróti János.

Ha tehát azt kutatjuk, hogy Mátészalkán végül is melyik évben gyulladt ki a villany, s mikor kezdődött a közcélú villamosenergia-szolgáltatás, erre ma sem kapunk pontos választ. Semmiféle alapítási okirat vagy eredeti gépvásárlási számla, korabeli újságcikk stb. nem ismeretes eddig. Így marad a köztudatban is élő 1888. év, de tudunk 1880, 1882, 1893-as dátumokról is. A további kutatás feladata a pontos alapítási év kiderítése.

A Szalkai Gyártelep - mely magában foglalta a szeszgyárat, gőzmalmot, olajütőt, szeszfinomítót, szeszraktárakat, a rum-likőr-pálinka "gyárat", söre-hízlaldát, több ezer holdas agrárbirtokot - tőkehiány miatt nem bírja finanszírozni a sorozatosan aktuális elkerülhetetlen beruházásokat. Az egyéni cég részvénytársasággá alakult. A folyamatról nincs hiteles forrásunk, de annyi bizonyos, hogy 1905-ben már Szalkai Gyártelep és Mezőgazdasági Rt. néven szerepel. Ennek ellenére még évekig kell várni, amíg valóban megindul a gyártelep fejlesztése. "Nem egészen egy esztendő alatt több mint 300 000 koronát tesz ki az építkezések költsége. A telepen nemrég épült fel az új gépház és villanytelep"¹⁷ - olvashatjuk. Tehát 1910-11-ben épülhetett fel az a villanytelep, mely alkalmas volt közhasznú világítási áram rendszeres szolgáltatására. A kezdettől, 1888-tól 1910-11-ig, mintegy huszonkét-huszonhárom év során csak néhány lakóházat, középületet és néhány tucat utcai lámpát láttak el árammal, sok-sok áramkimaradás mellett az "igénybe vevők" nem kis bosszúságára.

A város és a villanytelep vezetői között, hosszú ideig tartó tárgyalások után, az első szerződéstervezetet a villanytelep vezetői 1911-ben szövegezik meg, s ezt az április 22-én összehívott képviselőtestületi közgyűlés elé terjesztik. Az elkészült tervezet szerint az rt. kötelezi magát, hogy a város utcáit és tereit villanyfényvel világítja, a hálózatot az 1881. évi 31. tc. szerint építi ki, az utcai lámpák egy napi világításáért 15 fillért számol, ha szükséges a 46 világítási lámpa számát 70-re emeli, és naponta éjfélről reggelig is szolgáltat áramot, de ezt mint többletkiadást téríteni tartozik a város. A hálózat kiépítéséhez szükséges oszlopokat a város adja, és szigorúan bün-

teti a vezetékek esetleges rongálót is. A vállalkozó kötelezi továbbá magát, hogy jó gépeket és berendezéseket tart, s azokat rendszeresen karbantartja. Ha a világítás valamilyen oknál fogva mégis szünetelne, köteles petróleumlámpákkal pótvilágítást adni. A szerződést negyven évre kötik, ennek elteltéig csak a vállalkozó építhet a városban villamosvezetékét, művet stb. Kötelezi magát a vállalkozó, hogy a mostani berendezést - mely 680 bekapcsolt láng táplálására alkalmas - úgy bővíti, hogy 1600 lánghoz legyen elegendő. A vállalkozó kiköti, hogy akik a villanyvilágítást igénybe veszik, kötelesek a belső vezetékeket bergmanncsövekben elhelyezni. Az áramfogyasztás megállapításához egyedül wattóra használható, melyet a vállalat térítés ellenében kölcsönöz. A magánvilágítási díj kilowattóránként 8 fillér.

Mindezt 15 pontban foglalják össze. A tervezetet először egy kijelölt bizottság (dr. Steinberger, Klein, Móricz, Rohay, Weisz László, Klein Andor képviselőtestületi tagok) tanulmányozza, majd megvitatásra és elfogadásra a képviselőtestület elé terjeszti. Alapos mérlegelés, viták tüzeiben alakul ki a végleges szerződés, ezt Mátészalka "közönsége" - mint község-, másrészt a Mátészalkai Mezőgazdasági Gyár Rt. - mint vállalkozó - kötik villamosvilágítás és erőátvitel céljára szolgáló villamosáram-fejlesztő központi telep, villamosvezetékek és berendezések létesítése s használata céljából.

Mindkét fél a szerződés 17 pontba foglalt szövegében alaposan biztosítja magát. Érdekes, hogy magánosok a szerződés egész időtartama alatt, saját telkük határain belül fejleszthetnek villamosenergiát. Pontosán rögzítik a telep gépi berendezését; ezt egy 330 volt feszültségű 45 kW-os egyenáramú dinamó, egy hasonló tartalék dinamó, egy akkumulátortelep, egy pótgépcsoport (melynek dinamója 7 kW teljesítményű) alkotja. A vállalkozónak bővíteni kell a hálózatot, ha a fogyasztás egy bizonyos határt meghalad, köteles továbbá kivétel nélkül mindenkinek villamosáramot szolgáltatni. Táblázatokba foglalják az évi fogyasztás után járó engedményeket, rögzítik, hogy az egyes hónapokban mikor várható maximális terhelés, megszabják az árammérők havi díját is. Az utcai közvilágítást úgy szabályozzák, hogy az utcai lámpáknak holdvilágos este is égniök kell. Az esetleges viták megelőzésére világítási naptárt készít a vállalkozó. Ha a tudomány haladása folytán gazdaságosabb lámpák jönnének forgalomba, a község fenntartja a jogot nagyobb fényerejű lámpák alkalmazására. Minden évben köteles a vállalkozó a közvilágítást két gyertyafényű izzó-

lámpával díjtalanul bővíteni. Ha az évi fogyasztás meghaladná a 100 000 kW-órát, a vállalkozó nyereségrészesedés címén a községi pénztárba kilowattóránként egy fillért tartozik befizetni.

A szerződés végrehajtásának ellenőrzésére világítási bizottságot alakítanak, ennek tagjai bármikor jogosultak a telep gépeinek a megvizsgálására vagy a hálózat ellenőrzésére. Kimondják továbbá, hogy az első 15 évben a község a telepet nem válthatja meg, de azt követően bármikor. A szerződés aláírásakor a vállalkozó óvadékot köteles adni, de annak kamatai viszont mindenkor őt illetik. Vitás kérdések vagy peres ügyek alkalmával, melyek tárgya csak műszaki kérdés lehet, mindenkor a kiküldött műszaki választott bíróság dönt jogérvényesen. Más ügyekben a felek álvetik magukat a szatmárnémeti törvényszék ítéletének. A szerződés a vállalkozóra nézve aláírásával, a községre nézve felső kormányhatósági jóváhagyással válik kötelezővé.¹⁸

A képviselőtestület a szerződést hosszas latolgatás után jóváhagyta, néhány hónap múlva azonban már azt olvashatjuk a "Mátészalka" című újságból, hogy megfellebbezték a szerződést. "Több aláírásos fellebbezés megy a törvényhatósághoz a Szalkai gyárteleppel már megkötött, de még felsőbb helyen jóvá nem hagyott villanszerződés ellen is. A szerződés megtámadása azon okból történik, mert a több mint százezer korona abszolút értéket képviselő 50 éves concesszió szabályszerű pályázat nélkül, minden verseny kizárásával lett a gyártelepnek adva."¹⁹

Ha a korabeli társadalmi, politikai erőviszonyokat kutatjuk, melyek az egész "villany-ügy" mögött meghúzódtak, sajnos csak a korabeli lapok eltérő hangvételére, állásfoglalására támaszkodhatunk. A "Mátészalka" liberális szellemű lap, inkább a lakosság véleményét képviseli, a "Mátészalka és Vidéke" közgazdasági hetilap kormánypárti volt. Az utóbbi vezércikkben foglalkozik a már ismertetett villanszerződéssel. "Szörmentén" bírálja is. Magát az ajánlatot nem tartja előnyösnek. Nem a pénzügyi részére vonatkoztatja megjegyzését, inkább a község számára szolgáltatandó 70 lánghoz való lekötést sérelmezi. "Mert tegyük fel - érvel tovább -, hogy ez idő szerint a 70 lánghoz tényleg megfelel a szükségletnek s több lángot a község utcái és a község ház megvilágítása nem kíván, de kérdem, ha 10, 20 vagy 30 év múlva egy új utcája keletkezik a községnek, ez az új utca egyáltalán ne nyerjen világítást, oda már ne lehessen villanylámpákat felállítani?"²⁰ A vá-

ros kommunális fejlődésének későbbi - előre nem is sejtett fejlődését mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy 1926-ban már "a községnek 64 utcája van".²¹ A 15-20 új utca, az un. Kisperjésen kialakított Újtelep, szerves része lett a településnek, még ha "repülőhíd" - vasúti felüljáró - kötötte is össze a városközponttal. Igaz, hogy Csomár ugyanebben az évben csak 57 utcáról tud²², így is megalapozottnak mondhatjuk a korabeli újság bíráló vezércikkét.

Még hónapokig gyűrűznek a vita hullámai, de végül "felsőbb helyről" is jóváhagyják a szerződést, így mindenki várakozással tekint az építést és gépi felújítást, valamint zavartalan áramszolgáltatást ígérő részvénytársaság működése elé. Várakozásukban azonban csalatkozniuk kellett. A hálózat átépítése vontatottan haladt, a belső szerelések szakszerűtlenek, a feszültség alacsony, a vállalkozó minden erőfeszítése ellenére sem tudta vállalt kötelezettségeit teljesíteni, minek következtében állandóan napirnden vannak a "villamos mizériák". Gyakori témája ez a helyi sajtónak is: "... igen tanácsos volna a város lakosságának jogos érdekében az illetékes köröknek most már odahatni, hogy egy feszültségmérő idebent a városházán is felállítsassék."²³ Nincs tehát bizalom az áramszolgáltatás minőségét illetően. Más alkalommal ezt olvashatjuk: "... rossz a világítás. Mért nincsen nappali áram? Délután csak öt órakor kezd égni a villany. Gyenge! Nap-nap mellett hirtelen kialszik. Nem azért vezettük be a villanyt, hogy állandóan petróleumlámpát is készen kelljen tartanunk. Ha valami kifogásunk van, s nem fizetünk, egyszerűen kikapcsolják az áramot."²⁴

Lényegében közvetítő szerepet vállalva, a kedélyek lecsillapítására törekedve, a valósághoz és a szigorú tényekhez ragaszkodik a Mátészalkai Újság főszerkesztője vezércikkében, melyben megjegyzéseket fűz a közvilágításhoz.

A cikke azért utalunk, mert az I. világháború előtti közvilágítás problémáját mindkét oldalról tükrözi: "Általános panaszként azt szokták felhozni a vállalat ellen, hogy villanytelepének hiányos berendezése és felszerelése okozója a világítási zavaroknak. A világítási kérdéseknél figyelemmel kell lenni arra, hogy a helyi villanyfogyasztás aránylag csekély volta a villanytelepbe fektetendő tőke nagyságának a megfelelő kamathozam szempontjából nagyon is korlátolt határt szab. E szerződés kötelezettség vállalásakor a vállalat nem számolt a jelenlegi abnormálisan ható gazdasági viszo-

nyokkal, melyek kényszerhatása alatt malomüzemét redukálni, illetve a nappal nagy részében szüneteltetni, sőt a szeszkontingensének kitermelése után egy bizonyos időszakon át egyéb üzemével kapcsolatos gépeinek a működését leállítani lesz kénytelen. A villanyvilágítás a gyártelep részéről csak üzlet, de viszont nélküle ki tudja, hány évtized fejlődése kellene még ahhoz, míg önálló világítási vállalat létesítése rentábilisnek mutatkoznék.²⁵

Bármennyire is igyekeznek a fenti vezércikk szerzője "tárgyilagosan" írni az áramszolgáltatás körüli zavarokról, a teljes igazságot nem mondhatja ki, azt, hogy a helyi vállalkozók tőkehasznosítási érdeke fontosabb, mint a zavarok elhárítása. A részvénytársaságnak a villanytelep csak a "melléküzemága" csupán - létesítése profán üzleti célzatú volt -, nem pedig "kulturális szükséglet". Súlyosbítja az áramszolgáltatás helyzetét a négy évig tartó háború, a gyártelepi munkások hadbavonulása, az üzem részleges leállása, hadifogoly munkások alkalmazása, s a későbbiek során a "legbékítőbb" újságcikkek sem tudják a gyártelep és a község kapcsolatát javítani, hisz elsősorban objektív gazdasági tényezők dominálnak, infláció, fűtőanyaghiány stb. Az I. világháború után pedig nőnek az igények - sok erdélyi menekült telepszik meg Mátészalkán-, s az üzem nem tudja a növekvő igényeket kielégíteni. A községi előjáróság ezért úgy intézkedik, hogy "a több lámpával világított lakásokban a villanyégők száma csökkentessék", hogy az így nyert "lángok kikapcsolásával" az új jelentkezőknek lakásába az áramot bekapcsolhassák. A korona romlásával párhuzamosan az áramdíjak is rohamosan emelkednek, s így egy hektowattóra díja 1921-ben 3,5 korona, 1922-ben 5, majd 7,5 korona, de már 1923-ban 220, s a következő években az áramdíj méginkább növekszik, 1924-ben kilowattóránként 16 ezer korona, de még mindig nincs vége a drágulásnak, s mindemellett változatlanul rossz a világítás.

Az 1925-ös esztendőtól kezdve egyre gyakrabban hangoztatják a képviselőtestületi tagok - Szőlőssy László, Schreiber Bertalan, Tárkányi János, Tóth Bálint -, hogy "a gyártelep soha eddig a szerződésben foglalt kötelezettségének eleget nem tett, s nem akar eleget tenni."²⁶ Egyben rámutatnak felszólalásaikban (1926), hogy "a Szalkai Gyártelepnek történt felmondás, illetve megváltás szerint még csak egy évig van biztosítva a község villanyvilágítása, a még hátralévő idő szükséges arra, hogy árlejtés hirdettessék

meg a község villanyvilágítása ügyében."²⁷ Megváltásról azonban szó sem lehet. A községnek nem éri meg, hogy átvegyen egy rosszul működő és drágán termelő üzemet, ahol fejlesztésre sincs lehetőség. Ez utóbbit támasztja alá a gyártelep egyik átíratása is: "... a háborús esztendő és azokat követő inflációs időkben a villamosüzemre igen jelentős összegeket ráfizettünk, azért mert a villanydíjakból előállt követelésünk értékét a korona rohamos értékcsökkenésével szemben nem tudtuk megóvni, éveken keresztül olyan alacsony áramdíjakat kaptunk, melyekből nem jutott utánpótlásra, újításokra, és teljesítmény fokozására..."²⁸ Mindezt azonban a részvénytársaság a korona stabilizációja után sem tudja megoldani a meglévő gépeivel, eszközeivel. A szükséges bővítéseket sem végzi el, így a gyártelep és a község között a viszony annyira elmérgesedik, hogy a 40 évre kötött szerződést 16 évi huzavona, veszekedés, vitatkozás, pereskedés után végérvényesen felbontják. A szerződés felbontása mindkét fél számára megkönnyebbülést jelentett. A gyártelep megszüntette egy veszteséges üzemet, a városatyák pedig arra gondoltak, hogy Nagyecsdről - ahol nagy beruházással erőmű épült - távvezetéken zavartalanul kaphat áramot Mátészalka.

1888-1930, pontosan 42 esztendő. Ezen idő alatt a gyártelep "melléküzemágban" mindenkor *ráfizetéssel*, erejéhez mérten "világította" a várost. Az alapító és családja tagjainak nagyrésze a mátészalkai zsidó temetőben nyugszik. Az első "kivilágított" házon emléktábla, *természetesen* az alapító neve nélkül...

1944 nyarán a gyártelepi vágányokra állított hosszú szerelvények vagonjaiba terelték a település és a környék zsidó lakosságát, az alapítók kései utódait is..."

IPAROSOK ÉS KERESKEDŐK

Álljon itt a **Fábián Sándor** szerkesztette monográfia személyi adataira alapján néhány iparos-kereskedő család neve, szintén az utókor számára.²⁹

"Blau Ignác

rézműves és gépjavitóüzem tulajdonosa, Mátészalka. 1856-ban született Vitkán. Iparát Mátészalkán tanulta ki, mint segéd Budapesten, Kolozsvárott és még más városokban dolgozott. 26 éven át a mándoki uradalom főgépésze volt, 1912-ben alapította önálló üzemét Mátészalkán, saját házában. Neje Grünzweig Gizella, gyermekei: Samu, Lajos, Jenő, Bella, Vilma, Irén és Móricz. Lajos vezeti apja üzemét. Két fia: Lajos és Jenő frontharcos volt és az előbbi három évig orosz hadifogságban sínylődött.

Blum József

női és férfi szabómester, Mátészalka. 1910-ben született Zsurkon. Iparát Nyírbátorban tanulta ki. Mint segéd Budapesten, Kisvárdán, Nyíregyházán és Mátészalkán dolgozott. 1936-ban Blum József és neje néven alapította meg Mátészalkán a szabóüzletét. Neje Klein Amália, gyermekei: Erzsébet és Sándor.

Braun Márton

divatárkereskedő, Mátészalka. Itt született 1895-ben. Felsőkereskedelmi érettségit tett Miskolcon, azután gépgyári tisztviselő lett; 1915-ben mint önkéntes hadbavonult és a háború alatt 30%-os rokkant lett. Leszerelése után néhai édesapja mellett kitanulta a kereskedői szakmát. 1928-ban megalapította jelenlegi üzletét. Édesapja községi képviselői és az izr. hitközség elnöke volt.

Fisch Lajos

kereskedő, Mátészalkán 1902-ben született. Szakmáját Mátészalkán tanulta ki. Évekig a Debreceni Fűszerkereskedelmi R.T. mátészalkai raktárának árubeszerzője volt. 1934-ben önálló üzletet alapított. 1920-28-ban az

államépítészeti hivatal közszállítási vállalkozója volt. Neje Goldstein Gizella, gyermekei: Sándor, Márta és Pál. Atyja, F. Adolf frontarcos volt és egyszer sebesült.

Földesi F. Vilmos

műszaki és gépkereskedő, Mátészalka. Debrecenben iskolázott, a géplakatosi és kovácsiparban. Hajdúsámsonban szabadult fel. Budapesten dinamó-tanfolyamot végzett. Mint segéd a fővárosban, Abbáziában és Nagyváradon dolgozott. Mint uradalmi főgépész és malomgépész is működött. 1926-ban alapította meg Mátészalkán műszaki és gépüzletét. A Kühne és a Puch-gyár képviselője. Neje: Weisz Gizella, fia: László.

Friedmann József

a Galvánia villany- és műszaki vállalat tulajdonosa, Mátészalka. Itt született 1894-ben. Felsőipariskolát végzett Budapesten. Pályáját Orsován kezdte mint üzemtechnikus, azután a vasmegyeri cukorgyárhoz került, majd Nyírbátorban volt gyári üzemvezető, később pedig a Szalkai gyártelepen. 1925-ben alapította meg önálló vállalatát. Cége készítette a megyeháza, a téli gazd. iskola és az osztálymérnökség villamosberendezését. Az Iparoskör felügy. bizottságának tagja, az ipartestületi szék alelnöke. 1917-ben hadbavonult, az olasz és francia fronton küzdött és 20 hónapi francia hadifogságot szenvedett. Mint hadapródj. őrmester szerelt le. Neje Weisz Sarolta, gyermekei: Gábor és István.

Friedmann Márton

fűszer- és vegyeskereskedő, Mátészalka. Itt született 1866-ban. Szatmáron járt gimnáziumba és kereskedő szakmáját is ott tanulta ki. 1892-ben önállósította magát Mátészalkán. Az OMKE vál. tagja, az izr. hitközség pénztárosa, volt községi képviselő. Felesége Eisenberger Frida, gyermekei: József, Helén, Erzsébet és Gyula. József fia mint hadapródj. őrmester részt vett a világháborúban és francia hadifogságot szenvedett.

Gutmann Andor,

a Hungária-vendéglő tulajdonosa, Mátészalka. 1889-ben született Vásárosnaményban. Nyíregyházán járt középiskolába, azután kitanulta a divat-

árkeresk. szakmát. Mint segéd, illetve üzletvezető évekig működött Budapesten, Nyíregyházán és Sátoraljaújhelyen. 1921 óta tulajdonosa a mátészalkai Hungária-vendéglőnek.

32 hónapon át harcolt az orosz és olasz fronton, egyszer megsebesült. A helyi sportegyesület vál. tagja. Neje Schwarcz Helén, gyermekei: Emil és György.

Kaufmann Farkas

korcsmáros, Mátészalka. Itt született 1875-ben. Fiatal korában a molnáripart tanulta ki. Négy évig volt molnárszegéd, de betegsége miatt abbahagyta mesterségét. 1897-ben átvette atyja, néhai K. Noé kocsmáját, melyet azóta vezet. Neje Rosenfeld Mária, gyermekei: Ábrahám, Rózi, Mária, László, Andor, József, Erzsébet és Ignác.

Róth Ármin

termény és lisztkereskedő, Mátészalka. 1893-ban született Nyírpazonyban. Iskoláit elvégezve uradalmi kulcsár lett. 1918-ban került Mátészalkára a Szalkai gyártelephez raktárosnak. 1924-ben alapította meg önálló üzletét. Részt vett a világháborúban, 17 hónapig küzdött tizedesi rangban az orosz és a román fronton és 18 hónapon oláh fogságban sínylődött. Neje: Fried Julianna, gyermekei: László, Erzsébet és György.

Schreiber Bertalan és Fiai,

fakereskedő cég, Mátészalka. Az üzletet 1850-ben Schreiber Sámuel alapította. Ebben az időben Vitkán, a Tisza partján volt a telep és vasút hiányában az anyagellátás a Tisza folyón való *tutajozás* által történt. 1884-ben, Schreiber Sámuel halálával az üzletet fia: Schreiber Bertalan vette át, ki a cégnek jelenleg is senior főnöke. 1888-ban a nagy árvíz a telep teljes anyagkészletét elsodorta, az épületeket rombadöntötte, de hosszú évek kitartó munkájával sikerült a megsemmisült üzletet a régi nivóra visszaállítani. 1901-ben Mátészalkán fióktelep létesült, de pár év múlva a mátészalkai üzlet rohamos fejlődése átcsoportosítást tett szükségessé és ennek következményeként a vitkai üzletét feloszlatták, ellenben Vásárosnaményban, Nagyecsedén és Nagydoboson fióközleteket létesítettek, a központi irodát pedig Mátészalkára helyezték. Az idők folyamán az üzlet

erősen fejlődött és a fakereskedésen kívül betonárak gyártásával, ládaárak és mezőgazdasági faszerszámok előállításával foglalkozik és Mátészalkán fűrésztelepet is létesítettek. Nagybani eladás céljából Romániából, Lengyelországból, Csehszlovákiából és Ausztriából importálja a nyers faanyagokat és ezen importot a cég budapesti irodája bonyolítja le. A cég jelenlegi tulajdonosai: Schreiber Bertalan és ennek fiai: Sándor, Menyhért és Jenő, akik mindannyian részt vesznek az üzlet vezetésében. A cég állandóan foglalkoztatott tisztviselőinek és üzemi munkásainak száma 35-40.

Schwartz Mór

volt kereskedő, Mátészalka. Itt született 1873-ban. Szakmáját néhai atyja, Sch. Simon üzletében tanulta ki. Ezt az üzletet később átvette és 1937-ben bekövetkezett haláláig vezette. Végigküzdötte a világháborút az orosz és a román, valamint az olasz fronton. Tizenkét évig pénztárosa volt az izr. hitközségnek. Neje, aki most az üzletet vezeti: Schwartz Róza, egy fia van, Sándor. Sógora Szántó Emil, aki a przemysli várban küzdött, az orosz fogásban hősi halált halt.

Sipos Andor

építési anyag-, fa és szénkereskedő, téglá- és betonárugyáros, Mátészalka. 1890-ben született Eperjeskén. Kassán kereskedelmi érettségit tett, azután banktisztviselő lett Kisvárdán. Szakmai kiképzését Nyíregyházán nyerte. Mátészalkai vállalatát 1924-ben alapította, betonáru-üzemét 1926-ban, téglagyárát pedig 1934-ben létesítette. A háborúban az orosz és az olasz fronton küzdött 18 hónapon keresztül. Emléklapos hadnagy. Az OMKE és a Frontharcos Szövetség helyi csoportjának tagja. Neje: Spitz Júlia, gyermekei: József, Klára és András.

Tanulságos az idézet adattárban feltüntetett személyek foglalkozását tanulmányozni, ugyanis a korabeli társadalom-keresztmetszet megismerése mellett az is kitűnik, hogy a harmincas évek végéig nem volt "zsenáns" magyarnak zsidóval együtt *szerepelni*, nyomtatásban sem.

Az adattárban találunk szíkvízgyárost, kántortanítót, gazdálkodót, nyugalmazott csendőrtörzsőrmestert, ref. igazgatótanítót, kocsmárost és gazdálkodót, földbirtokost, csizmadiamestert, postamestert, tanítónót, községi

aljegyzőt, férfiszabómestert, ref. lelkészt, főjegyzőt, hentes és mészáros, uradalmi intézőt, képesített kőművest, géplakatost és bércséplőt, görög-katolikus egyházi tanítót, folyammérnöki hivatali altisztet, pékmestert, községi bírót, szeszgyári bérlőt, csendőrtiszthelyettest, esperesplébánost, körorvost, segédjegyzőt, közjegyzőt, gazdasági ispánt, szatócsot és terménykereskedőt, Hangya-boltvezetőt, vegyeskereskedőt, olajmalomtulajdonost, vaskereskedőt, kötélgyártót, MÁV-altisztet, szeszgyárvezetőt, terménykereskedőt, rézműves és gépjavítóüzem-tulajdonost, rőfös és szatócskereskedőt, malomgépészt, görögkatolikus plébánost, főszolgabíró, adóügyi jegyzőt, községi szülésznt, építési vállalkozót, uradalmi fűrészmestert, huszárcapitányt, divatkereskedőt, kormányfőtanácsost, ügyvezetőkönyvelőt, szűcs mestert, műszerészt, cipészt, gépészkovácsot, kovács mestert, asztalos mestert, ny. huszárezredest, kéményseprő mestert, nagykereskedőt, malomtulajdonost, ács- és kőműves mestert, uradalmi szeszgyárvezetőt, betonárugyárost, okl. gazdát, bérlőt, kozmetikust, sertés kereskedőt, pénzügyőri fővigyázót, dohánytőzsdést, ref. esperest, műszaki és gépkereskedőt, épület- és tűzifakereskedőt, festékkereskedőt, textilkereskedőt, vendéglőst, takarékpénztári ügyvezetőt, fakereskedőt, gyógyszerészt, puskaművest, fogtechnikust, uradalmi segéd tisztet, kerületi főrabbit, folyamfelvigyázót, körállatorvost, uradalmi gazdát, vármegyei irodafőtisztet, borkereskedőt, gazdatisztet, vármegyei útkaparót, számvévségi főtanácsost, főintézőt, rádió- és villamossági üzlettulajdonost, ny. alispánt, cs. és kir. kamarást, erdőmérnököt, kocsigyártót, gátőrt, halászbérlőt, méhészt, kárpitost, gyárvezetőt, bádogost, könyvkereskedőt és nyomdászt, asztalost és temetkezési vállalkozót, magánzónót, görögkatolikus parochus lelkészt, kertészt, ecetgyárost, tejüzemtulajdonost, postamestert, mészkereskedőt, kerékgyártómestert, műbútorasztalost, tisztiorvost, miniszteri tanácsost, Hangya-üzletvezetőt, törvénybíró, tánctanárt, darálómalmost, prépostplébánost, malom-társtulajdonost, róm.kat. menházvezetőt, kelmefestőt és vegyztisztítót, állami útkaparót, tejüzemvezetőt, kalapos mestert, kormány-főtanácsost, szőlőbirtokost, ügyvédet, földbérlőt, földmolnárt, m.kir. gazdasági felügyelőt, takarékpénztár igazgatót, szövetkezeti ügyvezető igazgatót, izr. iskolatanítót, lisztkereskedőt, bőrkereskedőt, cipőkereskedőt, olajgyárost, vasúti vendéglőst, konfekció-kereskedőt, kárpitos mestert, egyetemi magántanárt, állat-

kereskedőt, szénkereskedőt, építési vállalkozót, főgépezst, okl. vajmestert, tojáskereskedőt, postaügynököt, határőr tiszthelyettes, malomtisztviselőt, moztulajdonost, kötélgyártót, gátbiztost, fodrászmestert stb.

Természetesen a foglalkozások számtalanszor ismétlődnek, s így nagy biztonsággal mondhatjuk, hogy Mátészalka társadalmának megközelítően pontos keresztmetszetét tehetjük magunk elé kb. 1935-38-ig.

Ezt a képet markánsabbá tette Mátészalkára, mint a csonka megye székhelyére történő tömeges bevándorlás, bár ez nem bontotta meg a rég-honos zsidó lakosság belső összetételét.

A "ROMÁN IDŐK" ÉS A BETELEPÜLŐK

Ahhoz, hogy magyarázatot találjunk a hivatkozott időben *megduplázódott*, betelepült lakosság származás szerinti összetételére, kivonatossan ismertetnünk kell Molnár Károly róm. kat. prépost tanulmányát: "Ezeknek az infernális időknek szörnyű eseményeit szatmármegyei viszonylatban megörökíteni, ez a célja ennek a fejezetnek. Tulajdonképpen halódása az integer Szatmármegyének, melynek ezeréves egységét egy évig tartott oláh megszállás lazította meg és szakította két darabra...

Elbocsájtották az összes magyar tisztviselőket, akik helyett kétes értékű és sötét tekintetű fanarióták lepték el a községet. Regátbeli katonák jöttek a járások területére, románra cserélték ki az összes üzleti és hivatali cégtáblákat, feliratokat. German János nagykárolyi ember személyében román főszolgabíró vette át a közigazgatást, a katonai térparancsnok pedig egy Dunka nevű, minden hájjal megkent százados lett, aki egész szemérmetlenül zsarolta meg azokat, akiket a szükség és a hivatalos kényszer eléje sodort.

Ő sem titkolta a lakosság előtt, hogy a Szatmáron székelő román vármegyei vezetőség minden követ meg fog mozgatni, hogy a vármegye néprajzilag színtiszta, magyar három járása, a csengeri, fehérgyarmati és mátészalkai járás is Nagyromániához csatoltassék. Ha nem fog ez menni az itt élő magyarság kérelme alapján, majd fog menni a magas francia pártfogók támogatásával. De úgy látszik, mégsem. Eljött 1920 tavasza és melegebb szelek kezdtek fújdogálni a nyíri tájak felett. Már februárban vert a hír, hogy a trianoni határ két részre fogja szakítani a vármegyét, mert a Nagykövetek Tanácsa nem teljesítette a román delegáció azon kérelmét, hogy Szatmár megye teljes egészében román impérium alá kerüljön. Ennek következtében az új határ Csenger mellett Peténél fog elhúzódni. Amennyire sajnáltuk odaátra szakadt testvéreinket, olyan nagy öröm töltött el mindenkit a megmaradt megyerészen, hogy a nemzeti Magyarországba kerültünk vissza... Március 20-án vonult ki a román megszálló hadsereg utolsó katonája a három megmaradt járás területéről. Amint az utolsó oláh bakancs elhagyta járásaink területét, utána leereszkedett a trianoni

sorompó, átszelve ősi vármegyénk területét. Kétfelé osztva Szamosunkat, Krasznánkat, népeinket, családjainkat, földjeinket..."³⁰

1919. április 22-én este 20 órától 1920. március 20-ig lepergett szűk egy esztendő - a román megszállás - krónikája napjainkig ismeretlen... Témánk szempontjából igen fontos, mivel ettől az évtől indul meg a nagyszámú tisztviselő és értelmiségi réteg beözönlése és meghatározódik az iparos és kereskedő réteg, köztük a zsidóság betelepülése is. Mindezek bizonyítására álljon itt a korabeli képviselőtestületi jegyzőkönyvek alapján³¹ a letelepült iparosok névsora, akik műhelyt, üzletet stb. nyitottak a későbbiek során.

1920

Müller Dezső	rőföskereskedő
Schwartz Salamon	bőrkereskedő
Klein Adolf	órá
Barabás József	asztalos
Czillei Jenő	műépítész

1921

Csutak István	kötélverő
Máté Sámuel	kovács
Bihari István	csizmadia
Braun Károly	szabó
Weisz Vilmos	szabó
Rácz Lajos	géplakatos
Hering Lajos	cukrász
Doby Imre	kovács
Hunyadi János	cipész
Juhász János	csizmadia
Illyés László	kereskedő
Gerendási József	kereskedő

Bauer Károly	vendéglős
Kósa Imre	hentes

1922

Biki Vilmos	asztalos
Schőner Herman	cipész
Veres József	ács
Pap Sándor	cipész
Kiss József	cipész
Kovácsik András	asztalos
Blau Jenő	órás
Aranyi Gyula	órás
Klein Sándor	szabó
Újlaki András	szobafestő
Zeborits Adolf	órás és éksz.
Spitzer Mór	bőrkereskedő
Friedman Bertalan	terményker.
Krausz József	szabó
Lőrincz Miklós	szabó
Keszenbaun Dezső	vaskeresk.

Géplakatosok 1923-tól: Blau Ignác, Balázs Dezső, Izsó Ferenc, Komáromy István, András István, Varga Gyula, Vadász Lajos, Hagymási Béla, Rácz Lajos, Farkas Sándor, Szabó Károly, Komáromi Lajos, Sikli Gyula, Friedman József, Boróczki Sándor, Balázs Dezső, Baráth Péter, Orosz József, Andorkó Endre, Kolozsvári László

Asztalosok 1923-tól: Lengyel Péter, Jeszenszky József, Mónus Kálmán, Szentléleki István, Deák Ferenc, Mezei János, Szilágyi Sándor, Nehéz Imre, Lakatos János, Stern József, Barabás József, Tárkányi József, Mátyus Károly, Kovács Pál, Sikli István, Jakab Gyula, Lakatos Sándor, Friedman Ferenc, Szentléleki Antal, Bartha Sándor, Biki Vilmos, Kovácsik András

Mézeskalácsos 1923-tól: Mulyicska Bertalan

Hentes és mészáros 1923-tól: Szabó Lajos, Muzsai Endre, Harajda Gyula, Bársony Béla, Fülöp Jenő, Sófi Sándor, Vilinger Ignác, Brunerszki János, Szabó Ferenc, Kósa Imre, Fülep Bertalan, Fülep Ignác, Adler Sándor, Bige Miklós, Angyal Mihály, Óbis Lajos, Hegedűs Mihály, Kósa Imre

Pékmester 1923-tól: Blum Ignác, Szabó Sándor, Glüch Herman, Srönberger Sándor, Kucsma József

Ács és kőműves 1923-tól: Slajfer Mihály, Szabó Gusztáv, ifj. Borbély György, Borbély György, Papp Ferenc, Bakó Balázs, Varga Ferenc, Kovács Pál, Rinyu Károly, Kádár Lajos, Sárközi József, Vasas András, Szerencsi János, Borbély Antal, ifj. Kádár Lajos, Varga Ferenc, Erdélyi György, Rinyu Sándor, Veres József

Kerékgyártómester 1923-tól: Tardi György, Fehér István, Szabó Zsigmond, Kállai István, Mosolygó János, Bessenyődi Pál, Láng Antal

Rézművesek 1923-tól: Deutsch Ferenc, Blau Ignác, Blau Imre

Molnárok 1923-tól: Raduly József, Szőlőssi László, Kósa Árpád

Kötélverők 1923-tól: Csutak István, Tóth Károly

Szűgyártók 1923-tól: Mező Károly, Tóth Bálint

Cukrárszok 1923-tól: Boldi Károly, Hering Lajos

Üveges 1923-tól: Pataki Jenő

Kárpitos 1923-tól: Petróci József

Borbélyok 1923-tól: Szabó Sándor, Heszler István, Matolcsi László, Jakab István, Bartha Aladár, Szilvássy József, Dobos Árpád, Dömötör János, Eizenberger László, Szentléleki Gyula

Kosárfonók 1923-tól: Kacsza Sámuel, Szerencsi Mihály

Kalaposok 1923-tól: Leleszi József, Grünblatt nővérek, Nagy Sándor

Kereskedők 1923-tól: Szabó Zsigmond, Zemlényi Ferenc, Mátyás testvérek, Weisz Kálmán, Müller Dezső, Feldman Mátyás, Frank Lajos, Schwartz Simon, Frankel Lajos, Kiss Sándor, Erdélyi Bertalan, Spiró Ignác, Arnolt Béla, Markovits Béla, Winkler Márton, özv. Arnolt Sándorné, Rosenberg Menyhért, Schwartz György, Gerendási József, Feldman testvérek, Földes Jenő, Schwartz Salamon, Klein Adolf, Reiner Ignác, Pályi István, Menstein Ferenc, Koppel Jenő, Schwartz Miksa, Révész Bernát, Berényi Zoltán, Khun Ignác, Kesztenbaum Dezső, Deutsch Miklós, Pataki Jenő, Czöbel József, Kaufman Sándor, Kőnig Jenő, Radó Sándor, Róth és Radó, Gyene Zsigmond, Zucher Imre, Kiss Sándor, Ilyés László, Spitzer Mór, Friedman Bertalan

Esztergályosok 1923-tól: Thau Emánuel, Heszler Antal

Kéményseprők 1923-tól: Rácz Károly, ifj. Pente Lajos, özv. Bórbás Demeterné, Pente József, Pente Lajos, Szabó Sándor

Szobafestők 1923-tól: Halász Ferenc, Nagy Károly, Ujlaki András, Boleman János, Krimer Menyhért, Czine László, Jeszenszki János

Szabók 1923-tól: Oláh István, Fehér testvérek, Berger Adolf, Lindenfeld Albert, Hróz Lajos, Bányai és Szabados, Lindenfeld Adolf, Zeisler és Fülöp, Glück Géza, Fülep Ede, Citrom Zoltán, Klein Sámuel, Doby Antal, Weisz Kálmán, Lőrinc Ignác, Szabados Sándor, Frisch Dezső, Datner Ernő, Jeszenszky Pál, Schwarcz Mór, Krausz Miklós, Dattner Ernő, Berkovics Jenő, Spigel Miklós, Bakos Gyula, Mezei József, Berkovics Jakab, Juhász Elek, Pere Izidor, Schwartz Herman, Feldman Sándor,

Braun Károly, Stern József, Braun Lajos, Bányai és Slajfer, Weisz József, Braun Mór, Lindenfeld Ármin, Kepets testvérek, Krausz József, Fülöp és Grünberger, Fülöp Endre, Braun Károly, Feldman József, Bányai Gáspár, Speigel Menyhért, Weisz Vilmos, Lőrinc Miklós, Molnár Mór

Szűcsök 1923-tól: Kobarzás Sámuel, Sallai Lajos, Sallai Endre, Kabai Tóth Károly, Dusa Jakab

Óráások 1923-tól: Eimer Herman, Aranyi János, Aranyi Gyula, Blau Jenő, Zebonovits Adolf

Cipészek 1923-tól: Tóth Károly, Balogh Zsigmond, Lóvy Sámuel, Grósz József, Nehéz István, Kovács István, Szabó Gyula, Falusi Géza, Borbély Lajos, Lengyel József, Blach Viktor, Győrfi Ferenc, Klein Herman, Lengyel József, Balogh Zsigmond, Klein Márton, Sztorlovics Ignác, Blach Jakab, Mándi Lajos, Mezei Sándor, Weisz József, Oláh Károly, Kóródi István, Weinberger Ignác, Klein Herman, Papp Sándor, Herskovits Herman, Friedman Márton, Fischer Ignác, Schwartz Lajos, Legeza István, Kovács István, Mulik József, Veress Ferenc, Kulin Mór, Farkas József, Szender Ferenc, Mándi Lajos, Sepler József, Klein Ignác, Kósa Sándor, Csülögh Miklós, Kerékgyártó Imre, Nagy László, Szombathy László, Szabó Miklós, Kaufman Májer, Szőke István, Kern József, Kovács Dezső, Gyulai Sándor, Kósa Barna, Tóth László, Keisler Jenő, Bihari István, Hunyadi János, Schőner Herman, Kiss József

Fazekasok és kályhások 1923-tól: Málnási László, Szomoru László, Farkas Sándor

Műszerészek és villanyszerelők 1923-tól: Balázs János, Friedman József, Csizmadia Ferenc, Wéber Frigyes, Nick János

Kovácsok 1923-tól: Németh József, Kursinszky Gyula, Sarka Endre, Dobi Imre, Kubinyi Sándor, Képes Gyula, Szán Gyula, Máté Sámuel, Danó Gyula, özv. Kursinszky Pálné, Kursinszky Pál

Bádogosok 1923-tól: Bukszbaun Ferenc, Thau Emánuel, Weisz Adolf,
Thau Emil, Mettert János

Nyomdászok 1923-tól: Weisz Antal, Fülöp Lajos, Boleman Ferenc, Weisz
Zsigmond

Könyvkötő 1923-tól: Farkas Márton

Fényképészek 1923-tól: Tóth Árpád, Velencei István

ZSIDÓK A TELEPÜLÉS SZÉLEIN

A jelzett időszakban (1922-38) mindössze 16 év során épül ki a megyeszékhely. Megépül a megyeháza, községháza, kórház, osztálymérnökség, mezőgazdasági iskola stb. Kiépül a tisztviselőtelep, számos üzlet, műhely, raktár stb. létesült. Gombamódra szaporodnak a kintesebb részeken, leginkább utcák végein, találkozási pontjain, forgalmasabb kereszteződésekben kis zsidó üzletek, szatócsboltok. A "mi utcánkban", a Gróf Vay utcában kettő is volt. Ahol Vasváry Pál utca és a Toldi Miklós utca, bele-torkollott a Vay utcába, ott volt Frisch Lajos szatócsboltja. Apám 1938-39-ben megvette az egész "kócerájt" - 2500 pengőért - s így ebben a házban laktunk talán 1941-42-ig, amíg apám bele nem bukott az üzletbe.

Már jegyrendszer volt, emlékszem a kenyeret, lisztet, cukrot jegyre adták. Nagy üzletelések mentek. A fenti cikkeket kiutalásra adták a boltosoknak. Kenyeret naponta 1 mázsát kaptunk. Télen gyalogszánkóval hoztuk haza éjszaka. Apám elől húzta a szánkót, én hátul egy rúddal nyomtam. A Cinevégről Váradi nevezetű péktől hoztuk. Reggel aztán jöttek a zsidó munkaszolgálatosok - sokan voltak gazdáknál elhelyezve -, akik Bakos csendőrtiszt helyettesnek és Gáti Bálint vm. tisztviselőnek és másoknak fákat ültettek, a kertjeikben a talajt egyengették. Persze éhesek voltak, kenyérből sem volt, s így feketén, dugiba vásároltak. Ahogy mondogatták, pesti gazdag zsidók voltak, fizettek "mint a katonatiszt!" Békanyelven bakancsaikra, buggyos lengyel nadrágjukra, vastag gyapjúharisnyájukra emlékszem.

Amikor apám tönkrement és hazaköltöztünk a saját házukba, a berendezést is hazahoztuk. A több részből összerakható lisztesláda egyik tagja, egy három fiókos rész még ma is megvan. Apám morzsolt kukoricát tart benne a nyulaknak.

A porta, a ház, a bolt leírása:

A telek kb. 200 m² lehetett! Elöl gyenge drótkerítés, akácoszlopokhoz erősítve. Az épület oldaláig ért a kerítés, illetve az utcai kisajtót erősítették a kerítés oszlopsarkához. A kisajtó szinte állandóan tárva-nyitva volt, hogy az udvar felől a házajtón át is megközelíthető lehessen a bolt. Lényegében a

téglalap alakú két db. 4x4 méteres helyiségből álló épület az utcára volt építve hosszában, párhuzamosan a Vasvári Pál utcára, a keskenyebbik eleje nézett a Vay-utcára. Elöl volt a bótajtó, dupla lapokkal. A belső ajtólap középmagasságból felfelé üvegezett volt. Erős kovácsmester készítette kulcsos zárral, alul riglivel. Az ajtó előtt egyfokú lépcső volt. Ha benyitottunk, a belső ajtótokra felfüggesztett csengettyű megszólalt és a bótos meghallotta, ha nem volt a "bótban". A külső bótajtót belülről, alul és felül egy-egy akasztóval lehetett az ajtótokokhoz rögzíteni. Az ajtó mellett volt egy duplanyílós, kétszárnyú ablak. Belülről deszka spalettával lehetett elsötétíteni. Az ajtó melletti falnál volt a petróshordó a ponpával, mellette a kocsikenőcs egy hokedlin, ládában. A falra erősített deszkákból kis rudacsok álltak ki, rajtuk lámpaüvegek ötöstől-tizenkettesig. Majd seprűk következtek a falhoz állogatva, mellettük papírfalvédők gurigákban. Legvégül, az udvar felőli belső ajtó mellett a lisztes és cukros láda. Sima és grízes-liszt, kocka és kristálycukor és rizskása, burizs leginkább.

Az ajtótól jobbkéz felől az ablak alatt a mázsa pihent. Az ablak melletti falra háttal feküdt fel, az alul polcos, felül fiókos stelázsi. Előtte a pult. A pulton tányéros mérleg, mellette fedeles üvegtál, alatta éleszők melyet kis keretre feszített rézdróttal vágta darabokra. A pult belső felének tetejére volt egymás mellé fektetve a kenyér, a tartalék a pult alatt. A pult mérleg alatti tetejéhez volt alulról felszerelve a fiók, ahol pénzt, számlákat, cukor- és kenyérjegyeket tartották. Az aprópénzt kis tálkában, a nagyobb a tálka alatt. A féltettebb portéka - kockacukor 20 kg-os papirzsákokban, rizskása vászonzsákokban stb. - szintén a pult alatt. A még féltettebb, a belső szobában a sarokban, a ruhásszekrény mellett, később ahogy rosszabbodott a helyzet a másik lakásunkban a nyárikonyha padlásán, méhkaptárakban...

A fali stelázsi fiókjaiban különböző fűszerek stb. voltak. Ezeket kis nyeles kanalakkal csúsztatták a kis újságpapírból sodort zacskókba, majd megmérték. A stelázsi ablak felőli végén bevert szegekre volt aggatva a cipőfűző, pertli, talán még a lámpabél is! Nekem leginkább a gömbölyű dobozokban a stelázsi polcain sorakozó selyemcukor a legemlékezetesebb. A dobozokból kis, öblös, nyeles kanálkával lehetett a párna alakú cukor-darabkákat kivenni.

A lakásban, mely egyetlen belső helyiségből állt és egy "égre nyíló" konyhából, a következő dolgok voltak. Két szekrény, két ágy két éjjeli szek-

rény, egy öntöttvas kályha a szobában, a konyhában akácnyesedék és pár mázsa "ölfa" - bükk hasábfa. A kútból merített vizet csak mosásra lehetett használni, a harmadik szomszédból, Bihariéktól kellett az ivóvizet kánában hozni! A vécén elől ajtó nem volt, helyette egy használt pokróc szolgált. A ház árendás volt, tulajdonosa szállítási vállalkozó. A "bótot" Frisch Lajos azért adta el apámnak, mert a "jegyes portékákat" már zsidók nem árulhatták (bár a pénze a zsidóknak továbbra is benne maradt az üzletben - de az ipar már keresztény néven volt). A régi vásártérnél ugyan nyitott Frisch Lajos egy másik "pecerájt" a Juhász-féle pálinkafőzde szomszédságban, de itt már csak csecsebecsét árulhatott. (Innen vitték el családjával együtt!)

Lajcsi fia hazakerült és elbeszélte, hogy "fűtő" volt a lágerben, apját is ő égette el! Hazajövelete után "nem lelte helyét Szalkán", kiment Belgiumba a rokonaihoz.

BLUM NÉNI

A Vay-utcában, a sínnél, a sorompó mellett lakott a Blum család. Pontosan a vásárosnaményi vasútvonal mellett, a sínpártól alig pár méterre volt utcafrontban kis lakásuk. A telek majdnem egyenlő szárú háromszög alakú volt, mivel a ház előtt "spitzben" végződött. A ház itt épült úgy, hogy egyik oldalán a vasúti sínpár, a másik oldalán a Deák Ferenc utca érintette. A ház elé már kerítés sem fért el, így az ablakon, ha nem lett volna állandóan belülről befüggönyözve, be lehetett volna látni. A ház hátulja meg egyenesen benne volt már az utca szélében, A zsebkendőnyi kert mezsgyéjén orgonabokorsor húzódott a léckerítés mentén. A kicsinyke ház 5x3 méteres lehetett. Az eleje szoba volt, a hátulja konyha. A konyhai bejárati ajtó felett egy kis keskeny eresz. Semmi melléképület, talán a hátsó falhoz volt tákolva egy deszka kamrácska. Mintha betongyűrűs ásott kút is lett volna az udvaron, meg deszka "budi".

A családfő Blum József suszter volt, segédként dolgozott "nagy zsidóknak" pld. Mandel cipőboltosnak. A feleségét Mariskának hívták, varrónő volt. Nagyon szép, hófehér férfiingeket varrt bérbe, nyak nélkülieket. A varrógépe a konyhai ablak előtt volt s ott dolgozott mellette, de az ablakot soha nem nyitották ki. Velük lakott a férfi édesanyja is, az öreg Blum néni. A mama nagymamámmal lehetett egyidős. Férje, az öreg tata, akkor halhatott meg, amikor én iskolába kerültem. Egyetlen gyermekük volt Pisti, akivel egyidősek voltunk. Kisajtójuk állandóan zárva volt, Pistit soha nem engedték ki hozzánk gyerekekhez az utcára játszani, hencbálozni. Engem szombat reggelenként a nagymama a kisajtóban várt és megkért, hogy gyújtsam meg a tüzet. A konyhai rézgombos, tükörfényesre vasporozott csikósporban egy kis csinos máglya volt rakva akácgerjesztőből. Két vastagabb darabra keresztben vékony ágacska fektetve, melyre ráültetve a hasított gerjesztő nyaláb. A nyaláb alatti "padmajban" apró száraz szalma. A gyufa oda volt készítve a spór melletti sámedlire, elővettem egy szálát, kigyújtottam és égve a szalmához tartottam. Megvártam, amíg meggyulladt a fa is és eljöttem. Másnap, vasárnap vissza kellett mennem s kaptam egy lyukas húszfillérest!

Mi utcabeli gyerekek a közös iskolába jártunk. Pisti a zsidó iskolába. Mindig az édesanyja kísérte iskolába menet, illetve vitte közben a kész in-

geket is a megrendelőhöz. Keresztanyám, Batári Lajosné unszolására anyám a negyedik elemiben átiratott a közös iskolából a róm. katolikus iskolába. Így ebben az évben Blum Pistivel együtt indultunk reggelente, mivel a róm. kat. iskola és a zsidó iskola majdnem egymás mellett volt akkoriban. Apám cipésműhelye előtt kellett elhaladnunk, ahol az inas minden reggel fényesre pucolta cipőinket, majd a "gyár utcán" át iskolába indultunk. Sok szép inggombot kaptam Pistától...

Télen a sorompónál szánkóztunk, korcsolyáztunk a töltésoldalban. A Blumék háza elől indultunk a "dombról" és Frisch Lajos boltja elé siklottunk le... Ilyenkor összesereglettünk egy-egy téli vasárnap délután 30-40-en is pulyák, kölykök. A zsidó kölyköket (fiúkat) soha nem engedték közénk, pedig nagyon vágyakoztak. Iskolába menet meg is beszéltek Blum Pistivel szomorúságát. A tanyasi suhancok miatt féltette az anyja, s ezért nem engedte közénk. Vágyakozásában a kerítés melletti orgonabokorba állt be, és onnan nézett bennünket. Igaz, nekünk bakancsunk volt, a talpa somfoly-szeggel kiverve, csak úgy hasította a jeget sikanyózás közben. Neki meg fűzős, száras, boxbőr cipője, varrott talppal, ami hamar átázott volna... bizonygatta belenyugvóan helyzetét.

Másik évben polgári iskolába kerültem, így ismét elvált az utunk. Egy ideig otthon ténfergett Pisti, majd inasnak adták. A gettózáskor a Blum, a Frisch, a másik szomszéd szabó Blum családot, meg nagyapáméknál az árendában lakott zsidó családot egyszerre vitték el. A csendőrök szedték össze őket, majd gyalog kísérték a gettó területére. A csendőrökkel civilek is voltak az előljáráságtól. Amikor a zsidó családok kijöttek lakásaikból, az udvaron kellett várakozniuk, amíg a legtávolabb lakók oda értek hozzájuk. Majd a civilek az ajtókat lepecsételték...

A férfiakat már előzőleg behívták munkaszolgálatra, csak az öreg Frisch Laji bácsi maradt otthon, s emlékszem a menet a Vay utcában aszszonyokból meg gyermekekből állt... Dunnákat, párnákat, vesszőből font utazókosarakat, télikabátokat szorongattak. A menethez egy forspontos lovasszekér is ki volt rendelve, erre rakták fel a csomagok egy részét, meg felültek az öregek.

Az utcában, az utcákon, ahol elhaladtak egy lelket sem lehetett látni, nem bámészkodott senki, nem tiltakozott senki, az emberek behúzódtak a házaikba...

Egy ideig az elhagyott házak árván szomorkodtak. Majd ismeretlenek kövekkel bevették az ablakokat. Később a betört részekben benyúltak és kinyitották a nyílókat. Napok múlva ami mozdítható volt, mindent elhurcoltak a lakásokból az ablakon át, hogy a pecséteket ne sértsék meg. Amikor az előjáróság tudomására jutott, hogy egyre-másra feltörik a zsidó házakat, sorra járták valamennyit és az ablakokat bedeszkázták. Ezután az ajtókat törték fel. Ekkor 1944 májusa lehetett! A polgári iskolában az évet március 31-én befejeztük. Bár német nyelvből elégtelen érdemjegyet kaptam, az én nyaram mégis izgalmas volt.

A "város" tele lett katonákkal. Legtöbb német katona volt, a szélesebb utcákban oszlopokban várakoztak. A járműveket együtt tartották, a lovakat bekötötték a házakhoz. A katonák is beszállásoltak. Sok műhelykocsit láttam, melyekben dolgoztak, javították a felszereléseket. A pótvizsgára ugyan Szelényi Gábor görög katolikus főtisztelendő készítette fel, de a legtöbbet a német katonáktól tanultam. Az utcán, a táborig sötétjében sütötték a kocka alakú kenyeret, mindig adtak belőle.

A Vay utcát is előzönlötték, főleg a trén. Erre gazdaházak voltak, így a lovaknak jutott széna, abrak.

Amikor megérkeztek nagyapámékhoz, a hosszú katonaszekerekkel besorjáltak az udvarra, a lovakat kifogták és bekötötték a félereszbe. Harmonikaszerűen összenyomott vászonvedreket vettek elő, amiből megittatták a lovakat, majd a nagyház felé vették az irányt. Itt meglátták, hogy a középső ajtón pecsét van! Bajnáttal a pecsétet "lepöccintették", az ajtót pedig kifeszítették. Bementek a szoba-konyhás lakásba. Kihozták a lavort, a mosdót az udvarra, a spórban tüzet gyújtottak és egy nagy fazékban vizet melegítettek. Az udvaron félpucérra vetkőztek a szőlőlugas alatt, borotválkoztak, mosakodtak. Vacsorát főztek, majd a szobában megvetették az ágyat és lefeküdtek. Nagyon porosak, szőrösek, piszkosak, fáradtak voltak. Csak az örök járkáltak az utcán, meg üldögéltek fegyveresen a házak előtti lócákon.

Nagyapáéknál a zsidó lakó Beregszász, Munkács visszakerülése után telepedett meg. Jómódú, fiatal pár volt, két gyerekkel. A piciny konyha mindig ragyogott a tisztaságtól. Itt láttam először festett fásládát a spór mellett, meg lábakon álló mosdót a lavornak. Szép sárgaréz félgömb alakú konyhai edényeik voltak, a szobában a szelencsésző takaróval volt

leterítve. A szobabútor diófából volt, ahogy hallottam a beszélgetések során. Sok szép monogramos fehérnemű volt a szekrényekben. A katonák mindent kirámoltak, de semmit sem vittek el. Nagypám szerint aranyat kerestek! Pár nap múlva ezek a katonák elmentek, az ajtót nyitva hagyták, majd újak jöttek. Az ágynemű végül már sáros is volt, mert olyan fáradt katonák is érkeztek, akik csizmáستól ráfeküdtek az ágyra.

Később, október körül harcokszíók érkeztek. A kertekben, a Jármí út két oldalán a tankok beálltak, majd ágyukat állítottak le tüzelőállásba. A Jármí kövesúton az árokparti nagy akácfákat a Bana-ház táján kifűrészték, s az útra döntögették... Védelemre rendezkedtek be, de egy délután néhány óra leforgása alatt felszedelőzködtek, a ledöntögetett fákat félretolták és sietősen elhagyták a környéket.

A zsidó családfőt odaköltözésük után nem sokkal behívták munkaszolgálatra. Az asszony pár alkalommal a gyerekekkel, az Árpád-vonattal Munkácsra utazott az ura után, de mindig szomorúan tért haza. Nagymamának panaszkodott, amikor este várta a tejet, hogy nagymama fejés után: nem sikerült beszélni az urával, kivitték Ukrajnába.

Ma is látom, ahogy a két gyermekével ügyetlenkedve cipelik holmijaikat, közömbös kakastollas kísérettel...

A lakás a katonák után úgy maradt, mint egy apacstanya. Lakóit várták hosszú ideig... Soha, senki nem jelentkezett, még "igényjogosult" sem! Egy magyar fiatal pár beköltözött a lakásba. A bútortatot lemosták, az ágyneműt kimosták, a lakást kitakarították, az edényeket kisértették. Félve látkak egy ideig, de végül beleszoktak a helyzetbe.

Valahogy mégis átok ült a házon. A férfi italos lett, az asszony is. Gyermekük nem született. A férfi legszebb korában a ház padlásán nikotint ivott, a nő újra férjhez ment, de hamarosan hirtelen meghalt. Új férje néhány hónap múlva követte a halálba. A ház, a bútortzat, a második férj 85 éves édesanyjára maradt egyenesági örökös híján. Mivel a 85 éves mama háromszor ment férjhez és háromféle gyermeke volt, a vagyon miatt nagy lett a civódás.

A valamikori "zsidó holmi", a sok pereskedés miatt végül hasznavehetetlen lett...

Apám beszéli, hogy csak Blum Mariska került haza az utcabeliekből, még ő adott neki igazolást, hogy deportált volt, Mariska kérte. Újra férjhez ment, valahol Beregben falun éltek.

Egyszer magam is találkoztam vele, már tanár voltam akkor. Megismert! Anélkül, hogy kérdeztem volna, mondta, hogy fiát, máshova, a mamát megint máshova vitték, s őt Németországba vitték munkára.

Meghízott, a szemei repkedtek, hunyorgatott, lábai oszlopszerűen megvastagodtak, sípolva szedte a levegőt, nehezen lépegetett...

Az utcabeli régi házukat messze elkerülte... (A ház Ópályi felőli végében lévő padlás ajtaját még 1945 őszén is ki-be csapkodta az északi szél, majd valahonnan lakó került bele...)

WEISZ PISTI

A Mátészalkai M. Kir. Áll. Polgári Fiúiskolába 1941 nyarán íratott be apám, a róm. kat. elemi népiskola negyedik osztálya elvégzése után. Talán 30-35-en lehettünk az első osztályban Dr. Szakálné Várady Olga tanárúrnő, osztályfőnökünk szárnyai alatt. Az osztály egyrésze helybéli volt, (több zsidógyerek is, pl. Weisz Pisti a bankigazgató fia, Schreiber Bertalan a már említett faraktáros unokája), de sok volt a bejáró tanuló is. Nyírcsaholyból, Ópályiból gyalog jártak be a fiúk. Több gyerek bentlakó volt, szalkai rokonoknál.

Év végére összebarátkoztam néhány osztálytársammal, bár jónéhányan az elemiben is, ahova együtt jártunk, már barátok voltunk.

Az új cimborák közt volt az úri zsidó gyerek, Weisz Pisti is. Finom szövetrohákban járt az iskolába, térdnadrágot hordott, amit térd alatt csatol lehetett rögzíteni, hozzá sárga, félcipőt, bokafixes zoknival, télen mintás kötött harisnyával. Neki is volt bocskai sapkája, bár ő inkább simléderest hordott. Aktatáskájában számtalan piros-kék színes ceruza, különböző töltőtollak, néha olyat is felhozott az iskolába, amelyiknek a hegye 14 karátos aranyból volt. Nagyon sok színes levonójáért cserébe kitűnő gumipuskákat, csúzlikat adtam.

Tulajdonképpen a gumipuska hozott össze bennünket. Kitűnőket tudtam csinálni, miután apám inasa Ónadi Pisti megtanított. A hozzávaló nyelvet orgonabokorról vágtam, leginkább az osztálymérnökség kertjéből. A gumit Bóné Janitól vettem, aki a gumijavítóknál volt inas. A bőr kikerült apám műhelyéből, olykor egy-egy cipő nyelvét is kivágtam, ha más nem akadt. Az ágashoz a gumit pedig szurkos fonallal erősítettem hozzá. Olyan pompásakat tudtam csinálni, hogy elért úgy a tenyeremben, hogy észre sem lehetett venni.

Pistiék kertjében sok veréb volt, így iskola után odajártunk lövöldözni. A mai Kossuth utcán a bankudvarban laktak hátul. Az egész ház az övék volt. Csak hátulra a konyhába mehettünk be, majd a folyosó végén kijutottunk a kertbe. Itt volt egy kis filagória, ahogy nevezték, s itt sokszor estig eljártunk. Persze a cseléd szeme a konyhaablakból mindig rajtunk volt. A szüleivel soha nem találkoztunk.

Elhatároztuk, hogy tengerészek leszünk és tengeralattjárókat fogunk vezetni. Kigondoltuk, hogy innen a kertből, ahol csinálunk egy bűvárhajót, csatornát ásunk a Krasznáig. Ezen levezetjük hajónkat és a Krasznából behajózunk a Tiszába, onnan a Dunába, majd kimegyünk a tengerre. Mindenütt a víz alatt akarunk menni, hogy ne vegyenek észre bennünket.

Mivel minálunk odahaza több volt a szerszám "munkahelyünket" áttelepítettük. Csak az volt a baj, hogy Pistit nehezen engedték el bárhová. Ezen ügy segítettünk, hogy én a patika-sarkon megvártam, ő pedig azt mondta, hogy vissza kell menni az iskolába. Komplikálta a dolgot, hogy ő délutánonként a zsidó iskolába is járt, - talán különóra -, amiről egyre inkább elmaradozott a hajóépítés miatt.

Végül kitudódott a dolog. Igen nagy baj lett, aminek az volt az oka, hogy hazajövet nekiestünk a kenyérnek, nagy karéjokat szeltem, amit vastagon megkentem disznózsírral. Többször ettünk füstölt szalonnát is hagyományával, ez lett az áruló! Amikor kitudódott a a szalonnaevés otthon, a cselédnek a szülők kérésére a Pisti száját ki kellett mosnia. Barátságunk azért nem szakadt meg, bár többet nem mert eljönni, én pedig nem mehettem hozzájuk. Azért a tízórainkat sokszor kicseréltük. Ő ette a zsíroskenyeremet én pedig a félbevágott vajaz zsömléit.

1944 tavaszán a zsidó gyerekek eltűntek az iskolából. Szinte észre sem vettük, hogy nincsenek közöttünk. A tanárok sem keresték, a hetesek a hiányzók közt nem kellett nevüket felírni a táblára. Hamarosan kikaptuk az év végi bizonyítványt is, mivel az iskolánkat átadták a katonaságnak.

Álmomban még később is sokat építgettük "tengeralattjárónkat" Weisz Pistával, majd a számtalan gyermekélménnyel együtt ez is elmerült, továtűnt, gondtalan gyermekkorom fényes mindenségében.

Sok év múltán fájdalmas félelmeim közben ködlött fel alakja, amikor Auswitzban düh-borzalommal néztem a szöges drótkerítés mögötti látványt...

ZSIDÓK A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZTI MÁTÉSZALKAI TÁRSADALOMBAN

A szalkai kereskedők és iparosok intenzív társadalmi és kulturális életet éltek mindenkor. Különösen nagy volt a mozgás, amikor megépült az Iparos Székház (1925). Bár az Iparoskör már 1902-ben megalakult, melynek alapító tagjai közt magyarok és zsidók együtt voltak. Sőt, elnöki tiszteletet is betöltött zsidó ember, pl. Szalkai Sándor, Iczig Vilmos.

A társadalmi szimbiózis érzékeltetésére idejegyezzük az alapító tagok névsorát:

Bartha S. Aladár borbély, Bodnár István kalapos, Doby Antal szabó, Elszner Rezső tisztviselő, Einczig Sámuel fiákeres, Friedman Márton kereskedő, Gacsályi Ignác borbély, Horváth Sándor kádár, Kállay István kerékgyártó, Képes Gyula kovács, Komáromy Lajos lakatos, Mosolygó János kerékgyártó, Mátyus Károly asztalos, id. Pente Lajos kéményseprő, id. Petróczy József kocsigyártó, Sarkadi Antal vendéglős, Szőlőssy László gépész, Szabó Zsigmond kerékgyártó, Tóth Bálint szíjgyártó, Tóth Károly cipész, id. Tóth Arpád fényképész, Vasas András kőműves, Weisz Zsigmond nyomdász. 1923-ban az iparosok létszáma 926 fő, évközi gyarapodás 139 fő. Sok a betelepült iparos-kereskedő, akik 1000-5000 korona közti letelepedési összeget fizetnek a községnek.³²

A letelepültek ahogy "megmelegedtek", bekapcsolódnak a társasági életbe is. Az Iparosszékház termeiben különböző összejöveteleket, mulatságokat, műkedvelő színelőadásokat rendeznek zsidók és keresztények együttesen. Álljon itt bizonyágtételként a korabeli újságokból néhány cikk:

"Sevilla-estély Mátészalkán"

A Mátészalkai Izraelita Nőegylet január hó 11-én, a jövő hét s z o m - b a t j á n (kiemelés tőlem!) Sevilla-estélyt rendez a Székház helyiségeiben. Az estély főérdekessége a toilett-verseny, melynek értékes díjait a "Filtex" gyár, a Sevilla anyag gyártója tűzte ki. Táncverseny, hólabdacсата és más,

újabbnál újabb szórakoztató multságok fogják élénkíteni az amúgy is nagy sikernek ígérkező estélyt. A zenét egy elsőrendű fővárosi jazz-zenekar és cigányzenekar szolgáltatja.³³

"A mátészalkai iparosok köre Szilveszteri kabaré előadását igen hatalmas érdeklődés előzte meg. A Székház befogadóképessége kicsinek bizonyult és így a nagy hozzáértéssel összeállított és előadott kabarészámokat nem lehetett teljes valóságában élvezni. Oláh Ilonka nagyszerűen konferált. Nagyon szépen énekelt Katz Ilonka. Tóth Ilonka betanításával a Koszta Mancsi és Gaál Erzsike által lejtett kedves rokokó táncjelenet nagy tetszést aratott. Dícsérő elismerést érdemelnek az előadott 3 egy-egy felvonásos vígjáték szereplői: Lengyel Annuska, Nagy Bözsike (a barna), Tóth Imre, Lóvi László, Weisz Sándor, Képes Gyula, Széles Elemér, Jenkálzky Zoltán, Batári Zoltán, Kerekes Sándor, Bodnár György és Kaufman Móric."³⁴

"A mátészalkai iparos ifjúság által folyó évi június 17-én rendezett táncmultság alkalmával befolyt százharmincz forint... Felülfizettek: Szalkai Gyula, Szalkai Sándor, 5-5 Ft, Szalkai Zsigmond 3 Ft, szalkai Schwartz Jakab 1,5 Ft, Kende Sándor 1,5 Ft, Kincses István, Vadász Ágoston, Soós Károly, Földváry Sándor, Bernáth István, Eötvös Róbert, Halasi Lajos, Weisz László, Dőri Manó, Schönberger Lajos, Guttman Sándor, Dr. Rosenberg Ignác, Dr. Rosenbaum Ignác, Almer Béla, Arndt Sándor, Grósz Jenő."³⁵

"Felhívás irodalmi pályázatra"

"Mátészalka és Vidéke" kiadója, a lap emelése céljából... hirdet ezennel pályázatot... pályaművek Weisz Zsigmond kiadó nevére címezve... A pályaműveket bíráló bizottság a következő egyénekből fog állani: Kincses István, Endrédy József, Dr. Rosenberg Ignác, Szalkai Gyula és Kósa Ede."

"A helybeli izr. elemi iskolában az évzáró vizsgák f. év július hó 1-ső napján fognak megtartatni, melyre a t. szülők és tanügy barátok tisztelettel meghívotnak. Az iskolaszék."³⁷

"Felekezeti iskolában

Nagy készülődéssel várják a t.....-i református iskolában a "szent visitációt" Rektor uram késő estig tartotta a gyermekeket az iskolában már vagy két hete... Minden osztály minden tantárgyból kitűnően felelt, még a "fogós kérdések" se hozták őket zavarba. A vizsga bezárása előtt még kérdést tesz fel a nagytiszteletű úr: a IV-ik osztálybeliek közül ki tud elénekelni egy hétköznapi-esteli éneket?

Legmagasabbra nyújtja az ujját egy vörösés hajú, pulykaszeplős leányka, s a megadott jelre tele torokkal zengi:

Krisztus ki vagy nap és világ,
Minket sötétségben ne hagyj,
Igaz világosság te vagy,
Kárhozatra mennünk ne hagyj!

Derék kislány vagy, nagyot nőlj! Hogy hívnak tégedet? Grünstein Zálinak, hangzik a válasz... s a nagytiszteletű urak jóízűen mosolyogtak.³⁸

"Gaál Gaszton Mátészalkán

G.G. mátészalkai zászlóbontása... vasárnapi pártvacsora... A terem teljesen megtelt s érdekes képet mutatott...

A pódiumon Gaál Gaszton mellett Nagy Jenő és Hegymegi Kiss, szemben velük Gyenge Béla... Földes bankdirektor, Weisz Antal papírkereskedő és Károlyi István Ópályiból.³⁹

"MTSE-NJÖTSE 1:1

Nyíregyháza: Bíró: Dr.Szilágyi

A bíró sípjelére a következőképpen állt fel a két csapat: MTSE (Mátészalka) Báthory, Puskás, Kun, Oláh, Baidik, Schwarcz, Lengyel, Tóth, Balla, Nick, Jakab" ...⁴⁰

"A Mátészalkai Róm. kath. Dalkör műsoros estélyén felülfizettek: Ortutay Gyula... Májer István, Dr.Schöber Emil, Molnár Károly... Guttman Andor, Dr. Boér Endre... Lindelfeld Albert"⁴¹ stb.

"Dr. Mayer Áron fogorvos (Csenger) tanulmányútra Németországba utazott. Hazajövetelét e lapban közölni fogja."⁴²

Külön fejezetet lehetne írni a mátészalkai zsidó orvosokról. Népszerűek, köztisztelőben állók voltak. Trianon után többen is letelepsznek a Csonka megye-székhelyén, igen magas letelepedési hozzájárulást is fizetnek. Dr. Rottenstein Miksa 50.000, Dr. Heiman Rezső 50.000 koronát. A szalkai zsidó orvosok sorából kiemelkedik Dr. Markövits Soma alakja. Ide jegyzem a helyi lapban megjelent nekrológiát a szalkai értelmiségi társadalom szimbiózisának példaként:

"Dr. MARKOVITS SOMA

Mélységesen fájdalmas és megdöbbentő dolog gyászkeretbe írni ezt a nevet, amelynek viselője Mátészalka legutóbbi évtizedének egyik legmarkánsabb egyénisége volt.

Javakorabeli életerős férfiú, buzgóan lelkiismeretes, jó orvos, közérdekű kérdéseknek igazságszerető harcosa, derék ember, jó ember, és mindenekfelett - puritán ember.

A múlt héten szerdáról csütörtökre virradó éjszakán lett rosszul váratlanul Dr. Markovits, hogy hat nap múlva befejezze földi életét. Betegsége kezdettől fogva súlyos formában jelentkezett s orvos kartársai is szükségesnek látták, hogy Debrecenből Weszetzky tanársegéddel konzuláljanak. Markovits doktornak szívütőerelmesesedése volt, s ez vitte a halálba. Halála előtt pár napig könnyebben érezte magát, s a beteg állapota iránt tömegesen érdeklődnek, köztük az őt kétszer is meglátogató főispánnak, kedvező híreket mondhatott a beteg környezete. Annál nagyobb megbömbbenés fogadta a szerdán reggel futótűzként elterjedt szomorú hírt, hogy szerdára virradó éjszakán, minden agónia nélkül, miután előbb még egy pohár tejet ivott, egyetlen kiáltással kiszenvedett.

Osztatlanul őszinte és általános részvét fogadta a gyász hírt, s éppen olyan osztatlanul általános részvét nyilatkozott meg az elhunyt iránt csütörtök délutáni temetésén, amelyen Dr. Grünbaum Frigyes főrabbi mondott emelkedett szellemű beszédet.

Dr. Markovits Soma községi orvos, Szatmár megye tb. főorvosa, 58 éves korában hagyta itt szeretteit, s küzdelme színhelyét. Hiripen született, Szatmár megyében, s középiskoláit Szatmáron végezte. Orvosi diplomáját Budapesten szerezte s előbb a délvidéki Kumánban, majd Melence iszapfürdőn és később Csurogon volt községi orvos. Csurogon 14 évet töltött, s csak a megszállás űzte el, kifosztva mindenéből. Mátészalkára 1919-ben költözött és itt tudásával, közvetlen egyéniségével csakhamar széles körben kedvelt lett. Előbb körorvos, h. járásorvos lett, majd hét évvel ezelőtt Mátészalka nagyközség orvosává választották. Tavaly a főispán tb. társmegyei főorvossá nevezte ki.

Markovits doktor, mint községi orvos, tudásának legjavával s a lelkiismeretes gondosság jó szívet mutató megértésével szolgálta nemes hivatását, ugyanakkor pedig buzgó lelkesedéssel vette ki részét minden közérdekű mozgalomból. A község képviselőtestületében éppen úgy, mint a társadalmi életben, szabát mindig hallatta mélyreható igazságszeretetének megmutatásával. Őszinte szókimondása gyakran szerzett neki ellenfeleket, de azt kétségtelenül elismerte róla mindenki, hogy a közérdeknek önzetlen harcosa volt. Rendkívül jelentős szerep volt az övé Mátészalka közéletében. Markovits doktor zsidó volt, egyháza hű fiának ismertük, de távol állott tőle az utolsó évtizedben annyiszor tapasztalt türelmetlenség és a zsidóság külön szempontjainak sérelmeket panaszoló ellenérzése a keresztény nemzeti gondolat jegyében megújuló Magyarország politikai és társadalmi közéletével szemben. Megértéssel igyekezett szolgálni a békés együttműködés nagy céljait s kitartóan törekedett egy olyan atmoszféra kialakítására, amely lehetővé teszi minden komoly erő harmonikus összefogását. Ebben a törekvésében maga mellett találta közéletünk legjobbjait, akik az elhunyt Markovits doktor tisztelőinek nagy sokaságával együtt osztoznak a mélyen sújtott család gyászában.

Az elhunyt Markovits doktor, szeretett családjának pótolhatatlan vesztesége, s ugyanakkor kiterjedt rokonság is gyászolja. Az elhunyt 30 évig élt boldog házasságban Lichtenthal Feliccel s öt gyermeket hagyott maga után mélységes gyászban. Ezek Markovits Elek, Grün Lajosné szül. Markovits Annus, Markovits Erna, Miklós és Lajos. Testvérei: Markovits Mátyás, (Chicago), Markovits Mór és Friedman Adolfné szül. Markovits Róza. Veje Grün Lajos, unokái Grün Pisti és Gyuri.⁴³

Dr. MAYER

A mátészalkai fogorvos egyenesen fogalom volt a megyeszékhelyen. Kerékgyártó István nagyapám mesélte, aki életében kétszer húzatott fogat. Először, amikor amerikába indult Gacsályi Ignác borbélymesterrel. A borbélyműhelyben hanyatt kellett feküdnie a padlón, a mester gyufaszállal felpiszkálta az ínyét, majd a mellére térdelt és kilógatta a fogát. Amikor hazajött Amerikából Mayerhoz ment el. A fogorvos először "ráfújt" a fogára, majd pillanatok alatt kikapta - emlékezett! (A szalkai gyűjtőtáborban Dr. Mayer Áron fogorvos és felesége öngyilkos lett. Síremlékük a zsidótemető baloldali parcellájában látható.)

Egyet kell értenünk Zsadányi Oszkár: A vidéki zsidóság tragédiája című tanulmányában leírtakkal (*Te vagy a tanú! Ukrajnától Auschwitzig*. Bp., 1947. 196. lap.), amikor ezeket mondja: "A magyar vidéki városok polgárosodása történetében mindig jelentős szerepe volt a kulturált vidéki zsidóságnak. Az értelmiségi és kereskedői pályán működő zsidók rányomták bélyegüket a vidéki városok arculatára. Előmozdították kulturális fejlődésüket, előljártak abban is, hogy a vidéki városok európaibb, nyugatibb színvonalra emelkedjenek, áldoztak az irodalomért, a színházért és mindenért, ami szebbé tette a vidéki életet."

A ZSIDÓ ÉLETRŐL, VALLÁSRÓL

A szalkai zsidóságot a *hitközség* (kile, - kehiló -) szervezete volt hivatva intézményes keretek között tartani. Tágabb értelemben megfelelt a Rómában ismert *fórumnak*, és azt a központot jelölte, ahol a helybeli zsidóság közügyeit intézték. (A gettó - gyűjtőtábor, ahogy "finoman" az előljárósági halotti anyakönyvek megőrizték - ideje alatt "természetes" halállal elhaltak *bejelentője* is hitközségi megbízott volt.) Ez volt az a szervezet, mely alkalmat adott ortodox és neológ zsidóknak, hogy hetente és ünnepek során mindnyájan összejöhessenek. A mindenkori elnök - 1876-tól 1935-ig Klein Andor jegyző és rabbi, az utolsó Grünbaum Frigyes főrabbi - mindenkor Mátészalkán lakott. A péntek esti istentiszteleten a templomban a nők nem vettek részt, mivel "készülődniök kellett a szombat (sábbát) ünneplésére". Másnap reggeli imádkozáson a *saharisz*-on aztán ők is részt vehettek, de már a délutáni *muszafon* megint csak a férfiak voltak együtt. Az öt főünnepet is a rabbi vezetésével tartották meg. (*Ros Hásáná* - Újév -, *Jón Kippur* - Hosszú Nap -, *Sukkot* - A hetek ünnepe -). Ezen kívül a két félünnepet is. (*Hánnuká* - A fény ünnepe, az "Avatás" ünnepe -, *Purim* - A sors ünnepe -). Mindkettőt a rabbi celebrálta. A templomhoz tartozott még a rituális fürdő (a *mikre*, melynek 762 liter vizet kellett tartalmaznia, hogy a házasságkötés előtt álló hajadonok és a havi tisztulás utáni *sziddá* lévő asszonyok a vallási higiénia előírásainak megfelelően - benne - a víz alá tudjanak merülni. Az asszonyok a menstruáció után hét nappal fürödtek meg rituálisan, mely előfeltétele volt a nemi életnek. Természetesen a *mikre*-t a férfiak is használták.

Mátészalkán metsző (*sakter*) - *sóchet* - mindig volt, itt is lakott. A temetői sírkataszterben is metszőként, nem név szerint, hanem foglalkozása feltüntetésével szerepel. Kóser mészárszék is volt folyamatosan. A legutolsó kóser-mészáros a sánta Adler volt. Két fia 1956 után Izraelbe vándorolt.

A metsző munkájáról így emlékezett Bihari Lajos adatközlőm: "Volt olyan év amikor hízót (sertést) nem vágtunk, de volt libánk sok és abból

hízlalt édesanyám és azt vágtunk vagy tizenkettőt, vagy hatot pedig Róth Dezső *tésúrnak* adtunk, amelyiket választotta. Megadta a becsületes árat. Még örült is, hogy nem vágtunk disznót, mert így legalább nyugodtak voltak, hogy nálunk fiuk - Andor, akivel együtt pajtáskodtunk - nem ehetett szerintük, trefnyi élelmet.

Kóser az a levágott állat, a sertés kivételével, melyet vagy a metsző, vagy a zsidó mészáros vág le, a gégecsövét kiveszi, aztán azt igen részletesen megvizsgálja és ha azon semmiféle elváltozást nem vesz észre, akkor az *kóser*, vagyis a zsidó ember számára ehető. Ha valami eltérést látnak a gégecsövön, akkor az már *trefnyi*, zsidó ember számára ehetetlen. Sőt még a szarvasmarhának is csak az *elejét* ették meg, a többi részét eladták a magyaroknak, mégha féláron is. Így jártunk mi is jól Róth Dezső tésúrral, mert amelik kövér liba, vagy kacsa, tyúk, számukra trefnyi volt, azt nekünk adta. (Apám aztán megdolgozott érte!) Érdekes, édesanyám sohasem talált semmi hibás eltérést, de amikor megfőzte vagy megsütötte Andor úgy jóllakott belőle, mint otthon sohasem. Ezért aztán örömet hozta a trefnyi állatot hozzánk. A halat is előszeretettel vették a zsidók, de csak azokat, ameliknek *pénze* volt, a csuka vagy a harcsa nem kellett a zsidónak. Ha szép nagy halat fogtunk, azt édesanyám elküldte velem a zsidónak, amiért bolti cikkeket kaptunk."

A szalkai zsidóság zöme - mégha anyagi helyzete meg is engedte volna - szerény háztartást vezetett. Puritán, önmegtartóztató életmódjához, értékrendszeréhez nem illett a pazarló, látványos életmód. Tartózkodtak a mulatozástól, italozástól, megvetették a könnyű, léha életformát. Minden fillért a "fogukhoz vertek", megnézték, hogy mire, mikor és mennyit költenek. Kevés zsidó dohányzott, nem kártyáztak, nem ittak. Részeges zsidót említeni sem tudnak.

A családban a férfi "viselte a kalapot", jelképesen is. A vallástörvény is a férfi vezető szerepét írta elő. Minden fontos dolgot a zsidó férfi a feleségével alaposan és hosszasan megbeszélte, "minden oldalról". Különösen a fiatalok jövőjét illetően, a házasság mikéntjét, az üzleti lépéseket az apa hagyta jóvá, vagy ellenezte, tiltotta meg. A zsidó apa a családján belül úgy gyakorolta hatalmát, hogy az nem volt diktatórikus, önkényes. A zsidó asszony, férjét leginkább érvekkel igyekezett megnyerni, nem érzelmeikkel, vagy hangoskodással. A fokozatosan elmélyülő, óvatos körültekintéssel ki-

épülő házastársi kapcsolat volt talán az a vonás, ami a zsidó családot megkülönböztette a kereszténytől. Ez a házasságtudat annak ellenére működött, hogy a legtöbb szalkai házaspár is közvetítő (sadchen) segítségével találkozott, először tehát idegenként. A családalapítás a legtöbb esetben üzletalapítás is volt, mivel a megélhetést üzletre alapozták. A hozománynak ezért rendkívüli szerepe volt a házasságkötéseknél, még a negyvenes években is Szalka-Szatmár szerte is. A látszólagos számítás, az anyagiasság, lényegében a családi élet szentségének féltéséből fakadt. Ez nyilvánult meg a házasságot megelőző alkudozásban is, a szülői gondoskodás mellett. A szülők a gyermek jövője miatt vállalták az egyébként számukra nem kényelmes szerepet is. Ritkán akadt olyan szülő a szalkai zsidók közt, aki csak a rideg pénzhelyzetet nézte volna, mivel igen sokat számított a fiatalok egyéni értéke (jó esze, szépsége, származása, nyelvtudása stb.) is. A szalkai gazdag zsidók különösen a származásra és a nők esetében a szépségre helyezték a nyomatékot, sokszor az anyagi szempontok háttérbe szorítása árán is.

A családokban igen ritka volt a válás, még a legutóbbi, negyvenes években is. A temetőközben lakó ortodoxok között meg majdnem lehetetlen is volt, mivel a váláshoz a másik fél beleegyező levele (válólevél, *get*) kellett.

A zsidó gyermekek családi élete az intenzív vallási tevékenységben eltért a keresztény gyermekekétől. A keresztény apa leginkább a papra, tanítóra hárította gyermekei vallási és világi nevelését, a zsidó apa naponként, este rendszeresen 1-2 órát együtt töltött fiával, vagy fiaival, amikor a *Tórá*t (általában Mózes öt könyvére használják a kifejezést) tanulják, vagy a *Talmud*-ot (Olyan enciklopédia, mely mintegy *háromezer tudós* nézetét és vitáját tartalmazza a törvényről, jogról, a tudományról, a művészetről, az erkölcsről és a vallásról) vitatják meg. Az ifjú nyelvi érzékét, vitaképességét és főleg ítélőképességét igyekezett az apa formálni, alakítani, csiszolni.

A szalkai művelt zsidó emígy tanította (nem oktatta!) gyermekeit: "Ti mások vagytok mint a *gojok*, (szűkebb értelemben népet, tágabb értelemben *nemzsidót* jelent) egyedül, egyszemélyben képviselitek az egész családot! Ne hozzatok szégyent ősseitekre! Boldogulni csak ésszel és szorgalommal lehet. Amit ma a kis ujjatokkal el tudtok mozdítani, ne várjátok meg amikor már a karotok is gyenge lesz hozzá!" A zsidó és keresztény közötti különbség elsősorban a racionális gondolkodásban jutott kifejezésre.

Ez a gondolkodási mód fejlődött ki aztán a felnövekvő ifjúságban - amíg az apák foglalkozni tudtak fiaikkal...

A szülők arra is intették gyermekeiket, hogy tudásukkal ne kérkedjenek, sőt nem árt, ha bizonyos helyzetekben "véka alá rejtik" mivel, az "emberek irigyek a tudásra". (A szalkai polgári iskolában zsidó osztálytársaim jobban tudtak németül, mint Nagy Jolán tanárnőnk, de soha "nem éreztették" azt!)

A tehetősebb szülők különösen hangsúlyozták gyermekeiknek a héber írástudást, tanulást, az európai műveltség fontosságát. Figyelmeztetően hangsúlyozták: "ne magyarkodj, tudásodat vidd ki a nagyvilágba!"

A valamirevaló keresztény háztartásban is, de a zsidóéban is, minden munkaképes tag reggeltől estig dolgozott. A 8-9 éves gyermek már kiszolgált a boltban, pénzt kezelt - elvett és visszaadott -, üzeneteket lehetett rábízni, áruátvételben segédkezett, elkísérte apját üzleti útjaira. Már ekkor megtanulta, hogy "első a kuncsaft". A szülő jutalommal ösztönözte gyermekét, a testi fenytés ismeretlen volt, vagy nagy ritkán, akkor is szimbolikusan fordult elő. A gyermeket a racionális megoldásokra igyekeztek rávezetni. A nemek közötti különbség kisebb volt a zsidóknál mint a keresztényeknél, így a lányokat is tanítták, szakmai képzésben részesítették. A zsidó nevelés a vállalkozó szellemet, a kockázat vállalását, a kritikai érzéket igyekezett a gyermekek tudatában kifejleszteni. A sutyorgó türelmet, beletörődést, az "ahogy esik úgy puffan" filozófiát lebecsülte a zsidó apa. Bár a megszerzett vagyon sok esetben mozdulatlan, tartogatott szerzemény maradt, gondolva a bizonytalanságra! A gazdagabb művelteknél a kívülről nem látszó vagyon a generációk váltásával "megmozdult". Az újabb nemzedék külföldre, vagy nagyobb városokba költözött, ahol orvosok, ügyvédek, patikusok lettek a hajdani szalka faraktáros, kereskedő apák fiai. Míg a gazdagabb szalkai parasztgazdák gyermekei helyben maradtak, egy-egy darab földben, tagban, tanyában gazdálkodva.

A szalkai zsidóság etnikai és gazdasági arculatánál fogva különbözött a helybeli társadalomtól. Annak ellenére, hogy a hétköznapiakban, a társadalmi és művelődési formákban egyenjogúan volt jelen. Több mint két évszázados mátészalkai jelenléte (legrégebbi számszerű adataink 1753-ból vannak!) nem eredményezett teljes életforma- és értékazonosulást még a helyi polgári réteggel sem. Lényegében megmaradt egyfajta kasztnak, me-

lyet az ortodox vallási tabuk nem engedtek feloldani. A vallási szankciók lehetetlenné tették a keresztények, de kiváltképp a parasztok számára (akikben meg lett volna a közeledés vágya) a feltétel nélküli asszimilálódást.

Mindkét csoport felismerte az egymástól való függés tényét, és ezen belül igyekezett egymást kihasználni. A kocscordi vagy csaholyi tejesasszony, aki zsidóhoz hordta kontóba a házkörülit, ha tehette kevert egy kis lisztet a vajba, vagy öntött egy-két bádog vizet a kanna tejbe. A keresztény hitelre vásárolt, a zsidó pedig aránytalanul magas kamatot számolt fel kölcsön adott pénze után!

A szalkai zsidók több száz napszámost, munkanélkülit juttattak kereset-hez azzal, hogy házkörüli munkára (favágás stb.) fogadták fel őket még gazdasági válság idején is (1929-33). A munkanélküli iparossegédeket (susztereket, szabókat, bádgosokat stb.) kosztért és lakásért dolgoztatták, ruhaneműt a másik zsidó-cédulára adott, addig, amíg fizetni nem tudtak. Az említett időszakban a munkanélküliek számára ez létkérdés volt, ugyanis a településen belül nem voltak pénzkereseti lehetőségek.

Így a zsidó-keresztény kapcsolatok Mátészalka társadalmán belül ha nem is parttalanok, de sokrértűek voltak. Az idősebb és gazdagabb generációk jótekonysági estékre, farsangi bálokra, műkedvelő színelőadásokra együvé jártak, ahol a fiatalok "módjával" együtt is szórakozhattak, de házasságról szó sem lehetett!

A gazdasági függőségen túlmenően mindkét csoport messziről tisztelte a másikat. Persze a társadalom elégedetlen elemei, akik sikertelenségüket a zsidók rovására írták, más kategóriába tartoznak. A ilyenek aztán enyhében, vagy durvábban "betartottak" a "bibsiknek". (Az angróba lekvárt főzető zsidónak a felállított katlanai kéményeit bedugták. - Csak pálinkáért "enyhültek meg a fiúk!" A cefrés kádakban érlelődő szilva levét leeresztették a kádak oldalába fúrt lyukakon. Ez már "húsba vágó" volt, mert az ilyen cefre már nem eresztett a pálinkafőzdeben!)

Ezeket az "apróbb" jelenségeket leszámítva a mátészalkai zsidóság presztizse fokról-fokra emelkedett a két háború közti időben.

Ebben a társadalmi szituációban élő szalkai zsidóság jámboran és tancstalanul állt a harmincas évek zsidótörvényeivel szemben. A nagy több-

ség azt gondolta, hogy a zsidóellenes hullám csak a gazdag zsidók vagyónának megszerzésére irányul, de a szegény réteget bántalom nem érheti.

Az 1944. évi májusi deportációs parancsot is talán ideiglenes intézkedésnek vélték. Habár a mátészalkai halotti állami anyakönyv tételei szerint, valami lehetett, mert már 1943 kora ősztől megszaporodott a bejegyzések száma. Az átlagnál jóval több öreg zsidó hal meg hirtelen, szinte megérezve a rá váró mártíromságot.

A keresztény lakosság tehetetlenül és félelemmel nézte elhurcolásukat. Bújtatásra, fizikai megsegítésre nem volt alkalom, de el sem fogadták, mivel egy-egy teljes családot amúgy sem lehetett volna a gettó "rendjéből" nyomtalanul kivenni. Egy szöktetési alkalomról tudunk, töredékesen. Az osztálymérnökség kertjének kerítésénél, a volt római katolikus temetőben lévő "emeletes kriptá" szomszédságában volt egy trafóház. Csak villanyszerelők mehettek be hatalmas záros vasajtáján. Az ecsedi villanytelepen volt egy zsidó villanyszerelő, akit a szalkai gettóba kísértek. A szalkai, keresztény villanyszerelő barátai betettek ágyat, élelmet, vizet az épületbe a szüntelenül morgó hatalmas trafók mögé. A tervezett szöktetés alkalmával éjszaka az őrködő csendőrök a trafóház felé osonót lelőtték.

"Mint munkaszolgálatos én már 1944 október végén hazakerültem, szomorú volt látni, hogy holminkat széthordták, lakásunk üresen állt" - emlékezik F.Gy.

SZALKA A KÉT HÁBORÚ KÖZÖTT

A település társadalmát (s benne a zsidóság helyzetét) nehezen értenénk meg a nagyközség, majd megyeszékhely építkezéseinek, gazdasági fejlődésének ismerete nélkül.

Mindezt előmozdította az 1887-ben megépített, majd megnyílt Nyíregyháza-mátészalkai vasútvonal, melyet a MÁV a harmincas évek elejére első osztályú pályává épített ki. Ekkorra Mátészalka már vasúti csomópont, hisz állomásáról öt irányba:

1. Nyíregyháza
2. Vásárosnamény - Csap
3. Ágerdómajor - Nagykároly
4. Csenger - Szatmárnémeti
5. Fehérgyarmat - Zajta

ágazik el vasútvonal.

A kiépült vonalak Mátészalkát az anyaországgal, Erdéllyel és a Felvidékkel kapcsolták szervesen egybe. A vasútépítési koncepció forgalmi értelemben Mátészalkát nemzetgazdasági, kereskedelmi és hadászati szempontból is kiemelt értékűvé teszi - melynek következménye a nagytömegű szabadfoglalkozású réteg (zsidók is) betelepülése. Növelte csomópont jellegét az is, hogy az országos vérkeringésbe Mátészalkán keresztül az egész szatmári síkság, valamint az Ecsedi-láp vidéke is bekapcsolódott. Ezáltal nagytömegű mezőgazdasági termékek, ipari áruféleségek "jöhetnek-mehetnek" a "vaspályán".

Iparvágányokkal a kiépített vonalakhoz vonzza a Mátészalkán és környékén létesült mezőgazdasági és ipari üzemeket is. Nyírbátorban a Mandel-féle, a későbbi Bóni-gyártelepet, Mátészalka északi határrészében az Ujfalussy tagot, a település homoki, nyírségi oldalán a már említett, Schwarcz Mór által alapított malmot és szeszgyárat. A század első évében a Schreiber-féle fatelepet. A cég 1850-ben Vitkában létesült, a Tiszán úsz-

tatott fatömegre építve üzemét. A fatelepet az 1888-as tiszai árvíz rombadöntötte. A cég átköltözik - a vasúti fuvarozásra áttérve - Mátészalkára a vasútállomás közelébe, a mai kórház helyére. Mivel a nyers faanyagot külföldről importálták, Mátészalka bekapcsolódik a zsidók révén a nemzetközi kereskedelembe is.

Ennek a mozgásnak fejlesztően feszítő hatása lesz a település társadalmára, életére is.

A nagy mozgás Trianon sajnálatos következményeként, a román megszálló csapatok kihátrálása után (1920. III. 20.) következik be.

A nemzetsokk után megindul a beáramlás a csonka megye ideiglenes székhelyére. Államsegéllyel hatalmas építkezések indulnak.

Megépül a MÁV osztálymérnökség (a rom. kat. temető előtti mélyfekvésű területen) és a MÁV kolónia.

A nyírmeggyesi és a hodászi utak (a mai Erdért út) közé ékelődő valamikori *Kisperjésen* házhelyosztás révén kialakul az Újtelep, melyet majd a repülőhíd köt össze a településközponttal. Ebben a városrészben épül meg a sporttelep és a Téli Gazdasági Iskola.

Kockakő-burkolattal látják el mintegy 1.660 méter hosszúságban a település főutcáját az állomástól a Cinevéig. Lényegében az üzleti negyed utcáit. A főutca (1927-ben Horthy Miklós utca) ékessége lesz a stílusosan nyugodtságot árasztó új megyeháza épülete, a megépült alispáni lakás és tanfelügyelőség szomszédságában, szemmel tekintve a rangos, iparosok székházára. Bár "félszemmel" a Hősök tere melletti látszat-emeletes polgárházakra kacsintva, egészen a *Málíka-sarokig!* (Ma a Magyar Nemzeti Bank épülete érinti a sarkot!)

Innen a Hősök terétől, a volt Kesztenbaum-féle vasüzlettől (ma az OTP épülete van a helyén) kezdődött a *belső városrész*, melyet üzleti negyednek is nevezhetnénk. Itt az utca vonalában, épület, épület mellett volt, zárt sorban, a telkek belsejébe terjeszkedve, zsúfolt egymásutánban. Csak üzlethelyiségek! Itt volt a neológ-zsidók fő "fészke". Volt olyan udvar, ahol 6-8 család is lakott az udvari, belső részekben.

A mai új postaépület és az *erősítő* helyén épült fel a csendőrlaktanya és a szegényház 1925-ben. Az "új idők" jelzése a *kaszárnya* építése, a mai Jármű út elején. Ez az út 1937-ben kap kőburkolatot, hogy a következő évben a "románok miatt" idetelepített katonaságnak a megépített barakkokban he-

lye legyen. A kaszárnya mögött a cserépes-hegyi szőlők előtti homokdombokba, az első forduló csürhe-járásába, építik a katonák gyermekkorom izgalmas épületeit a *dekungokat*. Az Antal fiúkkal, Kis Feriékkel, Juhász Guruval ide jártunk ki naponta a katonákkal. Gulyás-levest, meg *komiszt* kaptunk ebédkor mi is. Cserébe cipeljük a löelemeket s nagy ritkán a fejünkre tehetünk egy-egy katonasípkát is!

Mégnagyobb "örömünkre" a repülőhídon géppuskát állítanak fel, a Vay-tagban Bakos csendőr tiszthelyettes "lednek fődjén" légelhárító ágyút ásnak be tüzelő állásba. Mi kölykök mindenütt ott vagyunk...

Halljuk naponta, de felfogni nem tudjuk nyolc-kilenc évesen, hogy a románok ellen készülődnek...

Ennyi év távlatából visszarémlik, hogy abban az időben állt be a fordulat Mátészalkán is. Amikor a repülő-hídon géppuska állt, amikor a Nagyszőlőben a "kilátónál" tüzérségi megfigyelő-távcsövek meredtek Mérc-Vállaj irányába a román határ felé. (Amikor a pécsváradi Csonka tizedes úr megengedte, hogy belenéznek, magam előtt láttam a vállaji templomtornyot!)

Vasárnaponként a leventék meneteltek zárt sorokban a sportpályáról a templomba. A menet élén a leventezenekar halad Kolozsi Samu főoktató "atyai szárnyai" alatt!

Iskolába a hájder előtt jártunk el naponta, s láttuk, hogy az ablakok rendszeresen be vannak verve, a zsidó fürdő ajtaját tehénszarral kenik be. Lácsu és Málka néni kerekeken gördülő deszkabodegáit horogkeresztekkel pingálják tele. A városban sétáló úriemberek nyakkendőtüjén kis, zöld színű nyilaskereszt tündököl. Az iskolában naponta imádkoztuk a Hiszekegyet! "Csonka Magyarország, nem ország!"...

Egy napon aztán eltűntek a kaszárnyából a katonák, az utcáról a sétáló, nyakkendős úriemberek. A szomszédunk Komár bácsi - hajdú volt a meggyénél - Szatmárnémetibe költözött családjával együtt.

1940 szeptemberét írtunk. A bécsi döntés értelmében a területátadás IX. 5-én reggeltől IX. 13-án estig, azaz nyolc napig tartott!

Mátészalka hivatalosan szinte elnéptelenedett. A politikai, gazdasági és szellemi élet a történelmi megyeszékhelyre, Szatmárnémetibe helyeződött.

Egy időre Szalka újra falu lett. Ahogy megerősödik a hátsó ország szerepe, ismét lendületet vesz itt is a gazdasági élet. A zsidó boltok át-

alakulnak. Számos keresztény, addig gazdálkodó, vagy iparos vált kereskedői engedélyt. Hogy neve legyen a gyerekeknek az új kereskedők bankkölcson't vesznek fel, de a legtöbben csendestársba, zsidó tőkével boldogulnak.

Több rőfösüzlet, cipőbolt, konfekciós ruházati bolt "változik" kereszténnyé. A helyi iparosság a zsidók kivételével katonai megrendeléseket kap. Apámnak is helybe hozzák a leszabott katonabakancsokat a hozzávalókkal, csak "ajjazni" kellett!

A *fethágónát* ácsorgókat munkára toborozzák, Erdélybe, kövesút építéséhez mennek. Jól keresnek! A fiatalabbja alig tollasodik meg, katonai behívót kézbesítenek számukra. Tőszomszédunk Varga Jóska Munkácsra vonul be, a Don-kanyarba kerül. Megússza, hazakerül 44 őszén, de sokadmagával, előljárósági kijelölés alapján elviszik az oroszok munkára... Soha nem jött haza! Odamaradt Kiss Andrással, a másik szomszédunkkal együtt! (Szalkáról több száz embert vittek el 1944 késő őszén, tudomásom szerint senki nem jött haza ebből a *tráncportból*.)

A háború elején, közepén vasútépítő munkaszolgálatosokat vezényelnek Szalkára. A Szatmár utcán, módosabb gazdáknál a *csűrökben* helyezik el őket. Sokan igénybe veszik az ingyen munkaerőt (gyümölcsösök telepítése, mezőgazdasági munkák), bár a zsidók feladata a vasúti töltések javítása lett volna.

Szatmár és Debrecen bombázása után Szalkán is nagyarányú bunkerépítés kezdődik. Apám is vásárol a fatelepen 15 szál tölgyfagerendát, amit nagyapám nyújtott szekeren hoz haza a kertben kiásott gödör lefedéséhez. A gerendákat két sorban, egymáson keresztben rakjuk az óvóhelyre, majd leszalmázták és földdel, vastagon betertítettük. Eléje futóárkot ástunk cikcakkban! A hátuljára kis nyílást vágtunk, hogy a légnomás - ha jön - ott távozzon.

Alig, hogy elkészítettük a bunkert, apámat behívták katonának, bár már negyvenéves elmúlt, igaz nem fegyveres szolgálatra. Esténként, félelmünkben a bunker nyílásán befénylő Sztálin-gyertyák hideg, kék fényességében láttam anyám könnyes arcát.

Ekkorra már az összes zsidót elvitték a gettóból, megkezdődött a zsidó *vagyon* "eladása".

A közös iskola épületeibe és udvarára gyűjtötték össze a holmikát. Az iskola bejáratához a tűzoltószertár mellé, hosszú asztalt helyeztek, székekkel. Itt foglalt helyet a szakértő bizottság. Ebben a bizottságban iparosok és kereskedők, meg bennfentesek voltak. Feladatuk volt a zsidóholmik felértékelése. A népet beengedték az iskolaudvarra válogatni, majd kifelé jövet mindenki az asztalsor elé járult, ahol megállapították a kézben tartott zsidó portéka árát. Ott helyben kifizette az illető és már vihette is. Ahogy mondták, "szarért-borsért" kelt el a sok zsidó vagyon! A nép nótába is foglalta:

"Ha a gettó nem lett vóna,
Ingem, gatyám se lett vóna"

Szabó István éjféli köszöntőjét - a Gazdakör bálján - alig tudta megkezdeni a gettós nóta miatt!

Mindezt megelőzte még az 1944-es őszi, a szalkai román-orosz bevonulás.

Miután a zsidó vagyont "törvényesen elrendezték" - hisz a befizetésekről listát vettek fel és a befolyt pénzt a bankba kellett befizetni - hetekig szállt még a toll, pihe a város felett, az enyém-tied taposó dula-kodás közben szétmarcingolt dunnákból, párnákból. Nagy félelem terjedt szét Szalka-szerte.

Azt beszéltek, hogy a németek védelemre rendezkednek be a Kraszna mentén. Aki tehette elmenekült, a leventéket is elvitték.

Az utcák elnéptelenedtek, csak katonákat, lovakat, szekereket, tréneket, autókat, tankokat, ágyukat lehetett látni. Meg akasztott embereket, katonaszökevényeket nyakukban táblával...

"Így járnak a hazaárulók" felirattal.

A katonák fáradtak, szomorúak, piszkosak voltak. Majd elcsendesedett minden, a katonák eltűntek.

Német motorbiciklis robbantósok maradtak az állomás környékén csupán.

A nagy csendességben a nép a szeszgyárból megkezdte hordani az udvari, nagy, sűrű tartályokból a szeszt. Hordta boldog-boldogtalan, de ma-

radt az oroszoknak is. Magam is hordtam két vizes kannával. Főleg nők és gyermekek merték jobbadán hordani.

Ekkor jártam fel a gettót is. Elmentem a zsidó templomba is. Egyetlen emberrel sem találkoztam az utcán.

A zsidó templom udvarán, a kapu tárva-nyitva. A templomajtó, az udvari is, kitárva. Ahogy belépek az ajtó mellett a falnál egy olyan kupac összerakott, összedobált szemüveg mint egy krumplishalom. Mellette óratekercek egymásra dobálva...

Az udvaron hátul, az emeletes rabbi lakás előtt földre dobált könyvek sokasága. A lakásban, az emeleti üres szobákban szintén könyvhalmoz. Ahogy a tetejére mászok, ahol az aranyozott kötésűek voltak, kicsúsznak alólam. Tovább botladozok közöttük. Pár szép, díszes darabot az egyik ablakpárkányra tettem, a másik szobában, a földön heverő szíjjal összeköttem és hazahoztam. Ma is megvannak:

Magyarok a kulturáért (Szerkesztette: Dr. Lukács György nyug. miniszter, országgy. kép.)

Mi a magyar? (Szerkesztette: Szekfü Gyula) és még néhány csonkapéldány. (Mindegyikben Ex libris Weisz Antal bejegyzés.) Polgárista diákként papírboltjába jártunk vásárolni.

A templomból három szemüveget is elhoztam, az egyik aranykeretes (dublé) volt. Nagymamám amikor foltozta a gabonászsákokat, ezt vette elő.

Mindhárom szemüveget később megörököltem, az aranykerettest sokáig őriztettem is.

(Egy alkalommal amikor vendégeket kísértem - már mint muzeológus - a zsidó temetőbe egy óvatlan pillanatban a szent rabbi sírja melletti avarba csúsztattam.)

EPILOGUS

Múló életem álmatlan éjszakáiban felködlenek gyermekkorom jellegzetes zsidó figurái.

Weisz Pisti, Schwartz a vaktanár, Lácsu néni, ahogy zacskóba teszi a szentjánoskenyeret, Kesztenbaum, ahogy apámnak mutatja a háti-permetezőt boltjában, Weisz Jenő bácsi, ahogy görbe késsel vágja a talpot srégen, Frisch Lajos a szatócs, ahogy ollóval csippenti a lámpabelet, s ahogy csendesen, cipekedve vonulnak Blum néniék csendőrök előtt az időben... Mennek, mennek, szótlánul...

Hányan mentek el Szalkáról? Ki tudja, akkor sem tudták pontosan. Braham úgy tudja 18.000-en, a visszajöttek úgy tudták 16.000-en.⁴⁴

Ma néhány, egyre betegebb öreg ember tudja csak, akik ha beszélnek is szűkszavúan, hetekig, hónapokig félnek miatta...

Még most is félnek, s félelmüktől ma sem tudnak szabadulni!

A SZALKAI ZSIDÓ TEMPLOM EMLÉKFALA

A már említett 1944 őszi "templomlátogatásom" után a hatvanas évek közepén láttam újra belülről a templomot. Amerikai urológus professzort kísértem, akinek szülei szalkai zsidók voltak s együtt mentünk be a romos templomba. A templom utca felőli főfalát, az utcai főbejárat bal és jobb oldalán "siratófalnak" képeztették ki a túlélő emlékező utódok.

Az udvar felőli belső, kétszárnyú ajtón mentünk be. Itt kezdődik a főfal is. Közvetlenül a főfal sarkánál márványtábla. A fehér márvány alapon aranyozott homorú, vésővel vésett, befelé mélyedő latin, "nyomtatott" nagybetűkkel kiírva:

"A hazáért 1914-1918"

(Alatta kétsoros héber szöveg, majd az elesettek nevei a kettéosztott márványtábla bal oldalán latin betűkkel, a jobb oldalán héberül.)

Idézem a neveket:

Dr. Frankl Lajos
Szántó Emil
Blau Sámuel
Blau Izráel
Kohn Sámuel
Grünstein József
Friedman Juda
Kepecs Bernát
Klein Zsigmond
Klein Ignác
Eisler Dávid
Klein Izidor
Eisenberger József
Berger Gyula
Schwarcz Herman
Gelléri Andor

Mintha ez a tábla 1944 őszén nem lett volna a falon. Az egész templom üres volt, padok, semmiféle kegytárgy nem volt benne, csak az *otthagyatott* személyes holmik!

A világháborús elesettek táblája mellett áttört, szürke erezésű ferhér márvány lapokból összeépített kétoldalas emléktábla, arányosan elosztva tíz-tíz egyenlő mezőre, s benne, homorúan vésett betűsorokban 1542 név egymás alatt, a latin ábécé rendjében - fekete színben - szótlánul. A majdnem teljes falunévsor alatt, kurta mondat:

"... és még 16.000 névtelen szülő, testvér, gyermek..."

A húsz márványmezőbe vésett *névtömeg* felett középen *szimbolikus* "mózesi kőtábla", benne: "VI. Ne ölj!" felírás.

Innen balra ötsoros héber szöveg, balra "AZ 1944 évben deportált és a munkaszolgálatban elpusztult mártírjaink emlékére" latin nagybetűs szöveg. A márványlapra készült feliratok előtt az ajtó fölött embermagasság felett *örökmécses*.

A táblák alatt a fal vakolata pereg, gondos kezek, szegényesen, apró szögekkel "szurkos papírt" erősítettek az omladozó vakolathoz. (Talán még bírja valameddig így a fal az Idő rohamát!)

Arra az időre, amikor már a falak megadják magukat, álljon itt a táblák "szőfényképe."

"GRÜNBAUM FRIGYES	főrabbi
FISCH CHESKIE	rabbi
HALBERSTAM LIEBER	rabbi
JAKABOVITS HENRIK	rabbi

ADLER SÁNDOR
ADLER SÁNDORNÉ
özv. ADLER JÓZSEFNÉ
ÁRON FRIDA
ATLASZ ANDOR
ATLASZ ANDORNÉ
ATLASZ TIBOR
AUSPITZ ERZSÉBET
BECK HERMAN

BECK HERMANNÉ

BECK MÓR

BECK ALFRÉD

özv. BEIN DÁVIDNÉ

BERGER ADOLF

BERGER ADOLFNÉ

BERGER BÉLA

BERGER SÁNDOR

BERGER BÉLA

BERGER BÉLÁNÉ

özv. BERGER

BERGER BÓRECHNÉ

BERGER IGNÁC

BERGER ARANKA

BERGER ADÉL

BERGER ÉVA

BERGER ELLA

BERGER HELÉN

BERGER JOLÁN

BERGER SZERÉN

BERGER SIMON

BERGER SIMONNÉ

BERGER ALBERT

BERGER ERVIN

BERGER IMRE

BERGER MALVIN

BERGER MÁTYÁS

BERGER VILMOS

BERGER VILMOSNÉ

özv. BERKOVITS ADOLFNÉ

BERKOVITS JAKABNÉ

BERKOVITS GIZELLA

BERKOVITS LÍVIA

BERKOVITS SÁRI

BERKOVITS SÁMUEL

BERKOVITS SÁMUELNÉ

BERKOVITS BÉLA

özv. BLASZ MÓRNÉ

BLASZ KLÁRA

BLAU ÁRON

BLAU ÁRONNÉ

BLAU RÓZA

BLAU IBOLY

BLAU MAGDA

BLAU LILI

BLAU KLÁRI

BLAU MÁTYÁS

BLAU TIBOR

özv. BLAU IGNÁCNÉ

BLAU ANDOR

BLAU JENŐNÉ

sz. ZELMAN ZSENI

BLAU JÓZSEF

BLAU OLGA

özv. BLAU JENŐNÉ

BLAU BÉLA

BLAU KÁLMÁN

BLAU KÁLMÁNNÉ

BLAU SÁRI

BLAU LAJOS

BLAU MÁTYÁSNÉ

sz. SZROLOVITS LILI

BLAU ANDRÁS

BLAU MÓR

BLAU MÓRNÉ

BLAU FERENC

BLAU SÁNDOR

BLAU REZSŐ

BLAU REZSŐNÉ

özv. BLAU SÁMUELNÉ

BLAU ERZSÉBET
BLAU ZOLTÁN
BLOCH VIKTOR
BLOCH VIKTORNÉ
BLUM BÉLA
BLUM BÉLÁNÉ
BLUM LÁSZLÓ
BLUM ADÉL
BLUM ÁGNES
özv. BLUM DÁVIDNÉ
BLUM IGNÁC
BLUM IGNÁCNÉ
BLUM ZOLTÁN
BLUM ZOLTÁN
BLUM ISTVÁN
BLUM JÓZSEF
BLUM JÓZSEFNÉ
BLUM ERZSÉBET
BLUM SÁNDOR
BLUM TIBOR
BLUM MIKSA
BLUM MIKSÁNÉ
BLUM TIBOR
BRAUN ÁRMIN
BRAUN ÁRMINNÉ
BRAUN VILMOS
BRAUN IGNÁC
BRAUN IGNÁCNÉ
BRAUN BERTALAN
BRAUN JENŐ
BRAUN JENŐNÉ
BRAUN ERNŐ
BRAUN ZOLTÁN
BRAUN MÁRTON
BRAUN ÉVA

BRAUN LILI
BRAUN BÉLA
Dr. BRAUN JÓZSEF
Dr. BRAUN JÓZSEFNÉ
BRAUN KÁROLY
BRAUN KÁROLYNÉ
BRAUN ZOLTÁN
BRAUN MIKLÓS
BRAUN SÁNDOR
BRAUN LAJOS
BRAUN LAJOSNÉ
BRAUN MENYHÉRT
BRAUN MENYHÉRTNÉ
BRAUN ERNA
BRAUN ERZSÉBET
BRAUN MÁRTON
BRAUN FRIDA
BRAUN VERA
BRAUN MÓR
BRAUN MÓRNÉ
BRAUN BÉLA
BRAUN ERNŐ
BRAUN LILI
BRAUN PIROSKA
BRAUN SÁNDOR
BRAUN SÁNDORNÉ
BRAUN ZOLTÁN
BRAUN SÁNDOR
BRAUN SÁNDORNÉ
BRAUN IBOLYA
BRAUN GYÖRGY
BRAUN PÁL
BRAUNSTEIN HERMAN
BRAUNSTEIN HERMANNÉ
BRAUNSTEIN JÓZSEF

BRAUNSTEIN JÓZSEFNÉ
BRAUNSTEIN IRÉN
Dr. BRÓDY SÁNDOR
Dr. BRÓDY SÁNDORNÉ
BRÓDY SÁRI
BRÜLL EDE
BRÜLL EDÉNÉ
BOCZÁN ÉVA
BURGER SÁMUEL
BURGER SÁMUELNÉ
BLAU LAJOS
BLAU BELLA
BLAU IRÉN
BRÜLL IMRE
BRÜLL IMRÉNÉ
CITROM IZIDORNÉ
sz. SPIEGEL ZSENI
DATTNER ERNŐ
DATTNER ERNÓNÉ
DATTNER MAGDA
DASZKAL MAJERNÉ
sz. KLEIN MARGIT
DASZKAL MAGDA
DASZKAL ZOLTÁN
DASZKAL LÁSZLÓ
DÉNES MÓRNÉ
DÉNES ZOLTÁN
DEUTSCH ANTAL
DEUTSCH FRIDA
DEUTSCH MIKLÓS
DEUTSCH MIKLÓSNÉ
DEUTSCH MÁRTON
DEUTSCH MÁRTONNÉ
DEUTSCH SÁNDOR
özv. DÓRI MANÓNÉ

EICHENBAUM BERNÁT
EICHENBAUM BERNÁTNÉ
EICHENBAUM RÓZA
EICHENBAUM ANNA
EICHENBAUM OLGA
EICHENBAUM ERNŐ
EIMER HENRIK
EIMER HENRIKNÉ
EIMER HERMAN
EIMER HERMANNÉ
EIMER ARANKA
EIMER BELLA
EIMER SÁNDOR
EIMER ÁRMIN
EINHORN DEZSŐ
EINHORN DEZSÓNÉ
EINZIG SÁMUEL
EISENBERG JÁNOS
EISENBERG JÁNOSNÉ
EISENBERG ANNA
EISENBERG EDIT
EISENBERG ANDOR
EISENBERG VERA
EISENBERG TIBOR
özv. EISENBERG HERMANNÉ
özv. EISLER DÁVIDNÉ
FARKAS DEZSŐ
FARKAS DEZSÓNÉ
FARKAS MÁJER
FARKAS LÁSZLÓ
FARKAS JENŐ
FARKAS JENÓNÉ
FARKAS JÓZSEF
FARKAS JÓZSEFNÉ
FARKAS SÁNDOR

FARKAS MIKLÓS
FARKAS ERNŐ
FARKAS KLÁRI
FARKAS ERZSÉBET
FARKAS LÁZÁR
FARKAS LÁZÁRNÉ
özv. FELDMAN DEZSŐNÉ
FELDMAN HERMAN
FELDMAN HERMANNÉ
FELDMAN ÉVA
FELDMAN ERZSÉBET
FELDMAN ERNŐ
FELDMAN MÁTYÁS
FELDMAN MÁTYÁSNE
FELDMAN KÁROLY
FELDMAN LÁSZLÓ
FELDMAN LÁSZLÓNÉ
FELDMAN ZSUZSANNA
özv. FELDMAN MÓRNÉ
özv. FEUER JAKABNÉ
FEUER JENŐ
FEUER DEZSÓ
FEUER SÁMUEL
FEUER SÁMUELNÉ
FEUER LÍVIA
FEUER GYÖRGY
FINKELSTEIN SALAMON
FINKELSTEIN SALAMONNÉ
FISCH CHESKIE
FISCH CHESKIENÉ
FISCH IZSÁK
özv. FISCH LAJOSNÉ
özv. FISCH SÁJINÉ
FISCH ELENTÉRNÉ
sz. JUNGREISZ AMÁLIA
FISCH MATILD

FREUND LÁSZLÓ
özv. FISCHER ADOLFNÉ
özv. FISCHER HERMANNÉ
FISCHER IGNÁCZ
FISCHER IGNÁCZNÉ
FISCHER JÓZSEF
FISCHER JAKAB
FISCHER JAKABNÁ
FISCHER ANDOR
FISCHER DEZSÓ
FISCHER DEZSŐNÉ
FISCHER PÁL
FISCHER ANNA
FISCHER IMRE
FISCHER ENDRE
FISCHER MIKLÓS
FISCHER MIKLÓSNÉ
FISCHER ERZSÉBET
FISCHER BÉLA
FISCHER BÉLÁNÉ
FISCHER JÁNOS
özv. FISCHER MÓRNÉ
FISCHER JÓZSEF
FIXLER EMIL
FIXLER EMILNÉ
FIXLER MÁRIA
FIXLER LAJOS
FIXLER IGNÁC
FIXLER SÁRI
FIXLER HELÉN
FLASZTER ADOLF
FÖLDES IMRE
FÖLDES JENŐ
FÖLDES JENÓNÉ
FÖLDESI F. VILMOS

FÖLDESI F. VILMOSNÉ
FRANKL LAJOS
FRANKL LAJOSNÉ
özv. FREILICH IZIDORNÉ
FRENKEL JÓZSEF
FRENKEL JÓZSEFNÉ
FRENKEL MÁRTON
FRENKEL ÉVA
FRENKEL SÁRA
FRIED ÁRMIN
FRIED ÁRMINNÉ
FRIED JÓZSEF
FRIED KÁLMÁN
FRIED KÁLMÁNNÉ
FRIED SÁRA
FRIED JÓZSEF
FRIEDLANDER HERMAN
FRIEDLANDER HERMANNÉ
FRIEDMAN ANTAL
FRIEDMAN ANTALNÉ
FRIEDMAN LÁSZLÓ
FRIEDMAN SÁNDOR
FRIEDMAN EMILNÉ
FRIEDMAN ESZTER
FRIEDMAN FERENC
FRIEDMAN FERENCNÉ
FRIEDMAN RÓZA
FRIEDMAN KLÁRA
FRIEDMAN HUGÓ
FRIEDMAN HUGÓNÉ
FRIEDMAN MARGIT
FRIEDMAN ÁBRAHÁM
FRIEDMAN JÓZSEF
FRIEDMAN JÓZSEFNÉ
FRIEDMAN MAGDA

FRIEDMAN LÁSZLÓ
FRIEDMAN JUDIT
FRIEDMAN GYÖRGY
FRIEDMAN MIKLÓS
FRIEDMAN MÁRTON
FRIEDMAN MÁRTONNÉ
FRIEDMAN MÓR
FRIEDMAN MÓRNÉ
FRIEDMAN GYÖRGY
FRIEDMAN TIBOR
FRIEDMAN EDIT
FRIEDMAN LAJOS
FRIEDMAN SÁRI
özv. FRIEDMAN MÓRNÉ
FRIEDMAN ANDOR
FRIEDMAN IMRE
FRIEDMAN PÁL
FRIEDMAN MÁRTON
FRIEDMAN MÁRTONNÉ
FRIEDMAN GIZA
FRIEDMAN KÁLMÁN
FRIEDMAN ILONA
FRIEDMAN HELÉN
FRIEDMAN FRIDA
özv. FRIEDMAN MÁRTONNÉ
FRIEDMAN HERMAN
FRIEDMAN LILI
FRIEDMAN BERTALAN
FRIEDMAN ERNŐ
FRIEDMAN LIPÓT
FRIEDMAN MENYHÉRT
FRIEDMAN SÁNDOR
FRIEDMAN BÉLA
FRIEDRICH MÓR
FRIEDRICH MÓRNÉ

FRIEDRICH MÁRTON
FRIEDRICH REZSI
FRIEDRICH ZOLTÁN
FRIEDRICH BERTALAN
FRIEDRICH JANKA
FRIEDRICH SÁMUEL
FRIEDRICH SÁMUELNÉ
FRIEDRICH BÉLA
FRIEDRICH LAJOS
FRIEDRICH JENŐ
FRIEDRICH ERZSÉBET
FRIEDRICH JUDIT
FRIEDRICH ÉVA
FRISCH ADOLF
FRISCH ADOLFNÉ
FRISCH LAJOS
FRISCH LAJOSNÉ
FRISCH MÁRTA
FRISCH Pál
FRISCH DEZSÓ
FRISCH DEZSÓNÉ
FRISCH MIKLÓS
FRISCH ÉVA
FRISCH LÁSZLÓ
FRISCH GÁBOR
FRISCH ENDRE
FRISCH IZSÓ
FRISCH IZSÓNÉ
FRISCH PÉTER
FRISCH MÁRIA
Dr. FUCHS JENŐ
Dr. FUCHS JENÓNÉ
FUCHS DÓRA
FÜLEP ÁRMİN
FÜLEP ÁRMINNÉ

FÜLEP EDIT
FÜLEP IGNÁC
FÜLEP IGNÁCNÉ
FÜLEP ANNA
FÜLEP TIBOR
FÜLEP LILI
FÜLEP ARTUR
FÜLEP ARTURNÉ
FÜLEP PIROSKA
FÜLEP VERA
FÜLEP MAGDA
FÜLEP GÉZA
FÜLEP LAJOS
FÜLEP FERENC
FÜLEP JENŐ
FÜLEP JENÓNÉ
FÜLEP LÁSZLÓ
FÜLEP IMRE
FÜLEP ÁGNES
FÜLEP JÓZSEF
FÜLEP IMRE
FÜLEP IMRÉNÉ
FÜLEP BERTALAN
FÜLEP GYÖRGY
FÜLEP JENŐ
FÜLEP JENÓNÉ
FÜLEP BÉLA
FÜLEP BÉLÁNÉ
FÜLEP JUDIT
FÜLEP ERIKA
FÜLEP EDE
FÜLEP EDÉNÉ
FÜLEP HANI
GENUT FERENC
GENUT FERENCNÉ

GENUT BÉLA
GENUT SÁNDOR
Dr. GARAI LÁSZLÓ
Dr. GARAI LÁSZLÓNÉ
GARAI JÁNOS
GARAI PÁL
GARAI GYULÁNÉ
GÁL ENDRE
GÁL ENDRÉNÉ
GÁL SÁNDOR
GELBERMAN BÉLA
GELBERMAN BÉLÁNÉ
GELBERMAN MÓR
GELBERMAN MÓRNÉ
GENÁD SALAMON
GENÁD SALAMONNÉ
GENÁD PIROSKA
GENÁD ERNŐ
GENÁD ADOLF
GENÁD MIKLÓS
GENÁD SÁMUEL
GENÁD SÁMUELNÉ
GENÁD EMIL
GENÁD ÁGNES
GENÁD BÉLA
GERENDÁSI JÓZSEF
GERENDÁSI JÓZSEFNÉ
GERENDÁSI ÁGNES
GLÜCK ÁRON
GLÜCK ÁRONNÉ
GLÜCK ÁRONNÉ
sz. ROÓZ SÁRI
GLÜCK TIBOR
GLÜCK JÓZSEF
GLÜCK ADOLF

GLÜCK VERA
GLÜCK MÁRTON
GLÜCK IMRE
GLÜCK IMRÉNÉ
GLÜCK JAKABNÉ
sz. EISENBERGER MARGIT
GLÜCK LENKE
GLÜCK HERMAN
GLÜCK HERMANÉ
GLÜCK LAJOS
GLÜCK REZSIN
GLÜCKMAN SÁMUEL
GLÜCKMAN SÁMUELNÉ
GLÜCKMAN JÁNOS
GLÜCKMAN KATÓ
özv. GOLDBERGER IGNÁCNÉ
GOLDBERGER HELEN
GOLDBERGER LENKE
GOLDBERGER MIKLÓSNÉ
GOLDBERGER ISTVÁN
GOLDBERGER MARGIT
özv. GOLDBERGER KÁROLYNÉ
GOLDBERGER MENYHÉRT
GOLDBERGER MENYHÉRTNÉ
GOLDBERGER SÁRA
GOLDBERGER MAGDA
GOLDBERGER ERNA
GOLDBERGER KATALIN
GOLDBERGER VERA
GOLDBERGER ZOLTÁN
GOTTDINGER HERMAN
GOTTDINGER HERMANNÉ
GOTTDINGER GYULA
GOTTLIEB SÁMUEL
GOTTLIEB SÁMUELNÉ

GOTTLIEB MAGDA
GOTTLIEB FERENC
GOTTLIEB SÁRA
GOTTLIEB GIZELLA
GOTTLIEB DÁVID
GOTTESZMAN ZSENI
özv. GROSZ HERMANNÉ
GROSZ DÁVID
GROSZ JENŐ
GROSZ JENŐNÉ
GROSZ BERTALAN
GROSZ IGNÁCNÉ
GROSZ ERVIN
GROSZ JÓZSEF
GROSZ JÓZSEFNÉ
GROSZ JENŐ
GROSZ LIPÓTNÉ
sz. GRÜNSTEIN JULISKA
GROSZ MIKLÓSNÉ
sz. KLEIN JOLÁN
GROSZ OLGA
GROSZ JENŐ
GROSZ ÁGNES
GROSZ GÉZA
GROSZ MENYHÉRT
GROSZ MENYHÉRTNÉ
GROSZ ZOLTÁN
GROSINGER IZIDOR
GROSINGER MÁRTONNÉ
GROSINGER ERZSÉBET
GROSINGER BERTA
GROSINGER BORBÁLA
GROSZBERGER JENŐNÉ
GROSZBERGER ÉVA
GROSZBERGER BÉLA
GROSZMAN GÉZA

GROSZMAN GÉZÁNÉ
GROSZMAN ANNA
GROSZMAN LAJOS
GROSZMAN SZERÉNA
GROSZMAN MENYHÉRT
GROSZMAN IRÉN
GROSZMAN BÉLA
GROSZMAN ADOLF
GROSZMAN ZOLTÁN
GRÜN BERNÁT
GRÜN BERNÁTNÉ
GRÜN LAJOSNÉ
sz. MARKOVITS ANNA
GRÜN ISTVÁN
GRÜN GYÖRGY
GRÜN SÁMUEL
GRÜN SÁMUELNÉ
GRÜN ÁRMIN
GRÜN LIPÓT
GRÜN SÁMUEL
GRÜN SÁMUELNÉ
GRÜN GIZA
GRÜN ANNA
GRÜN RÓZA
GRÜNBAUM FRIGYES
GRÜNBAUM FRIGYESNÉ
GRÜNBAUM SÁMUEL
GRÜNBAUM GYULA
GRÜNBAUM ADOLF
GRÜNBAUM JUDIT
Dr. GRÜNBAUM IZOR
Dr. GRÜNBAUM IZORNÉ
GRÜNBAUM RÓZSA
GRÜNBAUM TIBOR

GRÜNBAUM IGNÁC
GRÜNBAUM IGNÁCNÉ
GRÜNBAUM BERNÁT
GRÜNBAUM OLGA
GRÜNBAUM SÁNDOR
GRÜNBAUM JENŐ
GRÜNBAUM JENŐNÉ
GRÜNBAUM LÍVIA
GRÜNBAUM ERNŐ
GRÜNBAUM JÓZSEF
GRÜNBAUM SÁNDOR
GRÜNBAUM MIKLÓSNÉ
sz. WEISZ FRIDA
GRÜNBAUM ADOLF
GRÜNBAUM JENŐ
GRÜNBAUM BÉLA
GRÜNBAUM FERENC
GRÜNBAUM ZSIGMOND
GRÜNBAUM JUDIT
özv. GRÜNBAUM HERMANNÉ
GRÜNBLATT HERMAN
GRÜNBLATT HERMANNÉ
GRÜNBLATT MÓR
GRÜNBERGER SÁNDOR
GRÜNBERGER SÁNDORNÉ
GRÜNBERGER RÓZSI
GRÜNBERGER FERENCNÉ
sz. EISENBERGER SZERÉN
GRÜNBERGER LÁSZLÓ
GRÜNBERGER KATALIN
GRÜNBERGER MÁRIA
GRÜNBERGER VERA
GRÜNBERGER EMILNÉ
sz. HERSKOVITS ELLA
GRÜNBERGER ERVIN
GRÜNFELD FERENC

GRÜNFELD FERENCNÉ
GRÜNFELD ERNŐ
GRÜNFELD ILONA
GRÜNFELD HELÉN
GRÜNFELD TIBOR
GRÜNFELD ERZSÉBET
GRÜNFELD ANDOR
GRÜNFELD HEDVIG
özv. GRÜNSTEIN BERNÁTNE
özv. GUBNER IZSÁKNÉ
GUTTMAN ANDOR
GUTTMAN ANDORNÉ
GUTTMAN GYÖRGY
GÜNZBERGER ALBERT
GÜNZBERGER ALBERTNÉ
GÜNZBERGER TIBOR
özv. GYÉMÁNT SÁNDORNÉ
GELBERMAN JENŐNÉ
sz. KATZ RÓZA
ELBERMAN TIBOR
GELBERMAN ENDRE
GOLDNER MIHÁLY
GOLDNER MIHÁLYNÉ
GOLDNER ÉVA
GOLDNER IBOLY
GROSZ LACIKA
HALBERSTAM LIEBER
HALBERSTAM LIEBERNÉ
HALPERT NÁNDOR
HALPERT NÁNDORNÉ
HAUSER MÁRTON
HAUSER MÁRTONNÉ
HAUSER JENŐ
HAUSER ZOLTÁN
HAUSER HERMAN

HAUSER SALAMON
HAUSER DEZSŐ
HAUSER HEDVIG
HELLER ZOLTÁN
HELLER ZOLTÁNNÉ
HELLER TAMÁS
HELLER ZSUZSANNA
HERSKOVITS DÁVID
HERSKOVITS DÁVIDNÉ
HERSKOVITS IRÉN
HERSKOVITS RÓZA
HERSKOVITS MÓR
HERSKOVITS ELLA
HERSKOVITS HERMAN
HERSKOVITS HERMANNÉ
HERSKOVITS ENDRE
HERSKOVITS MÓR
HERSKOVITS SÁNDOR
HERSKOVITS MÓR
HERSKOVITS MÓRNÉ
HERSKOVITS SÁNDOR
HERSKOVITS VILMA
HERSKOVITS MARGIT
HERSKOVITS MAGDA
HOCHMAN LÁSZLÓ
HÖNIG EMILNÉ
sz. SZIGETI ERZSÉBET
HÖNIG PÉTER, GYÖRGY
HÖNIG JENÓNÉ
ILLÉS LÁSZLÓ
ILLÉS LÁSZLÓNÉ
INSLICHT JÓZSEFNÉ
sz. WEISZBERGER GIZELLA
INSLICHT VERA
INSLICHT MÁRTA

INSLICHT JUDIT
INSLICHT ZOLTÁN
IRÓ GÉZA
IRÓ GÉZÁNÉ
IZSÁK ÁRMIN
IZSÁK ÁRMINNÉ
IZSÁK MIKLÓS
IZSÁK IGNÁC
IZSÁK SÁNDOR
IZSÁK LAJOS
IZSÁK LAJOSNÉ
IZSÁK GYÖRGY
JAKAB ANTALNÉ
sz. BERGER HELÉNA
JAKAB MIKLÓS
JAKAB HERMAN
JAKAB MÓRICZ
JAKAB MÓRICZNÉ
JAKAB ERNA
JAKAB SÁNDOR
JAKAB SÁNDORNÉ
JAKAB ERNŐ
JAKAB MÁTYÁS
JAKAB ÉVA
JAKAB MÁRTON
JAKAB MÁRTONNÉ
JAKABOVITS ELEMÉR
JAKABOVITS ELEMÉRNÉ
JAKABOVITS BÉLA
JAKABOVITS ZOLTÁN
JAKABOVITS JÓZSEF
JAKABOVITS KLÁRA
JAKABOVITS HENRIK
JAKABOVITS HENRIKNÉ
JAKABOVITS LÍVIA

JAKABOVITS SZERÉNA
JAKABOVITS HELÉNA
JAKABOVITS IZIDOR
JAKABOVITS SÁNDOR
JAKABOVITS MIKLÓS
JAKABOVITS MÓR
JAKABOVITS MÓRNÉ
JAKABOVITS MARGIT
JAKABOVITS ERNŐ
JAKABOVITS JÓZSEF
JAKABOVITS ILONA
JAKABOVITS MENYHÉRT
JAKABOVITS MÁRTON
JAKABOVITS FERENC
JAKABOVITS ÉVA
JAKABOVITS BERTALAN
JAKABOVITS KÁLMÁN
JAKABOVITS DEZSŐ
özv. JARAVITS SÁMUELNE
JARAVITS SZERÉNA
JARAVITS SÁNDOR
KAIN JÓZSEF
KAIN JÓZSEFNE
KAIN ANNA
KAIN KATALIN
KAIN SÁNDOR
KAIN SÁNDORNE
KAIN ISTVÁN
KALDIZSÁR REZSŐ
KALDIZSÁR REZSŐNE
KAISLER JENŐ
KAISLER JENŐNE
KAISLER LÁSZLÓ
KAISLER SÁMUEL
KAISLER SÁMUELNE

KAISLER ZOLTÁN
KAISLER EDIT
KATONA PÁL
KATONA GYÖRGY
KATONA LÁSZLÓ
Dr. KATONA JÓZSEF
Dr. KATONA JÓZSEFNE
KATONA ÉVA
KATONA SÁNDOR
Dr. KATONA IMRÉNE
sz. VÉRTES MAGDOLNA
KATONA MÁRIA
KATONA JÚLIA
KATZ JENŐ
KATZ JENŐNE
KATZ IGNÁC
KATZ IGNÁCNÉ
KATZ SÁNDOR
KATZ ZOLTÁN
KATZ MÓR
KATZ ERVIN
KATZ LAJOS
KATZ LAJOSNE
KATZ SÁNDOR
KAUFMAN FARKAS
KAUFMAN FARKASNE
KAUFMAN LÁSZLÓ
KAUFMAN ERZSÉBET
KAUFMAN IGNÁC
KAUFMAN RÓZSI
KAUFMAN ENDRE
KAUFMAN MÓR
KAUFMAN MÓRNE
KAUFMAN ISTVÁN
KAUFMAN JÓZSEF

KAUFMAN ENDRE
KAUFMAN GYÖRGY
KAUFMAN ÁBRAHÁMNÉ
sz. FRENKEL SÁRI
KAUFMAN EDIT
KAUFMAN LÁSZLÓ
KAUFMAN JÁNOS
KAUFMAN LAJOS
KAUFMAN LAJOSNÉ
KAUFMAN ZOLTÁN
KAUFMAN ÉVA
KAUFMAN ERZSÉBET
KAUFMAN MAGDA
KAUFMAN SÁNDOR
KAUFMAN SÁNDORNÉ
KAUFMAN FERENC
KAUFMAN BÉLA
KAUFMAN ILONA
KAUFMAN MIKLÓS
KAUFMAN JÓZSEF
KAUFMAN JÓZSEFNÉ
KÁLMÁN ERNŐ
KÁLMÁN ERNŐNÉ
KÁLMÁN TAMÁS
KÁLMÁN GÁBOR
KÁLMÁN SÁNDOR
KÁLMÁN SÁNDORNÉ
özv. KEPECS ÁBRAHÁMNÉ
özv. KEPECS BERNÁTNÉ
KEPECS FERENC
KEPECS ERNŐ
KAPECS FÁNI
Dr. KEPECS JENŐ
Dr. KEPECS JENŐNÉ
KEPECS TERÉZ

KEPECS DÁVID
KEPECS DÁVIDNÉ
KEPECS ILONA
KEPECS JÚLIA
KEPECS FERENC
KEPECS FRIGYES
KEPECS HERMANNÉ
sz. SCHÖNSTEIN MARGIT
KEPECS SÁNDOR
KEPECS SÁNDORNÉ
KEPECS ERNA
KEPECS SALAMON
KEPECS SALAMONNÉ
KEPECS MÓRIC
KEPECS ARANKA
KEPECS GIZELLA
KEPECS RÓZSI
KEPECS ÉVA
KEPECS GYÖRGY
özv. KERTÉSZ JENŐNÉ
KERTÉSZ PÁL
KESZTENBAUM DEZSÓ
KESZTENBAUM DEZSÓNÉ
KESZTENBAUM ERZSÉBET
KESZTENBAUM LÁSZLÓ
KESZTENBAUM SÁNDOR
KESZTENBAUM SÁNDORNÉ
KESZTENBAUM ISTVÁN
KESZTENBAUM VERA
Dr. KISS DEZSÓ
Dr. KISS DEZSÓNÉ
özv. KLEIN ANDORNÉ
özv. KLEIN ADOLFNÉ
KLEIN ERNŐ
KLEIN ERNŐNÉ

KLEIN ERZSÉBET
KLEIN GYULA
KLEIN ÉVA
KLEIN FARKAS
KLEIN FARKASNÉ
KLEIN ÁBRAHÁM
KLEIN MARGIT
KLEIN SZERÉNA
KLEIN FERENCNÉ
KLEIN HERMAN
KLEIN HERMANNÉ
KLEIN IGNÁC
KLEIN VALÉRIA
KLEIN ÉVA
KLEIN HERMAN
KLEIN HERMANNÉ
KLEIN IGNÁCNÉ
sz. FISCHMAN HERMINA
KLEIN ÁRMIN
KLEIN MÁRIA
KLEIN ERZSÉBET
KLEIN LÁSZLÓ
KLEIN ÉVA
KLEIN IRÉN
KLEIN LÍVIA
KLEIN ARANKA
KLEIN JENŐ
KLEIN JENŐNÉ
KLEIN JÓZSEF
KLEIN JÓZSEFNÉ
KLEIN ZSÓFIA
KLEIN JÓZSEF
KLEIN JÓZSEFNÉ
KLEIN ERZSÉBET
KLEIN KLÁRA

KLEIN JÓZSEF
KLEIN JÓZSEFNÉ
KLEIN LAJOS
KLEIN BELLA
KLEIN HELÉN
KLEIN JÓZSEFNÉ
KLEIN MÁRTONNÉ
KLEIN MÓR
KLEIN MÓRNÉ
KLEIN MÁRTON
KLEIN MÁRTONNÉ
KLEIN HERMAN
KLEIN SÁNDOR
KLEIN SÁNDORNÉ
KLEIN ANDRÁS
KLEIN GYÖRGY
KLEIN SÁMUELNÉ
KLEIN ERNŐ
KLEIN SÁMUELNÉ
KLEIN SÁMUEL
KLEIN MIKLÓS
KLEIN ZOLTÁN
KLEIN SIMON
KLEIN SIMONNÉ
KLEIN RÓZA
KLEIN ILONA
KLEIN SÁMUEL
KLEIN SÁMUELNÉ
sz. SZÓBEL IRÉN
KLEIN GYÖRGY
KLEIN SÁMUEL
KLEIN SÁMUELNÉ
KLEIN ZSIGMOND
KLEIN ZSIGMONDNÉ
özv. KLEIN CHAIMNÉ

özv. KLEIN LAJOSNÉ
KLEINMAN ÁBRIS
KLEINMAN ÁBRISNÉ
KLEINMAN JENŐ
KOHN DEZSÓ
KOHN DEZSÓNÉ
KOHN SÁNDOR
KOHN IGNÁC
KOHN IMRE
KOHN JENŐNÉ
sz. EINZIG MARGIT
KOHN PÁL
KOHN ERZSÉBET
KOMLÓS ÁRMIN
KORNHAUSER JÓZSEF
KORNHAUSER JÓZSEFNÉ
sz. FISCHER JUDIT
KORNHAUSER ESZTER
KRAUSZ ÁBRAHÁM
KRAUSZ ETEL
KRAUSZ JÓZSEF
KRAUSZ JÓZSEFNÉ
KRAUSZ NÁNDOR
KRAUSZ NÁNDORNÉ
KRAUSZ JUDIT
KUN ADOLF
KUN ADOLFNÉ
KUN MARGIT
KUN JULIANNA
KUN MIKLÓS
KUN LÁSZLÓ
KUN ÉVA
KUHN MIKSA
KUHN MIKSÁNÉ
KUHN FERENC

KURLENDER ELZA
KAUFMAN ENDRE
LAX ADOLF
LAX ADOLFNÉ
LAX ÁRPÁD
LAX ARNOLDNÉ
LAX ANDOR
LAX DEZSÓ
LEBOVICS LENKE
LEFKOVICS IBOLYA
LEFKOVICS ZSENI
LEFKOVICS JÓZSEFNÉ
LEFKOVICS ISTVÁN
LEFKOVICS TAMÁS
özv. LÉDERER IZIDORNÉ
LÉDERER ESZTER
LÉDERER JENŐ
LÉNER KATALIN
LINDENFELD ÁBRAHÁM
LINDENFELD ÁBRAHÁMNÉ
LINDENFELD SÁNDOR
LIPSITZ SALAMON
LIPSITZ SALAMONNÉ
LIPSITZ FERENC
LIPSITZ ETEL
LÓRINCZ IGNÁC
LÓRINCZ IGNÁCNÉ
LÓRINCZ MIKLÓS
LÓRINCZ ILONA
LÓWI ADOLF
LÓWI FERENC
LÓWI BERNÁT
LÓWI LÁSZLÓNÉ
sz. FRISCH ILONA
LÓWI JUDIT

özv. LŐWI LAJOSNÉ
LŐWI SIMON
LŐWI LAJOSNÉ
ŐWI MIKLÓS
MANDEL JÓZSEF
MANDEL JÓZSEFNÉ
MANDEL ANDRÁS
MANNHEIM IGNÁC
MANNHEIM IGNÁCNÉ
MANNHEIM ÉVA
MANNHEIM RÓZA
MANNHEIM ZSUZSANNA
MANNHEIM SÁNDOR
MANNHEIM EDI
MARKOVICS BÉLA
MARKOVICS BÉLÁNÉ
MARKOVICS MAGDA
MARKOVICS ÉVA
MARKOVICS VERA
MARKOVICS ZSUZSANNA
MARKOVICS ELEMÉR
MARKOVICS ELEMÉRNÉ
MARKOVICS ISTVÁN
Dr. MAYER ÁRON
MÁRKUSZ IGNÁC
MÁRKUSZ IGNÁCNÉ
MÁRKUSZ JÓZSEF
MÁRKUSZ ERNA
MÁTYÁS FERENC
MÁTYÁS FERENCNÉ
MÁTYÁS VERA
MÁTYÁS MIKLÓS
özv. MÁTYÁS LAJOSNÉ
MERMELSTEIN ENDRE
MERMELSTEIN ENDRÉNÉ

MERMELSTEIN SÁRA
MEZEI SÁMUEL
MEZEI SÁMUELNÉ
MÉSZÁROS DEZSŐ
MÉSZÁROS DEZSÓNÉ
MÉSZÁROS ÁGNES
MÜLLER IGNÁC
MÜLLER IGNÁCNÉ
PAPOS
GOLDBERGER LEOPOLDNÉ
GOLDBERGER FRIDA
GOLDBERGER ERZSI
NEUMAN BERTALAN
NEUMAN BERTALANNÉ
NEUMAN JÓZSEF
NEUMAN MÁRIA
NEUMAN LÁSZLÓ
özv. NEUWIRTH SÁMUELNÉ
NEUWIRTH EDI
özv. NÉMETI JENŐNÉ
NÉMETI JUDIT
PATAKI JENŐ
PATAKI JENŐNÉ
PERL IZIDOR
PERL IZIDORNÉ
PERL ZOLTÁN
PERL LAJOS
özv. PÉNER SAMUNÉ
özv. POLINEZER LÁZÁRNÉ
POLINEZER HELÉN
POLINEZER ERNŐ
Dr. POLGÁR HENRIK
Dr. POLGÁR HENRIKNÉ
POLGÁR ISTVÁN
POLLÁK EMÁNUEL

POLLÁK EMÁNUELNÉ
POLLÁK ÉVA
POLLÁK JUDIT
POLLÁK FERENC
özv. POLITZER LÁZÁRNÉ
RADÓ SÁNDOR
RADÓ SÁNDORNÉ
RADÓ MÁRTA
RÁCZ MANÓ
RÁCZ MANÓNÉ
REICHFELD ARNOLD
REICHFELD ARNOLDNÉ
REICHFELD MAGDA
REICHFELD VILMOS
REICHFELD VILMOSNÉ
REICHFELD BLANKA
REICHFELD GIZELLA
REICHFELD JENŐ
REICHMAN ÁRMIN
REICHMAN ÁRMINNÉ
REICHMAN LÁSZLÓNÉ
REICHMAN JÁNOS
REIN ÉLIÁS
REIN ÉLIÁSNÉ
REIN RÓZA
REIN BERNÁT
REIN MAGDA
özv. REINER IGNÁCNÉ
REINER ANDOR
REINER LÍVIA
REINER MIKLÓS
özv. REISMAN MÓRNÉ
REISMAN RÓZA
RESOVSZKI SZERÉNA
RÉVÉSZ BERNÁT

RÉVÉSZ BERNÁTNE
RÉVÉSZ MÁRIA
Dr. RÓSENBERG TIBOR
Dr. RÓSENBERG TIBORNÉ
RÓSENBERG LÁSZLÓ
RÓSENBERG LÍVIA
RÓSENBERG KATALIN
RÓSENSTEIN ADOLF
RÓSENSTEIN ADOLFNÉ
RÓSENSTEIN BÉLÁNÉ
sz. SZILVÁSI ERZSÉBET
RÓSENSTEIN VERA
özv. RÓSENFELD DÁNIELNÉ
özv. RÓSENFELD MÓRNÉ
özv. RÓTH ADOLFNÉ
RÓTH ÁRMIN
RÓTH ÁRMINNÉ
RÓTH LÁSZLÓ
RÓTH GYÖRGY
RÓTH PÁL
RÓTH ADOLF
RÓTH ADOLFNÉ
RÓTH ÁRMIN
RÓTH ÁRMINNÉ
RÓTH ANNA
RÓTH DEZSÓ
RÓTH DEZSÓNÉ
RÓTH EDIT
RÓTH TIBOR
RÓTH PÁL
RÓTH KATALIN
RÓTH GERZONNÉ
RÓTH LIPÓT
RÓTH LIPÓTNÉ
RÓTH ENDRE

RÓTH NÁNDOR
RÓTH NÁNDORNÉ
RÓTH LILI
RÓTH SÁMUEL
RÓTH SÁMUELNÉ
RÓTH ÖDÖN
RÓTH ERZSÉBET
RÓTH JENŐ
RÓTH ILONA
RÓTH MAGDA
RÓTH VILMOSNÉ
sz. WEISZ RÓZA
RÓTH EDIT
RÓTH ZOLTÁN
RÓTH MIKLÓS
RÓTH TIBOR
RÓTH LÁSZLÓ
RÓTH ÉVA
RÓTHFELD MIKLÓSNÉ
sz. BERKOVITS TERÉZ
RÓMER SÁNDOR
RÓMER SÁNDORNÉ
RÓMER GIZA
RÓSENBERG JÓZSEF
SALAMON JENŐ
SALAMON GYÖRGY
SÁMUEL DEZSÓNÉ
sz. JAKAB SAROLTA
SÁMUEL ERNA
SÁMUEL OLGA
SEGELBAUM SÁMUELNÉ
SILBERSTEIN JENŐNÉ
sz. SCHWARTZ PAULA
SILBERSTEIN ÉVA
SILBERSTEIN KLÁRA
SIMON BELLA

SIPOS ANDOR
SIPOS ANDORNÉ
SÓLE TIBOR
SÓLE TIBORNÉ
SÓLE GYULA
SÓLE DÉNES
SÓLE JENŐ
SPIRÓ ADOLF
SPIRÓ IGNÁC
SPIRÓ IGNÁCNÉ
SPIEGEL MENYHÉRT
SPIEGEL MENYHÉRTNÉ
SPITZER EMILNÉ
SPITZER ANDOR
SPITZER HAJNAL
SPITZER FERENCNÉ
SPITZER IGNÁCNÉ
SPITZER JAKAB
SPITZER JAKABNÉ
SPITZER MÁRTON
SPITZER ÁBRAHÁM
SPITZER ELEMÉR
SPITZER BERNÁT
SPITZER ÁRMIN
SPITZER MARGIT
SPITZER BERTA
SPITZER MÓR
SPITZER MÓRNÉ
SPITZER MÓZES
SPITZER MÓZESNÉ
SPITZER HERMAN
SPITZER NÁTHÁN
SPITZER NÁTHÁNNÉ
SPITZER OLGA
SPITZER IRÉN

SPITZER KATALIN
SPITZER BERNÁT
SPITZER ARTUR
SPITZER EDIT
SPITZER LÍVIA
SPITZER IGNÁC
SPRINGER JÓZSEF
SPRINGER JÓZSEFNÉ
SPRINGER ISTVÁN
STEINER MIHÁLY
STEINER MIHÁLYNÉ
STEINER ANNA
özv. STEINBERGER SÁNDORNÉ
STEINBERGER HANI
STEINBERGER MARGIT
STEINBERGER RÓZA
STRAUSZ MIKSA
STRAUSZ MIKSÁNÉ
STRAUSZ KATÓ
STRAUSZ ANNA
SCHELLINGER PEPI
SCHMALHAUSEN MÁRTON
SCHMALHAUSEN MÁRTONNÉ
SCHMALMAUSEN JÓZSEF
SCHMALHAUSEN JENŐ
SCHMALHAUSEN MÓR
SCHMALHAUSEN EDIT
SCHMALHAUSEN IBOLYA
SCHMALHAUSEN JUDIT
SCHMALHAUSEN LÁSZLÓ
SCHÓNER HERMAN
SCHÓNER HERMANNÉ
SCHÓNER BÉLA
SCHÓNER LILI
SCHÓNER ZOLTÁN

SCHÓNER GYÖRGY
SCHÓNER IBOLYA
SCHREIBER BERTALAN
SCHREIBER LAJOSNÉ
sz. KRAUSZ ETEL
SCHREIBER ÉVA
SCHREIBER GÁBOR
SCHREIBER SÁNDOR
SCHREIBER SÁNDORNÉ
özv. SCHLÉSINGER ÉLIÁSNÉ
özv. SCHWARTZ JENŐNÉ
SCHWARTZ BÉLA
SCHWARTZ GIZELLA
SCHWARTZ ÁRMIN
SCHWARTZ ÁRMINNÉ
SCHWARTZ LÁSZLÓ
SCHWARTZ ÁBRAHÁM
SCHWARTZ ÁBRAHÁMNÉ
SCHWARTZ FERENC
SCHWARTZ ADOLF
SCHWARTZ ADOLFNÉ
SCHWARTZ EMIL
SCHWARTZ PAULA
SCHWARTZ DÓRA
SCHWARTZ BÉLA
SCHWARTZ BÉLÁNÉ
SCHWARTZ MIKLÓS
SCHWARTZ LÁSZLÓ
SCHWARTZ FERENC
SCHWARTZ MÓRIC
SCHWARTZ DEZSÓ
SCHWARTZ DEZSÓNÉ
SCHWARTZ MIKLÓS
SCHWARTZ FERENC
SCHWARTZ FERENCNÉ

SCHWARTZ MIKLÓS
SCHWARTZ SÁNDOR
SCHWARTZ FÜLÖP
SCHWARTZ FÜLÖPNÉ
SCHWARTZ GYÖRGY
SCHWARTZ GYÖRGYNÉ
SCHWARTZ LÁSZLÓ
SCHWARTZ HERMANNÉ
SCHWARTZ IMRE
SCHWARTZ IMRÉNÉ
SCHWARTZ IGNÁC
SCHWARTZ IZRAÉL
SCHWARTZ IZRAÉLNÉ
SCHWARTZ MAGDA
SCHWARTZ JUDIT
SCHWARTZ ÁGNES
SCHWARTZ JÓZSEF
SCHWARTZ JÓZSEFNÉ
SCHWARTZ KLÁRA
SCHWARTZ MÁRTON
SCHWARTZ MÁRTONNÉ
özv. SCHWARTZ MÓRNÉ
SCHWARTZ MÓR
SCHWARTZ MÓRNÉ
SCHWARTZ MENYHÉRTNÉ
sz. GLÜCKMAN IRÉN
SCHWARTZ ÉVA
SCHWARTZ ANNA
SCHWARTZ MÓRIC
SCHWARTZ MÓRICNÉ
SCHWARTZ MIKLÓS
SCHWARTZ ÉVA
SCHWARTZ ANNA
SCHWARTZ ILONKA
SCHWARTZ RÓZA

özv. SCHWARTZ MÓRNÉ
SCHWARTZ SÁNDOR
SCHWARTZ SÁNDORNÉ
SCHWARTZ LILI
SCHWARTZ SÁRA
SCHWARTZ SÁMUEL
SCHWARTZ SÁMUELNÉ
SCHWARTZ ERNŐ
SCHWARTZ MÁRIA
SCHWARTZ SÁNDOR
SCHWARTZ SÁNDORNÉ
SCHWARTZ MIKLÓS
SCHWARTZ LILI
SCHWARTZ EDIT
SCHWARTZ VILMOS
SCHWARTZ JUDIT
SCHWARTZ HUGO
SCHWARTZ ÉVA
SCHWARTZ SIMON
SCHWARTZ SIMONNÉ
SCHWARTZ MIKLÓS
SCHWARTZ LAJOS
SCHWARTZ ZOLTÁNNÉ
sz. FRISCH ERZSÉBET
SCHWARTZ ÁGNES
SCHWARTZ JÓZSEF
SCHWARTZ ANNA
SZABÓ JÓZSEFNÉ
SZABÓ ANDRÁS
SZABÓ ZSUZSANNA
SZABÓ ANNA
SZALKAI ISTVÁN
SZALKAI ISTVÁNNÉ
Dr. SZALKAI PÁL
Dr. SZALKAI PÁLNÉ

Dr. SZAMECZ JÓZSEF
Dr. SZAMECZ JÓZSEFNÉ
SZAMECZ GÁBOR
SZÉKÁCS MENYHÉRT
SZÉKÁCS MENYHÉRTNÉ
SZÉKÁCS SÁNDOR
SZÉKÁCS FERENC
SZÉKÁCS FERENCNÉ
özv. SZINETÁR DEZSŐNÉ
SZÓBEL HERMAN
SZÓBEL HERMANNÉ
SZÓBEL JÓZSEF
SZÓBEL JÓZSEFNÉ
SZÓBEL LILI
SZÓBEL LAJOS
SZUNYOG BERTALAN
SZUNYOG BERTALANNÉ
SZUNYOG LÁSZLÓ
SZUNYOG JÓZSEF
SZUNYOG JÓZSEFNÉ
SZUNYOG SÁNDOR
TARNAI ZOLTÁN
TARNAI ZOLTÁNNÉ
TAUB JÓZSEF
TAUB JÓZSEFNÉ
TAUB RÓZA
TAUB IMRE
Dr. TAUSZK ARTUR
TAUSZK TAMÁS
TAUSZK PÉTER
UNGÁR ÁBRAHÁM
UNGÁR ÁBRAHÁMNÉ
UNGÁR MENYHÉRT
UNGÁR MENYHÉRTNÉ
UNGÁR ÉVA

UNGÁR LÁSZLÓ
Dr. VARJAS LAJOS
Dr. VARJAS LAJOSNÉ
Dr. VARJAS ISTVÁN
VÁRNAI TIBOR
VÉRTES MÓR
VÉRTES MÓRNÉ
Dr. VIZSOLYI MANÓ
Dr. VIZSOLYI MANÓNÉ
WASSER ESZTER
WELLER MIKLÓS
WELLER MIKLÓSNÉ
WELLER BÉLA
WELLER OLGA
WELLER ÉVA
WELLER ERZSÉBET
WEINBERGER ARNOLD
WEINBERGER ARNOLDNÉ
WEINBERGER SÁNDOR
WEINBERGER DÁVID
WEINBERGER DÁVIDNÉ
WEINBERGER GERGELY
WEINBERGER GERGELYNÉ
WEINBERGER MIKLÓS
WEINBERGER BÉLA
WEINBERGER IGNÁC
WEINBERGER IGNÁCNÉ
WEINBERGER IZRÁEL
WEINBERGER IZRÁELNÉ
özv. WEINBERGER PÁLNNÉ
WEINBERGER VILMOS
WEINBERGER GIZELLA
WEINSTOCK HUGÓNÉ
sz. WEISZBERGER VILMA
WEINSTOCK ÉVA

WEINSTOCK TAMÁS
WEINSTOCK JÓZSEFNÉ
sz. WEISZ KAROLINA
WEINSTOCK JUDIT
WEINSTOCK ERVIN
WEISZ ADOLF
WEISZ ADOLFNÉ
WEISZ ANTAL
WEISZ ANTALNÉ
WEISZ IMRE
WEISZ IMRÉNÉ
WEISZ TAMÁS
WEISZ ANTAL
WEISZ ANTALNÉ
WEISZ JÓZSEF
WEISZ SÁNDORNÉ
sz. WIESLER IRÉN
WEISZ ZSUZSANNA
WEISZ ÁRON
WEISZ ÁRONNÉ
WEISZ PÁL
WEISZ FERENC
WEISZ BERTA
WEISZ SAROLTA
WEISZ LENKE
WEISZ BERNÁTNE
WEISZ BÉLA
WEISZ FERENC
WEISZ FERENCNÉ
WEISZ ERZSÉBET
WEISZ ISTVÁN
WEISZ FÜLÖP
WEISZ HANI
WEISZ HEDVIG
WEISZ HERMAN

WEISZ HERMANNÉ
WEISZ ALIZ
WEISZ BÉLA
WEISZ MAGDA
WEISZ PÁL
WEISZ MIKLÓS
WEISZ IGNÁC
WEISZ IGNÁCNE
WEISZ GIZELLA
WEISZ MÓR
WEISZ SÁRI
WEISZ SÁNDOR
WEISZ ERZSÉBET
WEISZ MAGDA
WEISZ ÉVA
WEISZ JENŐ
WEISZ JENŐNÉ
ifj. WEISZ JENŐ
WEISZ JÓZSEF
WEISZ IGNÁC
WEISZ FRIDA
WEISZ JÓZSEF
WEISZ JÓZSEFNÉ
WEISZ MARGIT
WEISZ FERENC
WEISZ SÁNDOR
WEISZ LILI
özv. WEISZ ADOLFNÉ
sz. FISCHER MAGDA
WEISZ MÁRTON
WEISZ TAMÁS
WEISZ LÁSZLÓNÉ
sz. KLEIN SÁRI
WEISZ VERA
WEISZ JÓZSEF

WEISZ JÓZSEFNÉ
WEISZ LILI
WEISZ JÓZSEF
WEISZ JÓZSEFNÉ
WEISZ KÁLMÁN
WEISZ KÁLMÁNNÉ
WEISZ MIHÁLY
WEISZ LILI
WEISZ MAGDA
WEISZ KÁLMÁN
WEISZ KÁLMÁNNÉ
WEISZ LILI
WEISZ ANDOR
WEISZ ALIZ
WEISZ SÁNDOR
WEISZ KÁLMÁN
WEISZ JENŐ
özv. WEISZ LIPÓTNÉ
özv. WEISZ MÁRTONNÉ
WEISZ MIKSA
WEISZ MIKSÁNÉ
WEISZ ÉVA
WEISZ ISTVÁN
WEISZ SÁMUELNÉ
sz. GOLDBERGER HELÉN
WEISZ JÓZSEF
WEISZ KÁROLY
WEISZ ROZÁLIA
WEISZ SÁNDOR
WEISZ SÁNDORNÉ
WEISZ GYÖRGY
WEISZHAUZ IZIDOR
WEISZHAUZ IZIDORNÉ
WEISZHAUZ MIKLÓS
WEISZHAUZ ESZTER

WIESLER SÁNDORNÉ
sz. SCHWARTZ SÁRI
WIESLER ISTVÁN
WILLINGER MIKLÓS
WILLINGER MIKLÓSNÉ
WILLINGER IGNÁCNÉ
sz. SCHWARTZ GIZELLA
WILLINGER TIBOR
WILLINGER FERENC
WINDT MIKLÓS
WINDT MIKLÓSNÉ
WINDT FRIGYES
WINDT ÉVA
WINKLER MÁRTON
WINKLER MÁRTONNÉ
WINKLER LILI
WINKLER ALBERT
GLÜCK FERENC
GLÜCK FERENCNÉ
GLÜCK BELLA
WINKLER MÁRTON
WINKLER MÁRTONNÉ
WINKLER PÁL
WINKLER KATALIN
ZEISLER MÓR
ZEISLER MÓRNÉ
ZEISLER ETEL
ZEISLER JÓZSEF
ZELEKOVITS KÁROLY
ZELEKOVITS KÁROLYNÉ
ZELEKOVITS SÁNDOR
ZELEKOVITS MIKLÓS
ZELEKOVITS BORBÁLA
ZOLTÁN BERTALAN
ZOLTÁN BERTALANNÉ

ZUCKER IMRE
ZUCKER IMRÉNÉ
ZUCKER ISTVÁN
ZUCKER LÁSZLÓ

özv. ZUCKERBERG SÁNDORNÉ

ADLER DÁVIDNÉ
sz. RÓTH SZERÉNA

ADLER JENŐ

ADLER ERZSÉBET

ADLER BÉLA

ADLER ADÉL

AUSPITZ SÁMUEL

AUSPITZ SÁMUELNÉ

AUSPITZ ILONA

AUSPITZ MIKLÓS

BLASZ IGNÁC

BLASZ IGNÁCNÉ

BLASZ IMRE

BLASZ ZOLTÁN

BLASZ LÍVIA

BLASZ TIBOR

BLASZ BÉLA

GLÜCK ÉVA

GLÜCK SÁNDOR

GLÜCK ERZSÉBET

ILK KÖZSÉGBŐL

GERENDÁSI BERNÁTNÉ

GERENDÁSI JÓZSEFNÉ
sz. GERENDÁSI LENKE

GERENDÁSI BERNÁT

GERENDÁSI ERNŐ

GERENDÁSI JENŐ

GOLD ÁRMIN

GOLD ÁRMINNÉ

GOLD SZERÉNA

GROSZ FERENCNÉ

GROSZ JENŐ

HERSKOVITS PINKÁSZ

HERSKOVITS PINKÁSZNÉ

HERSKOVITS DEZSŐ

HERSKOVITS OLGA

HERSKOVITS KLÁRI

HERSKOVITS FERENC

KANTNER BERNÁT

KANTNER BERNÁTNÉ

KANTNER MENYHÉRT

KANTNER ZOLTÁN

KANTNER TIBOR

KANTNER LILI

KLEIN MIKSA

KLEIN MIKSÁNÉ

KLEIN MAGDA

KUPFERSTEIN ÉLIÁSNÉ

MEIZLIK IGNÁC

SPITZER SALAMONNÉ

SPITZER LIPÓT

BLUM MÁRTON

BLUM MÁRTONNÉ

SCHÖN KÁLMÁN

SCHÖN KÁLMÁNNÉ

SCHWARTZ HERMAN

SCHWARTZ HERMANNÉ

SCHWARTZ ÉVA

SCHWARTZ IZIDORNÉ
sz. KLEIN ILONA

SCHWARTZ ÁGI

SCHWARTZ JÓZSEF

SCHWARTZ JÓZSEFNÉ

SCHWARTZ ERZSÉBET

SCHWARTZ MARGIT
SCHWARTZ BÉLA
SCHWARTZ SÁMUELNÉ
SCHWARTZ FÜLÖPNÉ
SCHWARTZ FÁNI
SCHWARTZ JENŐNÉ
sz. MEIZLIK SAROLTA
WEISZ ELEK
WEISZ ELEKNÉ
WEISZ MALVIN

WEISZ MAGDA
WEISZ FARKAS
WEISZ FARKASNÉ
WEISZ SÁNDOR
WEISZ IZIDOR
WEISZ IZIDORNÉ
WEISZ ZÁLI
WEISZ BERTA
WEISZ GIZI
WEISZ MÁRTON

*... ÉS MÉG 16.000 NÉVTELEN SZÜLŐ, TESTVÉR, GYERMEK,
AKIKET A MÁTÉSZALKAI GETTÓBÓL HURCOLTAK EL."*

A MÁTÉSZALKAI GETTÓBAN ELHALTAK TEMETŐI EMLÉKTÁBLÁN LÉVŐ NÉVSORA

Ábrahámovits Mendel
Ádler Dávidné
Ádlerstein Karola
Bergmann Chaje Ruchel
Bitmann Sámuel
Basch Majer Laib
Bürger Sámuel
özv. Bernát Hermanné
Cin Alter
Eizkovits Sándorné
Erger Chajem Smil
Einhorn Róza
Feig Tibor
Fleischer Rivke
özv. Farkas Sámuelné
Feig Hanni
Fögel Mózes
özv. Friedmann Józsefné
Friedmann Józsefné
Fried Ottó
Frajmavics Gicza
Goldberger Leopold
özv. Grünberger Menásiné
Halmi Harri
özv. Iczkovits Sámuelné
Jánkelovits Berta

özv. Kupferstein Éliásné
özv. Kopelman Zalmenné
Lebovits Majer
Lichtmann Majerné
Majer Áron
Müller Mátyásné
Neumann Zsigmond
Noe Ignác
Perl Hermanné
Perl Hindel
Rimer Záli
Rosenberg Sándor
Ruttner Wolf
Simon Dávidné
Slomovits Slajm Lébne
Szatin Zsigmond
Teszler Jolán
Tiszler Zseni
Weisz Majerné
Weisz Hanna
Wiesel Chajem Mendel
Zemler Mór
Hermann Tóbiásné
Kaldizsár Miklósné
Kun Miklós

Névsor a mátészalkai izraelita (lezárt) temetőben felállított emléktábla adatai alapján készült. Tömegsír. (Lejegyezte: Nyéki Károly)

A MÁTÉSZALKAI GETTÓBAN ELHUNYTAK NÉVSORA

1944-ben

(halotti anyakönyv szerint! Lejegyezte: Nyéki Károly)

Ábrahám Arnold, Felsőczernyica, 88 éves, aggkori végelgyengülés, IV. 30.

Adlersteni Akarola, Rahó, 44 éves, szívizomgyulladás, V. 20.

Adler Dávidné, Nagyar, 35 éves, tüdőgyulladás, V. 23.

Bergman Ehája, Roch, Nagybocksó, 2 hónapos, tüdőlob, IV. 29.

Bittman Sámuel ipartestületi pénzbeszedő, Rahó, 49 éves, szervi szívbaj

Basch Májer Léb, Rahó, v. kerek. 82 éves, aggkori végelgyengülés, V. 5.

Bürger Sámuel nyug. hitközségi metsző, Fgyarmat, 74 éves, V. 11. végelgy.

Bernát Hermanné, T.kóród, 73 éves, végelgyengülés, V. 25.

Czin Alter fm.npsz. Gánya, V. 28. szívizom-elfajulás

Eizikovics Sándorné, T.borkút, 36 éves, IV. 25., gerincagy...

Erger Ehaém Smiel, Tiszabogdány, 47 éves, V. 11., szívizomgyull.

Einkorz Róza, Kökényesd, 69 éves, V. 13., szívizomgyulladás

Ferig Tibor, Tiszaborkút, 2 hónapos, IV. 24., tüdőlob

- özv. Farkas Sándorné, Rahó, IV. 29., 61 éves, tüdő- és bélgümőkör
- Feig Hanni, Kömörő, 8 hónapos, V. 8., tüdőlob
- özv. Friedmann Józsefné, Szamosangyalos (?) 90 éves, V. 11., aggkori végelgy.
- Fógel Mózes fm. Alsókalinafalva, 76 éves, V. 13., szívizomgyulladás
- Friedmann Józsefné, 78 éves, V. 20., aggkori végelgyengülés
- Fleischer Rifke, Uglya, V. 20., aggkori végelgyengülés
- Fried Ottó, Mátészalka, 18 hónapos, V. 22., újszülött himlő
- Goldberger Leopold rőfösker., Papos, V. 4., aggkori végelgyengülés
- özv. Grünberger Elje, 85 éves, V. 5., aggkori végelgyengülés
- Halm Harry el. isk. tanuló, Kömörő, 11 éves, IV. 27. tüdőlob
- Herman Tóbiásné, Rozsály, 75 éves, V. 1., aggkori végelgyengülés
- özv. Ickovics Sámuelné, Taracköz, 78 éves, IV. 26. belsővérzés
- Ibamovics Ilona, Felsőszeresnyicza, 60 éves, V. 4., elgyengülés
- Jankelovics Berta, Bustyaháza, 88 éves, V. 15., tüdőtágulás
- Kun Miklós fűszerker., Székelyhíd, 68 éves, IV. 26., szívizomgyulladás
- özv. Kupferstein Éliásné, Ilk, 70 éves, V. 9, végelgyengülés
- özv. Koppelman Jehuassó, Rahó, 93 éves, V. 15., aggkori végelgyengülés

Liebovics Májer cipész, Jánk, 93 éves, V. 7., agykori végelgyengülés
özv. Lichtmann Májerné, URA, 95 éves, V. 8., agykori végelgyengülés
Müller Mátyásné, Felsőbaba, 74 éves, V. 17., agykori végelgyengülés
Mayer Áron orvos-fogorvos, Mátészalka, 54 éves, V. 25. morfiummérgezés
Neuman Zsigmond tűzifakersk., Kömörő, 48 éves, V. 9., tüdőszü...ker
Noé Ignác állatkeresk. K. Tótfalu, 69 éves, V. 12, szívasztma
Perl Hermanné, Hajdánka, 36 éves, V. 2., szervi szívbaj
Perl Hindel, N. bocskó, 1 éves, V. 21., tüdőgyulladás
Rósenberg Sándor, Csenger, 1 éves, IV. 28., tüdőlob
Rimer Zsáli, Tiszaborkut, 75 éves, V. 5., agykori végelgyengülés
Rutner Volg mészáros, Darva, 86 éves V. 20., agykori végelgyengülés
Semler Mór terményker., 74 éves, V. 3., agyvérzés
Simon Dávidné, Nagyszekeres, 70 éves, V. 4. szivizomelfajulás
Satin Zsigmond nyomdász, csenger, V. 24., agyvérzés
Teszler Jolán, Felsőbaba, 2 hónapos, IV. 26., tüdőlob
Tizler Zseni, Kömörő, 74 éves, V. 18., agykori végelgyengülés
Trajmovics Gica, Kiskirva, 1 éves, V. 30., tüdőlob

Weisz Hanna, Sz. Ökörítő, 49 éves, IV. 27., agyvérzés

Weisz Majerné, Szamossályi, 77 éves, V. 16., idült ízületi gyulladás

Wiesel Ehagem Mender, Felsőgya, 10 hónapos, V. 19., bélhurut

A MUNKASZOLGÁLATBÓL VISSZAKERÜLTEK ADATAI

(Forrás:

Te vagy a tanú! Ukrajnától Auschwitzig. Szerk.: Pór Dezső és Zsadányi Oszkár. Kossuth Irodalmi és Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1947. 207-442. lap.)

BLAU Béla

nyomdász és papírkereskedő, Mátészalka, 1942. november 25-től 1944. október 15-ig teljesített munkaszolgálatot a 108/8. századnál Miskolcon és Lengyelországban. Elvesztette édesanyját, 1 testvérét, nagyanyját.

BLAU Jenő

órás és ékszerész, Mátészalka. A 108/2. századdal az ország különböző részeiben volt munkaszolgálatos, majd megjárta Auschwitzet és 1945. május 8-án szabadult fel. Feleségét és két gyermekét megölték.

BLAU Mátyás

géplakatos, vasesztergályos, Mátészalka. A 102. Gk. századnál teljesített szolgálatot éveken át, nagyrészt Oroszországban és Pápán szabadult fel. Két nőtestvérét és két bátyját veszítette el.

BLAU Mátyás

vaskereskedő, Mátészalka. A 108/1. századdal teljesített munkaszolgálatot és a deportálásból 1945. május 5-én szabadul fel. Szüleit, feleségét és gyermekét megölték a németek.

FIXLER Herman

kereskedő, Mátészalka. A 106/11. századnál teljesített két éven át munkaszolgálatot, Ukrajnában. 1944-ben szabadult fel Nagyváradon.

Elvesztette szüleit, 3 testvérét családjukkal együtt. Még 4 testvére deportálva volt, de visszatértek.

FÖLDES László

gépkereskedő, Mátészalka, 1941-ben hat hónapig, 1942-től 1944. október 1-ig teljesített munkaszolgálatot a 108/48. századnál Erdélyben, 1944. okt.-ben szabadult fel. Elvesztette szüleit.

FRIEDMAN Gyula

kereskedő, Mátészalka. A 106/6., 101/34. és 106/8. századokkal Galíciában, az országban és Ukrajnában teljesített munkaszolgálatot, 1944. október 6-án szerelt le. Apját, 3 testvérét családjukkal együtt veszítette el.

FRIEDMAN László

ásványolajkereskedő, Mátészalka. A 108/33. és 87. századdal honi és ukrajnai munkaszolgálatot teljesített, majd Baranovicsiban orosz fogságba esett és 1945. december havában szabadult fel. Szüleit, feleségét, 3 gyermekét és fivérét deportálták. Közülük csak a felesége tért vissza.

GLÜCK Béla

pékmester, Mátészalka. A 108/72. és 19. századdal Kassán és Ukrajnában teljesített szolgálatot, majd Sachendorba deportálták. 1945. május 4-én szabadult fel. Szülei és testvére mártírhalált haltak.

HÓNIG Imre

terménykereskedő, Mátészalka. A 108/12. és 19. századokkal az országban, Oroszországban és Ukrajnában volt munkaszolgálatos, 1944. október 29-én Nyíregyházán szabadult fel. Szüleit, feleségét, fiát, 3 fiú és egy leánytestvérét veszítette el.

KAUFMAN Ábrahám

bőrkereskedő, Mátészalka. A 108/21. századdal honi és oroszországi munkaszolgálatot teljesített, majd deportálták és 1945. májusában

szabadult fel. Elhurcolták szüleit, feleségét, 3 gyermekét, 6 testvérét, akik közül csak felesége tért vissza.

KESZTELBAUM Anna

kereskedő, Mátészalka, 1944. május 30-án deportálták és a következő év május 4-én szabadult fel. Szüleit, nagyanyját, 2 testvérét, 7 nagybátyját, 5 nagynénjét, nagyapját és 20 unokatestvérét vesztette el.

KLEIN Lajos

vaskereskedő, Mátészalka. A 108/20. és 15. századokkal honi és oroszországi munkaszolgálatot teljesített és deportálásból Mittenwaldban szabadult fel. Szüleit, feleségét, gyermekét, 2 testvérét megölték.

KOHN Jenő

cipőkereskedő, Mátészalka, 1944-45. májusáig teljesített munkaszolgálatot a 108/88. és 108/21. századoknál Kassán és Mátészalkán. 1945 májusában szabadult fel. Feleségét, 2 gyermekét, 7 testvérét deportálták, akik közül csak 1 testvére tért haza.

LŐRINZ Béla

kereskedő, Mátészalka. A 119/22. századdal honi munkaszolgálatot teljesített, majd Mauthausenbe hurcolták és 1945 márciusában Grácból megszökött, tíz napig étlen-szomjan barlangban bujkált, aztán elfogták és Mauthausenbe vitték vissza, ahol május 5-én szabadult fel. Szüleit, 2 testvérét, 1 sógorát vesztette el, felesége is deportálva volt.

LÓWY Andor

szabómester, Mátészalka. A 108/37. századnál teljesített munkaszolgálatot 1940-től 1945-ig Ukrajnában és Oroszországban. 1944. decemberében deportálták Ausztriába. Családjából deportálták anyját, feleségét, öccsét, akik nem tértek vissza.

ROTHFELD Miklós

üvegkereskedő, Mátészalka. 1941-től 1945-ig teljesített munkaszolgálatot Kassán a 108/98. és Huszton a 110/11. századoknál. Járt Ukrajnában. 1945. januárjában orosz fogságba eset. 1945. február 26-án szabadult fel Moszkvában. Szüleit, feleségét, 1 gyermekét, 3 testvérét Auschwitzba deportálták, elvesztette közülük édesanyját, 3 testvérét.

SCHREIBER Lajos

gyógyszerész, Mátészalka. 1944 májusában deportálták és 1945. január 23-án szabadult fel. Apját, feleségét, leányát, fiát, bátyját és sógornőjét vesztette el.

SCHWARTZ Zoltán

kereskedő, Mátészalka. Ukrajnában és Kisvárdán volt munkaszolgálatos a 108/11. század kötelékében, majd Auschwitzba hurcolták és 1945. május 7-én szabadult fel. Szüleit, feleségét, 3 gyermekét és 3 testvérét vesztette el. 1944. március 18-án Linzben géppisztolytól 12 helyen sebesült meg.

SIPOS András

kereskedő, Mátészalka. 1943 októbertől 1944-ig volt munkaszolgálatos a 101/3. századnál. Nagybereznán szabadult fel 1944 novemberben. Elvesztette szüleit, testvérét, 4 unokatestvérét. - S. Klári 1944-től 1945-ig Auschwitzban volt deportálva, Bergen-Belsenben szabadult fel.

SZÉKÁCS Andor

gazdálkodó, Mátészalka. A II./5. és 901. századokkal teljesített munkaszolgálatot és 1944. október 27-én szabadult fel. Szüleit és Sándor testvérét vesztette el.

USTOR Endre dr.

vm. t. főügyész, ügyvéd, Mátészalka. A 101/71. kmsz-szel több éven át teljesített munkaszolgálatot és 1944. október 26-án Munkács mellett szabadult fel. Összes hozzátartozóját deportálták.

ZOLTÁN József

autófuvarozó, Mátészalka. A 11/5. és más századokkal két évig volt munkaszolgálatos és a deportációból 1945. május 5-én szabadult fel. Szülei mártírhalált haltak.

A MÁTÉSZALKAI ZSIDÓ TEMETŐ SÍRHELY- KATASZTERE

FRIEDMAN HERMANN	I/3.
WEISZ SÁRA	I/3/1.
METSZŐNÉ	I/3/2.
PAPNÉ	I/3/3.
WEISZ ÉVIKE	I/4/1.
GYÖRGY MÓZSINÉ	I/4.
BERGER SÁRA	I/4/4.
WEISZ HANI	I/5/12.
KERN SÁRI	I/5/13.
WEISZ RACHEL	I/5/14.
KERN LÉNI	I/5/15.
BECK SÁRA	I/5/16.
GRÓSZ FRIDA	I/5/17/
SCHWARTZ RÁKHEL	I/5/18.
WEISZ PANNA	I/5/20.
ROSENZWEIG MÓR	I/7/1.
ENGEL SIMON	I/8/1.
BLUM BENJÁMIN	I/8/2.
METSZŐ	I/8/3.
METSZŐ	I/8/4.
KERN HERMAN	I/8/6.
KERN SIMON	I/8/7.
KERN IGNÁC	I/8/8.
WEISZ IZRAEL	I/8/9.
LEITNER SÁNDOR	I/8/10.
WEISZ MÁJER	I/8/11.
FELDMANN KÁJEM	I/8/19.
FRANK	I/9/1.
SCHWARTZ JÓZSEF	I/9/2.
DEUTS FARKAS	I/9/3.

ROSENZWEIG DÁVID	I/9/5.
Kán szent papok	I/9/6-8.
WEISZ BERNÁT	I/9/14.
FRANKEL IGNÁC	I/9/15.
WEISZ BERNÁT	I/10/1.
BERGER JAKAB	I/10/2.
BERGER ÁBRAHÁM	I/10/3.
FRANKEL HERMAN	I/10/5.
WEISZ SÁMUEL	I/10/6.
SCHWARTZ SÁNDOR	I/10/8.
WEISZ JÓZSEF	I/10/9.
STRASZNOV MÓR	I/II/1.
KASZORITS (öreg)	I/11/2.
KASZORITS JÓZSEF	I/14/1.
REZINGER ELIFÁR (?)	I/15.
ROSENFELD MÓR	I/16/1.
KÓSA IGNÁC	I/17/1.
BERLINER MIKLÁN	I/18.
BERLINER fiú	I/18.
DESZKÁS MÁJER	I/18/1.
KRANNÉ apja	I/18/2.
TAUL JAJTI	I/18/3.
ZÁLMI	I/18/4.
LENER SÁMUEL	I/19/1.
RÁKHEL	I/19/2.
ZÁLMI RIFKI	I/19/3.
WEISZ SÁRA	I/19/4.
ZÁLMINÉ	I/19/5.
PÉNERNÉ	I/19/6.
REICHMANNÉ	I/19/7.
WEISZ BERTI	I/20/1.
KATZ ÁBRAHÁMNÉ	I/22/1.
LEFKOVITSNÉ	I/22/3.
LIDI	I/22/4.
BLOKNÉ	I/21/7.

STERN ÉVA	I/21/8.
MARKOVITSNÉ	I/21/9.
POLÁK fia	I/24/1.
ROSENZWEIG DÁVIDNÉ	I/24/2.
ROSENZWEIG JENŐ	I/25/1.
FLASZTER RÁCHEL	I/25/3.
DOBOSI ÉVA	II/25/4.
BERGER DEZSŐ	II/2/8.
BERGER DEZSŐNÉ	II/2/7.
SPRINGER JÓZSEFNÉ	II/2/6.
SCHWARTZ JÓZSEFNÉ	II/2/5.
WEISZ SIMONNÉ	II/2/4.
FÜLEP JÓZSEFNÉ	II/2/3.
WEISZ JAKABNÉ	II/2/2.
SCHWARTZ HENUKNÉ	II/2/1.
GYÖRGY NETTY	II/2.
SCHWARTZ SIMONNÉ	II/3/10.
ROSENBERG JAKABNÉ	II/3/9.
SPRINGER HÁNI	II/3/8.
özv. GUTMANN LOTTI	II/3/7.
POLACSZK(?) SÁMUELNÉ	II/3/6.
SCHWARTZ LUJZA	II/3/5.
ORENSTEIN SÁRI	II/3/4.
WEISZ BERTA	II/3/3.
DEUTSNÉ	II/3/2.
KERN DEBORA	II/3/1.
olvashatatlan név	II/3.
RÜLEP RÓZA	II/4/11.
WEISZ HERMANNÉ	II/4/10.
BLOCK SÁRI	II/4/9.
WEISZ MÓZESNÉ	II/4/8.
GRÜNBAUM ESZTER	II/4/7.
WEISZ KATA	II/4/6.
ZÖLDHELYI FÁNI	II/4/5.
DEUTS FÁNI	II/4/4.

WEISZ MARI	II/4/3.
STERN ETEL	II/4/2.
ZÖLDHELYI BELLA	II/4/1.
FÜLEP IMRÉNÉ	II/5/10.
KERN RÓZA	II/5/9.
LEITMANN TERÉZ	II/5/8.
GRÜN FÁNI	II/5/7.
KELLER SÁNDORNÉ	II/5/6.
WEISZ BERNÁTNÉ	II/5/5.
FRANKEL FRIDA	II/5/4.
FRANKEL HANI	II/5/3.
KERN SIMONNÉ	II/5/2.
KERN HERMANNÉ	II/5/1.
GUTMANNÉ(MANÓNÉ)	II/6/8.
SZALKAI ZSIGA (?)	II/6/7.
SZALKAI SÁNDORNÉ	II/6/6.
SZALKAI SÁNDOR	II/6/5.
SZALKAI GYULA	II/6/4.
SCHWARTZ MÓR	II/6/3.
SCHWARTZ MÓRNÉ	II/6/2.
SCHWARTZ SÁRA	II/6/1.
SCHWARTZ IRÉN	II/7/1.
BLOCK JAKAB	II/8/11.
TAUL HERMAN	II/8/10.
WEISZ JAKAB	II/8/9.
SCHWARTZ HENRIK	II/8/8.
BERGER BÉNIÁ (?)	II/8/7.
BEISZ BÉNI	II/8/6.
FELDMANN MÁTYÁS	II/8/5.
WEISZ BERNÁT	II/8/4.
SCHWARTZ SIMON	II/8/3.
SPRINGER JÓZSEF	II/8/2.
SCHWARTZ HÁ(?)EM	II/8/1.
GRÜNCHAIM	II/9/13.
WEISZ KÁROLY	II/9/12.

TAUSZIG DÁVID	II/9/10.
WEISZ HERMAN	II/9/9.
WEISZ HERMANNÉ	II/9/8.
WEISZ JÓZSEF	II/9/7.
WEISZ SIMON	II/9/6.
FÜLEP JÓZSEF	II/9/5.
WEISZ IGNÁC	II/9/4.
GUTMANN EMÁNUEL	II/9/3.
KEPELS(?) IGNÁC	II/9/2.
KERN HUGÓ	II/9/1.
ROSENZWEIG DÁVID	II/10/12.
FELDMANN MÁTYÁS	II/10/11.
ENGEL GÁSPÁR	II/10/10.
LEHTMANN HERMAN	II/10/9.
WEISZ MÓR	II/10/8.
SCHWARTZ SIMON	II/10/7.
WEISZ ÁRMIN	II/10/6.
RÓTH MÁRTON	II/10/5.
KELLER JENŐ	II/10/4.
FELDMANN HERMAN	II/10/3.
GRÜNFELD ADOLF	II/10/2.
EISENBERGER SÁMUEL	II/10/1.
WEISZ IGNÁC	II/11/11.
SCHWARTZ ÁBRAHÁM	II/11/10.
BERGER ?	II/11/9.
TAUBMAN ADOLF	II/11/8.
BERGER BÉLA	II/11/7.
EISENBERGER BERNÁTH	II/11/6.
KLEIN GÉZA	II/11/5.
olvashatatlan név	II/11/4.
MARKOVITS IGNATZ	II/11/3.
RÓZ (?) ÁBRAHÁM	II/11/2.
Pócsi zsidó	II/11/1.
RÓTH M.	II/12/11.
olvashatatlan név	II/12/10.

BURGER PÁL	II/12/10.
WEISZ MIKSA	II/12/9.
BLOCK HERMAN	II/12/8.
SÖNBERGER LAJOS	II/12/7.
GRÜN FERENC	II/12/6.
ROSENZWEIG MÁRTON	II/12/5.
WEISZ LAJOS	II/12/4.
WEISZ MÓRIC	II/12/3.
GYÖNGY MÓZES	II/12/2.
MARKOVITS ÁBRAHÁM	II/12/1.
KLEIN ALAJOSNÉ	II/13.
KLEIN BERNÁTNÉ	II/13/12.
KLEIN RIFKI	II/13/11.
SZÓBELNÉ (ÁBRAHÁMNÉ)	II/13/10.
KLEIN GÉZÁNÉ	II/13/9.
BLUM SALAMONNÉ	II/13/8.
FÜLEP ÁBRAHÁMNÉ	II/13/7.
POLÁK MÓRNÉ	II/13/6.
MARKOVITS JÓZSEFNÉ	II/13/5.
HERMANNÉ	II/13/4.
ZINNER HANI	II/13/3.
SCHWARTZ SÁRA	II/13/2.
STERN MÁRIA	II/13/1.
LEPSITZ RÓZA	II/14/11.
KEPETS HANI	II/14/10.
JSTERN PEPI	II/14/9.
ÉLIÁSNÉ	II/14/8.
FLASZTERNÉ	II/14/7.
ZÓLÁNÉ	II/14/6.
FELDMANN JÓZSEFNÉ	II/14/5.
POLAK HANI	II/14/4.
ZÁLI (pékné)	II/14/3.
ENGEL GÁSPÁRNÉ	II/14/2.
BRAUN ADOLFNÉ (?)	II/14/1.
KLEIN JAKAB	II/15/11.

KLEIN BERNÁT	II/15/11.
FÜLEP ÁBRAHÁM	II/15/9.
KATZ ÁBRAHÁM	II/15/8.
KLEIN BERNÁT	II/15/7.
KLEIN MÓR	II/15/6.
LÉNER MÁRTON	II/15/5.
GRÜNSBERGER LÁZÁR	II/15/4.
RÓZ JÓZSEF	II/15/3.
ZÖLDHELYI MÁRTON	II/15/2.
WEISZ MÓR	II/15/1.
BRAUNSTEIN JÓNÁS	II/16/15.
BLUM SALAMON	II/16/14.
öreg pék	II/16/13.
olvashatatlan név	II/16/13.
FLASZTER IGNÁC	II/16/12.
WEISZ ÁBRAHÁM	II/16/11.
TAUL ÁBRAHÁM	II/16/10.
RÓTH MÓR	II/16/9.
WEISZ AUZER	II/16/8.
SCHWÉD JÓZSEF	II/16/7.
SNELL BÉNI	II/16/6.
DEUTS BERNÁT	II/16/5.
STERN ÁBRAHÁM	II/16/4.
SZAPPANOS MÓZES	II/16/3.
TAUBNÉ apja	II/16/2.
WEISZ MÁJAR (?)	II/16/1.
Kántor	II/17/13.
FRID IGNÁC	II/17/12.
KAUFMAN NOÉ	II/17/11.
MARKOVITS MÓR	II/17/10.
MARKOVITS LIPÓT	II/17/9.
CINNER HERMAN	II/17/8.
FRIDMANN HERMAN	II/17/7.
GELBERT PINKÁSZ	II/17/6.
KLEIN ÁBRAHÁM	II/17/5.

BERLINER ?	II/17/4.
FRIDMANN IGNÁC	II/17/3.
katona	II/17/2.
LÉNER SÁMUEL	II/17/1.
GELBERT PINKÁSZNÉ	II/18/15.
KEPETSNÉ	II/18/14.
FRID IGNÁCNÉ	II/18/13.
DEUTS RÁKHEL	II/18/12.
DEUTS REGI (?)	II/18/11.
DESZKÁS ESZTI	II/18/10.
DESZKÁS INÁIT (?)	II/18/9.
ESZTER	II/18/8.
CINNER SÁRA	II/18/7.
ENGEL RIFKI	II/18/6.
WEISZ SÁRA	II/18/5.
KASZOVITS JÓZSEFNÉ	II/18/4.
LEFKOVITS SZERÉN	II/18/3.
WEISZ KATI	II/18/2.
ENGEL REBEKA	II/18/1.
WEISZ MARI	II/19/15.
PÉNERNÉ anyja	II/19/14.
RÉZMŰVES leánya	II/19/13.
SZAPPANOS KATI	II/19/12.
RÓTH SÁRA	II/19/11.
SELÁMANNÉ	II/19/10.
RÉZMŰVESNÉ	II/19/9.
KLEIN KATI	II/19/8.
DEUTS LÉNI	II/19/7.
KLEIN LÉNI	II/19/6.
WEISZ JOHÁNKA	II/19/5.
GALIBÁRDINÉ	II/19/4.
POLÁK RÁKHEL	II/19/3.
TAUL RÁCHEL	II/19/2.
WEISZ HANI	II/19/1.
Mosodás gyerek	II/20/16.

BERLINER HANI	II/20/15.
FELDMANN RIFKI	II/20/14.
FECSKÉNÉ	II/20/13.
BERLINER HANI	II/20/12.
BERLINER LÉNI	II/20/11.
ROSENZWEIGNÉ	II/20/10.
FRIDMANN SÁRI	II/20/9.
KLEIN ETEL	II/20/8.
KLEIN EZTER	II/20/7.
KLEIN HANI	II/20/6.
BRAUN FÁNI	II/20/5.
MARKBREIT leánya	II/20/4.
FRIDMANN JÓZSEFNÉ	II/20/3.
ROSENZWEIG SÁRI	II/20/2.
MARKBREIT leánya	II/20/1.
GRÜNBAUM	II/21/15.
PATAKI	II/21/14.
STERNÉ	II/21/13.
TAU SÁRI	II/21/12.
SCHWARTZ MARI helyett olvashatatlan név	II/21/11.
WEISZ SÁRI	II/21/10.
SZAPPANOS HANI	II/21/9.
WEKSLER DÁVIDNÉ	II/21/8.
RÁCHEL bútorosné	II/21/7.
ROSENBERG PIROSKA	II/21/6.
KEPETS ETEL	II/21/5.
EDIT	II/21/4.
SÁRI	II/21/3/.
RÓSNERNÉ	II/21/2.
ROSENZWEIG FÁNI	II/21/1.
BLEIER	II/22/3.
LÉRI gy.	II/22/2.
POLICER gy.	II/22/1.
olvashatatlan név	II/24/2.1.

SZALKAI TERIKE	II/25/7.5.
SZALKAI MÓRICKA	II/25/4
SCHWARTZ ANNUSKA	II/25/3.
KELLER JULISKA	II/25/2.
TARNAI GYULA	II/25/1.
TARNAI GYULÁNÉ	III/1/1.
Dr. GLATTER (?)	III/1/2.
Dr. MARKOVITS (?)	III/1/4.
Dr. R (?) IGNÁC	III/1/6.
Dr. ROSENBERG IGNÁTZ	III/1/7.
SCHWARTZ MÓR	III/1/8.
WEISZ MIKLÓS	III/1/11.
WEISZ MIKLÓSNÉ	III/1/12.
STEINBERGER SÁNDOR	III/1/14.
olvashatatlan név	III/1/15.
FÉNER SÁMUEL	III/0/10.
WEISZ ZSIGMOND	III/0/12.
ADLEER JÓZSEF	III/0/13.
WEISZ LAJOSNÉ	III/2/1.
WEISZ LAJOS	III/2/2.
SCHWARTZ SÁNDOR	III/2/3.
GÁL SÁNDOR	III/2/4.
GÁL SÁNDORNÉ	III/2/5.
KATONA SÁNDOR	III/2/6.
KATONA SÁNDORNÉ	III/2/7.
KLEIN MÓRNÉ	III/2/8.
KLEIN MÓR	III/2/9.
KLEIN ANDOR	III/2/10.
FREUND SÁNDOR	III/2/11.
SIHBER (?) SÁNDORNÉ	III/2/12.
SCHREIBER (?) BERTALAN	III/2/13.
KELLER ADOLFNÉ	III/3/1.
KELLER ADOLF	III/3/2.
SCHWARTZ SÁMUEL	III/3/3.
SCHWARTZ JAKAB	III/3/4.

ROSENBERG JAKAB	III/3/5.
KRÓN MÓR	III/3/6.
SCHWARTZ ADOLF	III/3/7.
KÖNIG SÁNDOR	III/3/8.
Dr. NÉMET JÓZSEF	III/3/9.
DEUTS JAKAB	III/3/10.
BARNA BÉLA	III/3/11.
GELLÉRI ?	III/3/12.
olvashatatlan név	III/3/13.14.
ROSENBERG SALAMON	III/3/15.
FRÜLEP IMRE	III/4/1.
SCHWARTZ JAKABNÉ	III/4/3.
Dr. STEINBERGER SAMU	III/4/4/
FRANKL MÓR	III/4/5.
FRANKL ÁRMIN	III/4/6.
FELDMAN KÁROLY és anyja	III/4/7.
FRANKL ALBERT	III/4/8.
Dr. FUCHS(?) BÉLA	III/4/9.
KLEIN LAJOS	III/4/11.
KRAMCZ SÁMUEL	III/4/12.
KESZTHBA(?) DEZSŐNÉ	III/4/14.
FELDMAN MÁTYÁSNÉ	III/5/6.
FELDMAN KÁROLY	III/5/7.
LICHTER SÁNDORNÉ	III/5/9.
FELDMAN DEZSÓ	III/5/11.
RÓTH ADOLF	III/5/12.
RÓTH ADOLFNÉ	III/5/13.
FELDMAN ÁRMIN	III/5/14.
FELDMAN ÁRMINNÉ	III/5/15.
KLEIN JÓZSEFNÉ	III/5/16.
WEISZ HERMAN	III/6/1.
ROTTENSTEIN HERMAN	III/6/2.
ROTTENSTEIN KLÁRA	III/6/3.
WEISZ ZSIGMONDNÉ	III/6/4.
SCHWARTZ ADOLFNÉ	III/6/5.

ADLER JÓZSEFNÉ	III/6/6.
WEISZ CERLI	III/6/8.
BÁNFI HERMANNÉ	III/6/9.
WEISZ MÁJERNÉ	III/6/10.
STEINBERGER ?	III/6/11.
WEISZ ?	III/6/12.
POLLÁK JAKAB	III/6/13.
FLASZTERNÉ	III/6/14.
SZIGETI ÁRMIN	III/6/16.
DÓRI MANÓ	III/7/1.
DÓRI SÁNDORNÉ	III/7/2.
FEHÉR LAJOSNÉ	III/7/4.
EISONBERGER SÁMUELNÉ	III/7/5.
KRÓN KLEIN EMNÉ (?)	III/7/6.
DEUTS JAKABNÉ	III/7/7.
POLLAK MÓRNÉ	III/7/8.
BERGER GÉZÁNÉ (?)	III/7/9.
SÓLE DÁVIDNÉ	III/7/10.
KLEIN SÁMUELNÉ	III/7/11.
olvashatatlan név	III/7/12.
KATZ MÓRNÉ	III/7/13.
EISENBERG MÓRNÉ	III/7/14.
ifj. WEISZ JENŐ anyósa	III/7/15.
SCHWARTZ ?	III/7/16.
olvashatatlan név	III/8/1.2.3.4.5.
FELDMAN MÓR	III/8/9.
POLLAK VILMOS	III/8/10.
DEUTSCH LÉVI	III/8/13.
FÜLÖP IGNÁC	III/8/14.
LŐWI SÁNDOR	III/8/16.
MÁRKUS leánya	III/9/1.
MÁRKUS VILMOSNÉ	III/9/2.
SZÉKELY VINCZE (?)	III/9/3.
LICHTEN (?) MÓRNÉ	III/9/4.
BERGER RÓZSI	III/9/5.

HAVAS SAMUNÉ	III/9/6.
WEISZ PIROSKA	III/9/7.
KERTÉSZ LILI	III/9/8.
CSILI	III/9/9.
KAUFMAN LAJOSNÉ	III/9/10.
WEINGARTN NÁTHÁNNÉ	III/9/11.
JAKABOVITS MARI néni	III/9/12.
FÜLÖP IGNÁC	III/9/13.
olvashatatlan név	III/9/13.
FÜLEP ?	III/9/14.
KATZEN BERNÁT	III/9/15.
LÓWI SÁNDORNÉ	III/9/16.
KLEIN ALAJOS	III/10/1.
KUN MÓR	III/10/2.
olvashatatlan név	III/10/3.
POLLÁK MÓR	III/10/4.
FELDMAN ?	III/10/5.
FELDMANN JÓZSEF	III/10/6.
KEPETS KAIN	III/10/7.
? LAJOS	III/10/8.
BUTHRÁN (?) FERENC	III/10/9.
BUTHRÁN IGNÁC	III/10/10.
SÓLE DÁVID	III/10/11.
WEISZ LEOPOLD	III/10/12.
KLEIN ADOLF	III/10/13.
KEPETS LIPÓT	III/10/14.
RÓTH JÓZSEF	III/10/15.
MÁTYÁS LAJOS	III/10/15.
BRAUN ADOLF	III/10/16.
KLEIN SÁNDOR	III/11/1.
SOLA ENDRE	III/11/2.
GERŐ MIKLÓS	III/11/3.
STERN BERNÁT	III/11/4.
WEISZ ADOLF	III/11/5.
KAIN JÓZSEF	III/11/6.

KEPETS EIZIK	III/11/7.
RÓTH ADOLF	III/11/8.
MEGHLI (?) bácsi	III/11/9.
ROÓZ LAJOS	III/11/10.
GRÜNVALD DÁVID	III/11/12.
WILLINGER ÁRMIN	III/11/13.
SCHWARTZ LAJÓS Csaoholy	III/11/15.
SCHWARTZ MÁJER	III/11/16.
BLAU IGNÁC	III/11/
olvashatatlan név	III/11/
GRÓSZ MÓR	III/11/
BERKAVT(?) JAKAB	III/11/
LAKKER ÁBRAHÁM	III/11/
WEISZ JÓZSEFNÉ	III/12/
BRAUN ADOLFNÉ	III/12/1.
WASHAUSNÉ	III/12/2.
LEPSITZ SALAMONNÉ	III/12/3.
SCHWARTZ MÁRTONNÉ	III/12/4.
RÓZ ?	III/12/5.
SPIRÓNÉ	III/12/6.
RÓTH JAKABNÉ	III/12/7.
GRÜNALAT ADOLFNÉ	III/12/8.
KLEIN PEPI	III/12/9.
BRÜGER anyósa	III/12/10.
BERLINER HENRIKNÉ	III/12/11.
KUNN IGNÁTNÉ	III/12/12.
LENNER MÁRTONNÉ	III/12/13.
? FERENC	III/12/14.
DEITSEL ?	III/12/15.
BERGER JENÓNÉ	III/12/16.
LEI néni	III/13/
SCHWARTZ LIPÓT	III/13/1.
SCHWARTZ LIPÓTNÉ	III/13/2.
GRÜNBERGER SÁNDORNÉ	III/13/3.
RAUNSTEINNÉ	III/13/4.

olvashatatlan név	III/13/5.6.
? LIPÓTNÉ	III/13/7.
VILINGER LAJOSNÉ	III/13/8.
ROSEMASSEN (?) LAJOSNÉ	III/13/9.
WILLINGER ÁRMINNÉ	III/13/10.
NEIMAN HERMANNÉ	III/13/11.
JREMOLCI (?) IGNÁCNÉ	III/13/12.
BLAU IGNÁCNÉ	III/13/13.
KLEIN REGINA (?)	III/13/14.
ROSENBERG DÁVIDNÉ	III/13/15.
? HERMAN	III/13/16.
HEINBERGER JAKABNÉ	III/13/
WEISZ FARKASNÉ	III/13/
KEPETS JÓNÁS	III/14/
WEISZ HENRIK	III/14/1.
KEPETS BERNÁT	III/14/2.
Pék fiú HERMAN	III/14/3.
SERES ?	III/14/3.
WEISZ AUJER	III/14/4.
BERGER GYULA	III/14/5.
FRIEDMAN MÓR	III/14/6.
olvashatatlan név	III/14/7.
BRAUN MENYHÉRT	III/14/8.
NEUMAN HERMAN	III/14/9.
SPITZER BERNÁT	III/14/10.
RENDLER IGNÁC	III/14/11.
NEIWIRT IZRAEL	III/14/12.
BRAUN IGNÁCZ	III/14/13.
LEDERER IZIDOR	III/14/15.
SCHWARTZ MÓZES	III/14/16.
WEISZ ?	III/14/
WEISZ IZIDOR	III/14/
FRIDRICH CZÓBELNÉ	III/15/
FRIDRICH CZÓBEL	III/15/1.
FRIEDMAN MÓRITZ	III/15/2.

KLEIN ÁBRAHÁM	III/15/3.
KAUFMAN ?	III/15/4.
FISCHER JÓZSEF	III/15/6.
SPINGELD PINKÁSZ	III/15/7.
? JAKAB	III/15/8.
GLÜCK EMANUEL	III/15/9.
olvashatatlan név	III/15/10.
SPIRÓ MÁJER	III/15/11.
GUNFELD JENŐ (?)	III/15/12.
? IGNÁC	III/15/13.
MENFELD JENŐ	III/15/14.
FAIER (?) ANDOR (?)	III/15/15.
GOLDBERGER	III/15/16.
REINER	III/15/16.
SCHÖNBERGER MÓR	III/15/
olvashatatlan név	III/16/1.2.6.7.8.
RÓTH JÓZSEFNÉ	III/16/9.
BERGER IGNÁTNÉ	III/16/10.
ZICHERMAN TERÉZ	III/16/11.
FRIEDMAN MÓRNÉ	III/16/12.
WEISZ JÓZSEFNÉ	III/16/13.
FÜLÖP BÉLÁNÉ	III/16/14.
FRIEDLADER MÓR	III/16/15.
KLEIN MÓZESNÉ	III/16/16.
olvashatatlan név	III/16/
FRICZ (?) LAJOSNÉ	III/16/
olvashatatlan név	III/17/1.
HESSKOVITS MÁRTONNÉ (?)	III/17/2.
? felesége	III/17/3.
? anyja	III/17/4.
FRIEDRICH (?) SÁMUEL (?)	III/17/5.
JAROVITS lány	III/17/6.
BERGEER ?	III/17/7.
olvashatatlan név	III/17/8.9.
RÓZA néni	III/17/10.

FELDMAN HERMAN	III/17/11.
? JÓZSEFNÉ	III/17/12.
SCHWARTZ ?	III/17/13.
DAVIDOWITS ?	III/17/14.
KLEIN ?	III/17/15.
REINER (?) ?	III/17/16.
FRIEDMAN ?	III/17/
olvashatatlan név	III/17/
WEISZ GIZELLA	III/18/
TAU EMÁNUEL <i>anyja</i>	III/18/1.
MARKBEÁT (?) LIPÓTNÉ	III/18/2.
BLUM MÁLI	III/18/3.
HERSKOVITS	III/18/4.
WEISZ SALAMONNÉ	III/18/5.
olvashatatlan név	III/18/6.7.
GRÜNBURSER SAMUNÉ	III/18/8.
RÓZ LAJOSNÉ	III/18/9.
KLEIN TERI	III/18/10.
BECK MENYHÉRT (?)	III/18/11.
özv. LICHTMAN HERMANNÉ	III/18/12.
WELLER (?) RELLA	III/18/13.
ADLER ILONA	III/18/14.
LÉNER MANCZI	III/18/15.
MEZEI-lány	III/18/16.
FEKETE SÁRI	III/18/
LÓWY ?	III/18/
olvashatatlan név	III/19/
KUN JAKAB	III/19/
FATERMANN ?	III/19/1.
ROÓZ IGNÁCZ	III/19/2.
MEZEY LAJOS	III/19/3.
KLEIN SÁMUEL	III/19/4.
olvashatatlan név	III/19/5.
POLITU (?) FERENC	III/19/6.
BEYER ENDRE	III/19/7.

WEISZ MIHÁLY	III/19/8.
? ERNŐ	III/19/9.
WISZ IGNÁCZ	III/19/10.
BERKI GYULA	III/19/11.
ADLER JENŐ	III/19/12.
DOBÓ ADLER ?	III/19/13.
SCHWARTZ MÁRTON	III/22/14.
LÓRINCNÉ	III/23/1.
Cukrosné leánya	III/23/2.
ROSNER SÁMUEL	III/23/8.
SCHWARTZ KHAIM	III/23/9.
JAKOB	III/23/10.
Kántor	III/23/11.
Tarpai szabó	III/23/12.
REISER ADOLF	III/23/13.
DÁVID	III/23/14.
menekült	III/23/15.
FISCHER JAKAB	III/23/16.
WEISZ KÁLMÁN	III/23/17.
ROMÁN Y KATONA	III/23/
ROMÁN X KATONA	III/23/
JIDI	III/23/18.
HEGSE (?)	III/23/20.
RÓTH M	III/23/20.
RÓTH IGNÁC	III/23/20.
olvashatatlan név	III/23/
FISCHER felesége	III/23/
REISLER ZÁLI	III/23/21.
STERNNÉ	III/23/22.
FELDMANN SÁRA	III/23/23.
Tarpai szabóné	III/23/25.
PEPI cukrász	III/23/26.
RÁKHEL	III/23/27.
MARKOVITS RÓZA	III/23/28.
? SÁMUELNÉ	III/23/

özv. LICHTMANN HERMANNÉ	III/23/
TREBITS	III/23/
? PEPI	III/23/
SERLINGER MÓR	III/24/1.
WEISZ ÁRMIN	III/24/2.
GRÜNBERGER SAMU	III/24/3.
PÉK ETELKA ura	III/24/4.
STERN MÓZES	III/24/5.
olvashatatlan név	III/24/6.
MEGYESI MÁJER	III/24/7.
Ídegen	III/24/8.
ÁBRAHÁM KATZ	III/24/9.
MÓZES SÁMUEL	III/24/10.
WEISZ MÓZES	III/24/11.
FARKAS	III/24/12.
SOLEM ÁRMIN	III/24/13.
SOLEM cukros	III/24/14.
olvashatatlan név	III/24/15.
MÁJER órás	III/24/16.
SCHWÉD SÁMUEL	III/24/17.
POLÁK LŐRINC	III/24/18.
Muszka suszter	III/24/19.
BENCI	III/24/20.
SCHWARTZ PINKA	III/24/21.
Füüdős	III/24/22.
WEINBERGER DÁVID	III/24/23.
Tunyogi tanító	III/24/24.
WEISZ IGNÁC	III/24/25.
ROSENZWEIG	III/24/26.
ÁBRAHÁM	III/24/27.
TÓBIÁS	III/24/28.
Amerikás	III/24/29.
KATZ LIPÓT	III/24/30.
GERZON	III/24/31.
SCHWARTZ JENÓNÉ	III/24/32.

ZINGERNÉ	III/24/33.
BORCA	III/24/34.
FÜLEP SALAMONNÉ	III/24/35.
Asztalosné	III/24/36.
FRANK HANI	III/24/37.
ESZTER	III/24/38.
FRANK ESZTI	III/24/39.
FRANK RIFKI	III/24/40.
STERN FÁNI	III/24/41.
olvashatatlan név	III/24/42.
KLEIN MÁJER	III/26/1.
SCHWARTZ SÁMUEL	III/26/2.
ZRIER	III/26/3.
ICIK	III/26/4.
KATZ FERENC	III/26/5.
KOHN JÓZSEF	III/26/6.
TÓBIÁS	III/26/7.
KLEIN ÁBRAHÁM	III/26/8/
Asztalos	III/26/9.
és fia MENYHÉRT	III/26/10.
BECK MÁRTON	III/26/11.
EISONBERGER	III/26/12.
KLEIN SALAMON	III/26/13.
EISNERREISCH LIPÓT	III/26/14.
EISNERREISCH KAIN	III/26/15.
KATZ FEIBL	III/26/16.
KLEIN IGNÁC	III/26/17.
FÜLEP DÁVID	III/26/18.
WEISZ BERNÁT	III/26/19.
LÁZÁR szabó	III/26/20.
JÓZSEF egyházi	III/26/21.
FRIDMANN MÓZES	III/26/22.
ZILBER DÁVID	III/26/23.
Szücs	III/26/24.
VENYIGE HERMAN	III/26/25.

BENCI PÉTER	III/26/26.
EISENBERGER ZÁLI	III/26/30.
Vak bába	III/26/31.
ROSENZWEIG SÁRI	III/26/32.
SCHMIT FÜLÖPNÉ anyja	III/26/
SCHMIT FÜLÖPNÉ	III/26/33.
RIFKI	III/26/34.
BLEIER SÁRI	III/27/1.
KATZ ?	III/27/2.
FRIDNÉ	III/27/3.
PÁVEL anyja	III/27/5.
olvashatatlan név	III/27/6.7.

Magyarázat:

A római számok a parcellát, az első arab szám a parcellában a sort, a második arab szám a sírhelyet jelöli.

UTÓSZÓ

A Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke tudományos programjában hosszabb idő óta szerepel a magyarországi - tágabban a kárpát-medencei - zsidóság múltjának, kulturális örökségének a vizsgálata. Néprajzi kutatásaink során különös figyelmet fordítunk elsősorban a falusi zsidóság népi közösségekben betöltött szerepére. A zsidósággal való foglalkozást mind a néprajztudomány, mind más szaktudomány képviselői kényes témának tekintették. Éppen ezért nagy figyelmet keltett a debreceni Néprajzi Tanszéknek az a kisded kiadványa 1984-ben, amelyben Sozán Mihály egy dunántúli falu, Aba zsidó lakosságának életét, társadalmi kapcsolatát vizsgálja. Most pedig úgyszintén tanszékünk gondozásában olyan kötet jelenik meg, amely a magyarországi zsidóság kutatásának mind néprajzi, mind szociológiai, mind történeti szempontból jelentős eredménye.

A munka szerzője, Farkas József, a mátészalkai Szatmár Múzeum igazgatója hosszú évek óta foglalkozik a II. világháború során gyakorlatilag szinte teljesen megsemmisített mátészalkai zsidók múltjának feltárásával. Gyermekkori élmények teszik hitelessé és gyakran lírai hangvétellivé fejezeteit, visszaemlékezéseit. "Fontosságát nemcsak az adja, hogy az emberi kegyetlenség és népirtó őriület véglegesen lezárta a mátészalkai zsidók történetét, s így minden visszaemlékezés forrásértékűvé válik, hanem az is, hogy e kötet révén a jellegzetes magyarországi kisvárosok olyan társadalmi viszonyrendszerére derül fény, amelyet valójában sem a történettudomány, sem a szociológia, sem a néprajz nem tanulmányozott eddig. A zsidóság a "másságot" jelentette ebben a kisvárosi társadalomban, s Farkas József kitűnő érzékkel éppen azokat a mozzanatokot emeli ki a mátészalkai zsidók múltjából, amelyek e "másság" tudomásul vételére, illetve az esetek többségében befogadására utalnak a városi közösségben" – írja Orosz István a kötet szaklektora.

A zsidóság sajátos helyet foglal el a magyar nép és általában a kárpát-medencei népek kulturájában. A zsidók a történeti Magyarország területén már a 10. század kezdetén éltek, s feltehetően a magyarsággal a honfoglalást

megelőzően kapcsolatba kerültek. Kárpát-medencei történetük során sok szenvedésben, megaláztatásban volt részük. Letelepedésüket, foglalkozásukat rendeletek szabályozták, megkülönböztető jelek viselésére kötelezték őket, kiűzésben, elkülönítésben volt részük. A békésebb időszakot a 19. századtól számíthatjuk és ettől a periódustól kitérhetjük nyomon a néphagyományban való megjelenésüket is.

A magyar nép folklórájának jellegzetes alakjaivá váltak. Különösen kedvelt szereplői lettek az anekdotáknak és a trufaszerű történeteknek. Sajátos beszédükkel, viselkedésükkel és foglalkozásukkal felkeltették környezetük figyelmét. Nagyszámú közmondásban és szólásban szerepelnek. A proverbiумokban való előfordulásuk különösen jól mutatja az irántuk megnyilvánuló érdeklődés mélységét, tekintve, hogy a közmondások és szólások kialakulásának és szélesebb körben való elterjedésének fontos feltétele a tárgyra vonatkozó általánosabb ismeret és a gyakorlatban való alkalmazás.

Farkas József munkája számos finom részlettel gazdagítja a zsidókra vonatkozó néphagyományt. A kötet fejezeteit a szerzőre jellemző mély átélés, a zsidóság sorsát és helyzetét közelről látó ember személyes kapcsolatokat is tükröző érzésvilága hatja át. Ezzel a könyvvel Farkas József a mátészalkai zsidóságnak maradandó emléket állít.

Ujváry Zoltán

Jegyzetek

- 1 Márton Béla: A Nyírség helységei. Debrecen, 1929. 59. lap. (A Debreceni Tisza István Tudományos Társaság Honismertető Bizottságának kiadványai V. köt. 17-18. füzet).
- 2 Fényes Elek: Magyar országnak s' a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. Pesten, 1839. IV. köt. 284. lap.
- 3 Tóth Kálmán Mátészalkán tanított a református elemi iskolában 1916-tól 1919. április 24-ig, a románok bevonulásáig!
- 4 Z. Kiss Károly Tyukod (78 éves)
- 5 Bár Braham 18.000-ről tud!

Braham R. L.: The Politics of Genocide: The Holocaust in Hungary. I. New York, Columbia University Press, 1981. 549. lap. (A mátészalkai templomban lévő emléktáblán 1542 név van feltüntetve "... és még 16.000 névtelen szülő, testvér, gyermek, akiket a mátészalkai gettóból hurcoltak el." A külön lévő nyírcsaholyi emléktáblán 93 név.)

A gettó ideje alatt 1944. május 9-től 26-ig "természetes" halállal 45 fő halt meg (nevük a temetőben sírkövön olvasható). Viszont hála Mikulás Gaskó kassai jogász közlésének, ma már tudjuk, hogy Kassán az alábbi Mátészalkáról indított halálvonatok haladtak át: Május 19-én 3299 fővel, május 22-én 3290 fővel, május 29-én 3299 fővel, május 31-én 3299 fővel és június 5-én 3100 fővel. Tehát összesen 16287 fővel. Braham II. köt. 514-515 lap. - a magyar nyelvű kiadás!

- 6 Friedman Gyula elmondása szerint, bár Te vagy a tanú! - Ukrajnától Auschwitzig. Szerk.: Pór Dezső és Zsadányi Oszkár. Kossuth Irodalmi és Könyvkiadó Vállalat. Bp., 1947. 207-422 lapokon feltüntetett nevek közt 23 mátészalkait találtam. A szerkesztők a 422. oldalon "Pro Domo" megjegyzés alatt írják: "Az itt közölt adatokat a bemondott és beküldött adatok alapján dolgoztuk fel." Sokan nem kívántak "szerepelni!"

- 7 Bibó István: Zsidókérdés Magyarországon 1944. után. In: Bibó István összegyűjtött munkái, 2. kötet. Sajtó alá rendezte Kemény István és Sárközi Mátyás. Bern, 1982. 391-504. old. (Eredetileg in: Válasz, 1948. 10-11. szám.) Itthon: Bibó István: Válogatott tanulmányok II. k. Bp., 1986. 624-809. lap.
- 8 A Tiszántúl villamosításának története 1888-1972. Szerkesztette: Pólya Jenő. Debrecen, 1975. 170-179. lap.
- 9 Csomár Zoltán: Mátészalka. Mátészalka, 1968. 164. lap.
- 10 Századok. 106. évf. 1972. 3. sz.
- 11 Csomár: i.m. 21. lap.
- 12 Szatmár, Ugocsa és Bereg K.E.E. (Közigazgatásilag Egyelőre Egyesített) Vármegyék (1924-1938). Szerk.: Fábíán Sándor. Kiadja: A Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala. Bp., 1939. II. rész. Személyi Adattár. 100. lap.
13. Szatmár és Bereg vármegye. Szerk.: Farkas L. Ferenc (Magyar Közélet V.) Debrecen, 1939. 139. lap.
14. Straub Sándor: Magyarország és Horváth-Szlovénországek közcélra való elektromos áramfejlesztő telepei és elektromosan megvilágított helységei az 1911-ik évben. Bp., 1911. 48. lap.
- 15 Megyer Árpád: Holdvilágos este nem tesz kivételt. (Kelet-Magyarország - Mátészalkai melléklet 1972. nov. 28.)
- 16 Maróti János villanyszerelő, 73. éves, visszaemlékezése 1971-ben.
- 17 Mátészalka című lap. (1912. VIII. 23. 178. szám.)
- 18 Mátészalka című lap. (1911. VI. 26. 117. szám.)
- 19 Mátészalka című lap. (1911. IX. 15. 128. szám.)
- 20 Mátészalka és Vidéke (Felelős szerkesztő: Dr. Vida Gyula) VI. évf. 17. szám. 1911. ápr. 27.)
- 21 Lásd a 12. hivatkozást az 538. oldalon!
- 22 Csomár: i.m. 75. lap.
- 23 Mátészalka című lap. (1912. április 26.)
- 24 Mátészalkai Újság 1914. I. évf. 12. sz.

- 25 Mátészalkai Újság 1914. I. évf. 13. sz.
- 26 Képviselő-testületi jegyzőkönyvek, Mátészalka, 1922. 1302/1922. 33 jkv.SZ.SZ.M.L.
- 27 Képviselő-testületi jegyzőkönyvek, Mátészalka, 1926. 4203/1926. 222 jkv.SZ.SZ.M.L.
- 28 Uo. 5. lap.
- 29 Lásd a 12. hivatkozást. Személyi adattár 1-112. lap.
- 30 Molnár Károly: Szatmár vármegye szétszakítása. (Szatmár, Ugocsa és Bereg K.E.E. Vármegyék (1924-1938)) Bp., 1939. 54-63. lap.
- 31 Mátészalka képviselő-testületi jegyzőkönyve. 1917-1923, 1924-1925, 1926, 1928, 1931, 1932, 1934, 1935, 1936, 1937, 1938, 1939.SZ.SZ.M.L.
- 32 Képviselő-testületi jkv., Mátészalka, 26/1920.
- 33 Szatmár és Bereg, 1930. január 5. 8. old.
- 34 Szatmár és Bereg, 1930. január 5. 7. old.
- 35 Mátészalka és Vidéke II. évf. 26. sz., 1894. jan. 28.
- 36 Mátészalka és Vidéke II. évf. 26. sz., 1894. jan. 28. A bírálóbizottság tagjai a korabeli papok (református, zsidó) és gazd. szellemi potenták!
- 37 Mátészalka és Vidéke II. évf. 26. sz., 1894. jún. 28.
- 38 Szatmár és Bereg, 1930. I. 5. 4. old.
- 39 Szatmár és Bereg, 1932. III. 13.
- 40 Szatmár és Bereg, 1932. III. 13.
- 41 Szatmár és Bereg, 1930. III. 15.
- 42 Szatmár és Bereg, 1930. III. 15.
- 43 Szatmár és Bereg, 1930. I. 12. (X. évf. 481. sz.) Számtalan dr. Markovits-hoz hasonló zsidó orvos volt ebben az időben Szatmárban, Beregben!
- 44 Grünvald Fülöp szerint "Mátészalka lett egyike azon nagy gyűjtőboroknak, ahová Máramaros megye községeinek zsidóságát egybetertették. (Ökörmező, Körösmező, Nagybocksó, Rahó, Técső, Bustya-

háza stb.) A mátészalkaiakkal együtt körülbelül 15.000 embert összpontosítottak ottan. Heteken keresztül a leglehetősebb elhelyezésben és bánásmódban részesült e tömeg. Május 9-től 26-ig folyt a gyűjtőtábor kiürítése az ismert kegyetlen módon. Mátészalka a VIII-as csendőrkörülethez tartozott, melynek zsidóságát először terelték gyűjtőtáborba." (Grünvald Fülöp: A mátészalkai zsidóság. = = Magyar Izraeliták Országos Képvisellete Évkönyve 1971-1972. 134-137. lap.)

IRODALOM

- Bernstein Béla:** A zsidóság története. 4. kiad. Nyíregyháza, 1928.
- Bibliai nevek és fogalmak. Felelős szerk.: Oláh Levente. Bp., 1988.
- A budapesti Zsidó Múzeum. Szerk.: Benoschofsky Ilona és Scheiber Sándor. Bp., 1987.
- Dombrády Lóránd - Tóth Sándor:** A Magyar Királyi Honvédség, 1919-1945. Bp., 1987.
- Erdélyből jöttem! (Szilágyi Béla össz. költeményei) Bp., 1926.
- Az 1000 éves orosz kereszténység. Szerk.: Tarr Kálmán. Bp., 1988.
- Héber nyelvtan (Nagyt. Sass Béla után jegyzette Szarka Boldizsár ref. theológus. Debrecen, 1902-1903.) (Kézirat)
- Helyünk Európában I-II. Szerk.: Ring Éva. Bp., 1986.
- Herbst Péterné Krausz Zorica:** Régi zsidó ételek. Bp., 1988.
- Hermann Egged:** A Katolikus Egyház Története Magyarországon 1914-ig. 2. jav. kiadás. München, 1973. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae I.)
- Jár-kel, mint zsidóban a fájdalom. Szerk.: Kajetán Endre. (Herman Lipót rajzai, Ember Mária szövege). Bp., 1988.
- Jólesz Károly:** Zsidó hitéleti kislexikon. Bp., 1987.
- Karsai Elek - Karsai László:** A szálas per. Szerk.: Kovács Lajos Péter. Bp., 1988.
- Lehoczky Tivadar:** Beregvármegye monographiája. Számos képpel. II. köt. Ungvárott, 1881.
- Magyarok a Kárpát-medencében. Szerk.: Glatz Ferenc. Bp., 1988.

Maksai Ferenc: A középkori Szatmár megye. Bp., 1940.

Marschalkó Lajos: Országhódítók. 2. kiad. München, 1975.

Marschalkó Lajos: Világhódítók. 4. kiad. München, 1958.

Michael, Sozan: Zsidók egy dunántúli falu közösségében. Szerk.: Újváry Zoltán. Debrecen, 1984. (Folklór és Ethnográfia 14. sz.)

Móricz Pál ifj.: A falusi zsidók. Debrecen, 1906. (Ajánlom a "Dugonics-Társaságnak" elmaradt székfoglaló-felolvasásom helyett.)

Múlt és jövő. Zsidó kulturális antológia. Szerk.: Kőbányai János. Bp., 1988.

Pietsch, Walter: A zsidók bevándorlása Galíciából. Valóság 1988. 11. sz. 46-59. p.)

Sós Endre: Zsidók a magyar városokban. Történelmi tanulmány. Bp., 1936.
Strassnoff Ignác kalandjai, élményei 7 országon keresztül. Összeállította: Neufeld Zoltán. Bp., 1932.

Tanulmányok Budapest múltjából XXII. Bp., 1988. A Budapesti Történelmi Múzeum Kiadványai.

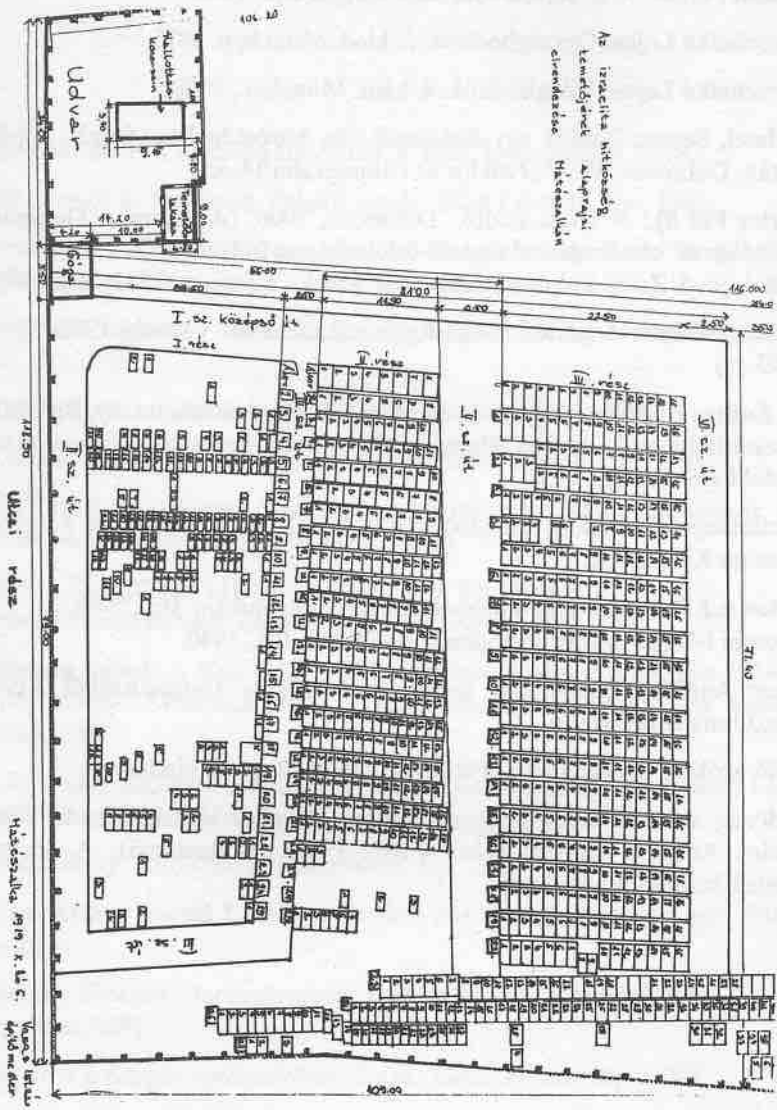
Taylor A.J.P.: A második Világháború Képes krónikája. Bp., 1988.

Trianoni Magyarország mezőgazdasága I. köt. Bp., 1940.

Zakar András: Elhallgatott fejezetek a magyar történelemből I.1976. Svájc, Ouna Könyvkiadó

Zsidó lexikon. Szerk.: Újvári Péter. Bp., 1929 (Reprint kiadás)

Zsidóság az 1945 utáni Magyarországon (Karády Viktor, Kende Péter, Kovács András, Sanders Iván, Várdy Péter tanulmányai). A Magyar Füzetek kiadása, Párizs, 1984.

Jelenlétük 18. századi sírjeltanúi

A villanyvilágítás megteremtőjének háza

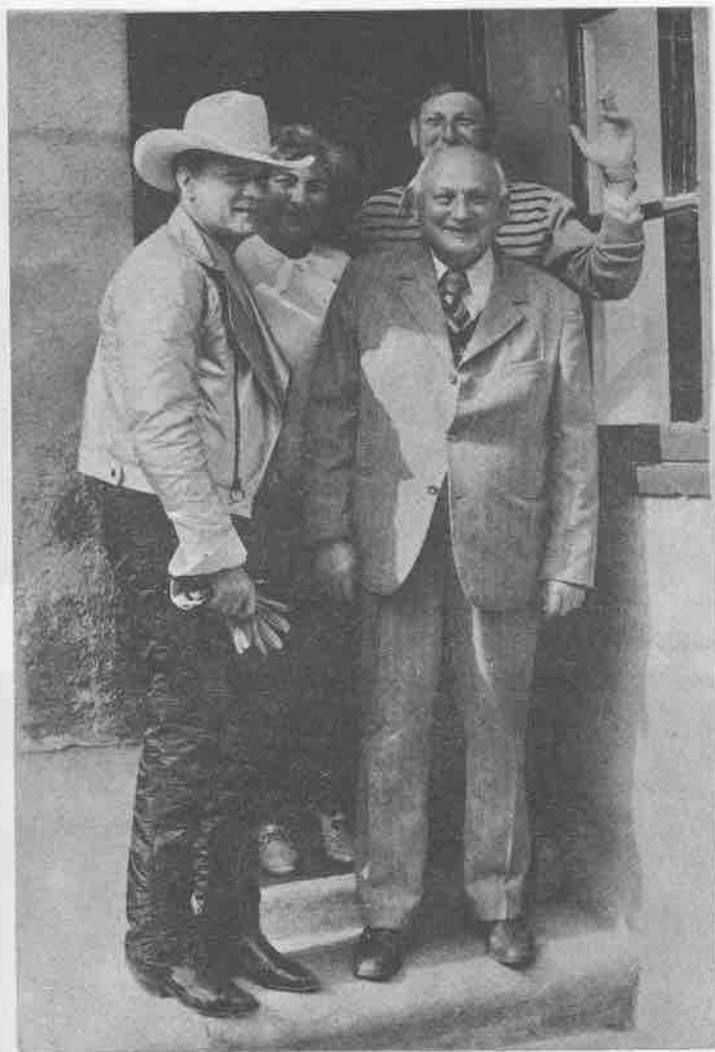
Fotó: ELEK EMIL

A gazdag zsidók üzletházai

A "bótos" házak egyike

*Tony Curtis a tősgyökeres Friedman Gyula családjánál Mátészalkán
1987-ben*

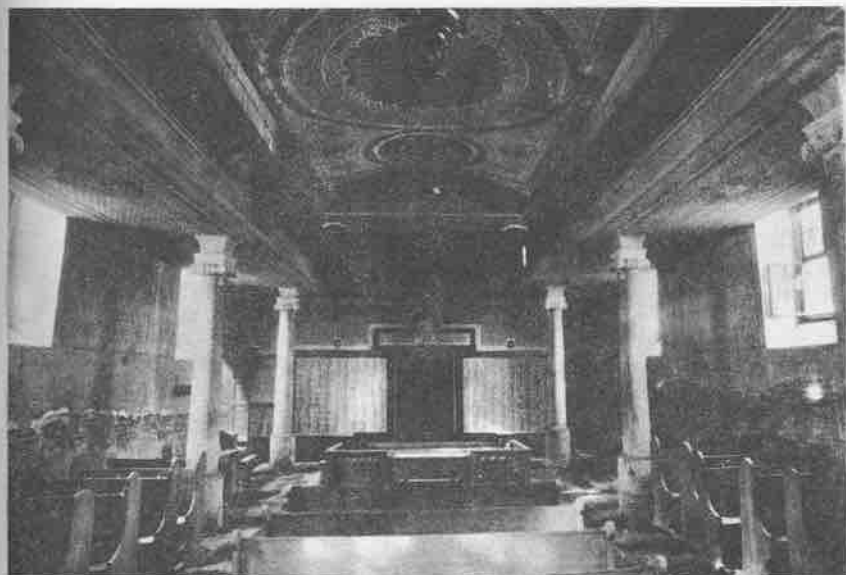
Fotó: FELVÉGI ANDREA

A volt "hájder", ma is iskola

A templom 1989-ben

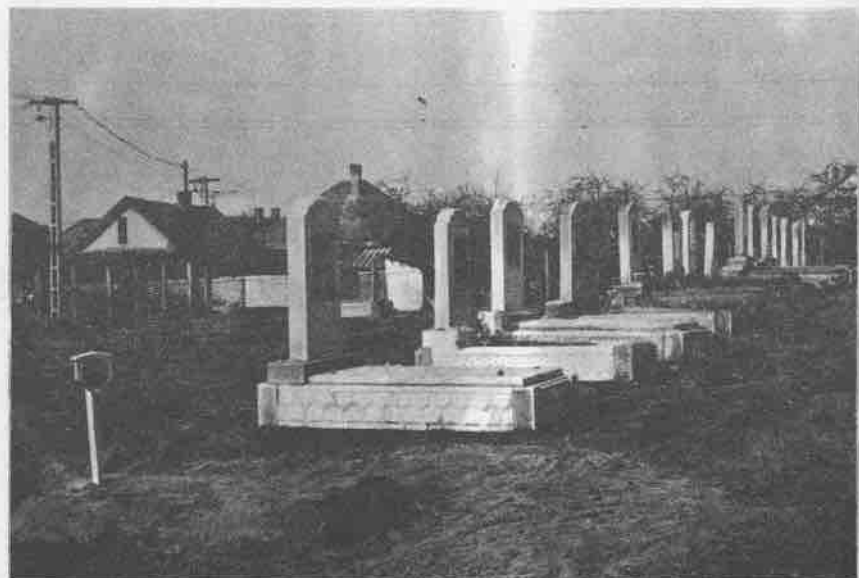
A templombelső az emlékfallal

A hősi halottak táblarészlete

Temetőrészlet 1989 koratavaszán

Köztemetői zsidó parcella (Neuevirt Jenő az utolsó templomőrző. Meghalt 1989. február 18-án.)

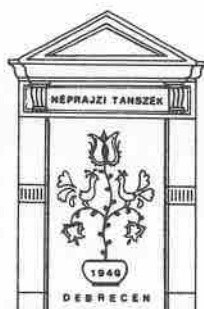
Fotó: ELEK EMIL

Az ige még dacol az idővel, meddig?

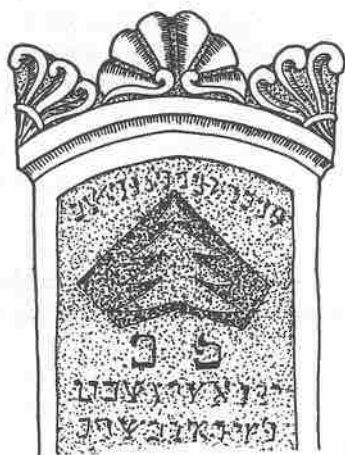
Fotó: ELEK EMIL

JÓZSEF FARKAS
JEWS IN MÁTÉSZALKA

Debrecen, 1989

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS
PUBLISHED BY THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

In this study I intend to present the life of *rural Jewry* as it manifested itself in the social life of a one-time market town, Mátészalka. Compared with such towns as Kisvárdá, Beregszász, Munkács, and Szatmárnémeti, this settlement was considered as a large "nest of Jews" where they used to have a temple, baths, a school, a separate chamber of commerce, a very decent cemetery and, up to the 1930's, the "Polish Jews" had a neighborhood of their own. In spite of all this, their number has diminished to slightly over a dozen and that of the autochthonous Mátészalka Jewish families has fallen back to only one by now (1988). Their ritual baths were converted in the 1960's into "council flats for rent" and their cemetery has fallen into decay ...

Their one-time school was first occupied by a people's college then by a day-care center. Their temple is crumbling away and their homes for the rabbi and the kosher butcher are about to collapse. Their decent old classicist building complexes - store in front, family house in the back - were "swept away" in the process of town reconstruction. Old documents or papers cannot possibly be found. A few dozen hebrew language devotional books are waiting for the final reckoning under the ruins of the caved-in prayer room in the backyard of the temple.

That is why there were hardly any documents or informants at my disposal except for the reminiscences of my 83 year-old father on which I could rely, for he used to work for Jewish craftsmen (for "ther Red Bumi", e.g.) in Mátészalka of a long time (1928-1932) as an apprentice and of my uncle (age 78) on the distaff-side who used to work with local Jews as shoemaker and shopkeeper *also in partnership*. My grandfather on the distaff side had Jewish lease-holding tenants among others, thus several of my childhood peers as well as quite a few of my high-school class-mates were Jewish. Moreover, the kindergarten run by Aunt Rózsika where I was enrolled at the age of four was located hard by *hájder* in Rákóczi Street. All these live on inside me as emotional memories of experience waiting to be written ...

I have been cherishing and nursing this *theme* for 20-30 years now. There was a time when I would have been ill-advised to write about it, but in the past ten years several such developments have taken place that suggest that the time of committing it to paper has come.

1. I am annoyed by the fact that this subject is researched only for money (Soros foundation).
2. It is tragic that Jews today are reluctant to speak of their lives and fates.
3. When I guided researchers from abroad helping them with their inquiries in Mátészalka, informant Jews got sick in a few weeks after the visit at the thought that they had spoken and would be "taken away".
4. Whenever I mentioned *my plan* in intellectual *circles*, they said "jokingly": "You had better write about your beloved peasants!"

I am fully aware of the fact that short of documents and an archival background, my study is not a scholarly work. Perhaps it is a kind of self-interview, material "enriched" with personal recollections. I know well that the theme is not to everybody's liking for a number of reasons... I also acknowledge that flash-light pictures that my poor memory has retained supplemented by what the informants had to say cannot provide the solid basis of any far-reaching conclusions. Even if we know that rural Jewry in Hungary before World War II constituted the majority and was socially, economically as well as politically of a very heterogeneous composition.

My recollections of the Mátészalka Jews are also motivated by the realization that the history and sociography of this town would suffer serious shortcomings without presenting a picture of its Jewry. Moreover, also by the sad circumstance that the young people of today know nearly nothing about this people, once inhabitants in our town.

It is clear from various local history works of different quality that Mátészalka "had 5405 inhabitants living in 790 houses in the year of 1900; of whom 717 were Roman Catholics, 470 Greek-Rite Catholics, 3194 belonged to the Calvinist Reformed Church and 1008 were Israelites".¹

Sixty years before, Elek Fényes had counted 87 Roman Catholics, 45 Greek-Rite Catholics, 2279 Reformed and 238 Jews of a total population of 2649.² It appears from the two series of data that the population of this settlement doubled in a lifetime whereas the number of Jews shows a four-

fold increase. At the same time, nation-wide demographic trends show a decline which is explained by emigration and in-migration to larger cities.

In answer to my written questions in 1959, the Reformed teacher, Kálmán Tóth, described Mátészalka in the years 1916-1918 in the following way: "Reformed, Catholic and Jew live side by side. A part of the Jews live in the ghetto. One late afternoon I am walking in the ghetto. Locked doors, draped-off windows. A mysterious and hidden world. Children are fighting in the dust of the road. Crying, screaming and shouting. I recognize some of my pupils among the fighters. They went scouting in the ghetto, have caught a little Jewish boy with earlocks and they are now beating him with true Christian zeal. On catching sight of me, they hurriedly withdraw to the houses of the Christian part of town.

The victim lies low in one of the gateways in the ghetto with bleeding nose sniveling and looking at me with mistrust. That is how the children's world has already been poisoned by religious difference.

The ghetto used to be located in the area neighboring the Reformed cemetery and Zöldfa Street. The Mátészalka Jewry had a group (stratum) among them, the Orthodox Jews. They lived next to the cemetery. I do not know their number, but by Mátészalka standards they formed a small neighborhood (of 10-15 houses).

They wore earlocks, caftans and on certain holidays a characteristic fur hat too.

In this neighborhood the visitor was greeted by locked gates, draped-off windows, deserted and quiet yards. I felt it was a secret, unknown and hidden world.

The grown-ups did not fight in the dust, but the denominational difference poisoned the social atmosphere which in turn gives rise first to isolation which then feeds centrifugal forces in the community. In this respect, Mátészalka was for me a very interesting and instructive phenomenon. For I was a native of Budapest and I had lived in Budapest before moving to Mátészalka. It was a peculiar conglomerate of Reformed, Catholic, and neologue as well as orthodox Jewish population complicated by property and status differences. This mix is more unusual than a village in Baranya county, for example, where a mixture of Hungarian, German,

and Croat nationalities can be found living together, but their common religion and penury bridge the gaps of difference.

The occupational structure and way of life of Jews in Mátészalka essentially remained unchanged until their tragic confinement to ghettos in 1944. Among them the group of merchants was the largest while farming peasant Jewish families could rarely be found. It was only the autochthonous well-to-do or intellectually high-ranking ones who played some direct role in the public life of the town. Their voice and influence was decisive even compared with the most numerous Reformed group. They found forms of living that were not popular among the local Hungarian peasant population. On the basis of their mental frame, habits and aptitude they choose lifestyles and trades that require a lot of work, thrift, circumspection and insight into human nature. If a family migrates scaling down from Galicia or the Northern Highlands and finds its way to Mátészalka, the local Jews will raise "*starting capital*" for them so that they can start up a *business*.

JEWISH NICKNAMES, RHYMES, AND SAYINGS

Once a Jew started to sell something the Mátészalka locals were quick to give him a name. We knew Aunt *Lácsu* selling black liquorice, *Nyakló-Móricz* and Red-Bumi. On the pattern of the best man's rhymes chaffing verses were made up and enjoyed wide circulation. One for illustration:

"Kérem a zsidó nemzetet, +
Hallgassa meg beszédemet.
Első lesz a pohos Farkas,
Te is Murgus ide hallgass!
Meglásd, te nagy pohos Farkas,
Megürül még a te hasad.
Elfogy még a nadály ára,
Rászorulsz te még Lázárra.
Lázár ülépi fótos,
Azért nem lett ő bótos.
A nadállal kereskedik,
Murgussal csak inceselkedik.

Murgus hozzáfog mindenhe,
De ő nem ért semmihe.
Jobb lenne, ha halat venne,
Mert abból jó ézüt enne.
Nóghem a görbe vállával,
Elindul Dávid bátyjával.
Dávid pedig ki nem állja,
Hogy az ülepit ne vájja.

+ Word for word translation in English will be given in the notes for each versified quote or exhibit in this study.

Nem győzi magát ülettel,
Nem gondoza becsülettel.
Lébi zsidót nem hagyom el,
Mert az felkél jókor reggel.
Azt sem várja, hogy megvirrad,
Mielőtt semmi nélkül marad.
Izrael hamis messiás,
Mindezek alá vermet ás.
Hátul hagyom a vén Ferkót,
Mert megette a tepertőt.
Elmérte a vizet, bajba,
Hulljon ki a foga sorba.²

"I ask the Jewish nation,
To listen to what I am saying.
The fat Farkas will be the first,
And you'll also listen Murgus!
You'll see, you big belly Farkas,
Your belly will get empty.
You'll run out of the leeches' price,
You'll once fall back on Lazar's help.
There is a patch on Lazar's bottom,
That's why he did not become a shopkeeper.
He deals in leeches,
And only teases Murgus.
Murgus tries everything,
But has a skill in nothing.
He had better buy fish,
Of which he would have a hearty meal.
Noghem with his bent shoulders,
Sets out with his brother, David.
David, however, cannot stop,
Scratching his bottom.
He is trying hard to keep sitting still,

He doesn't take decent care of it.
I won't leave Lébi, the Jew,
For he gets up early in the morning.
He won't wait for the day to break,
Before he is left with nothing.
Israel is a false Messiah,
He digs a pit under all of them.
I leave old Ferkó behind,
Because he has eaten all the crackling.
He measured out water, damn it,
May all his teeth fall out one by one.

A great number of sayings are still in circulation:

"Old Kovács was a great Jew," his neighbors kept repeating when they were making preparations for his funeral. That is, he was greedy. If two people wanted to light their pipes with one match, they said: "Let's cheat the Jew!" About a man who flunked in something they said: "That's the fate you meet if you don't greet a Jew!" About one who is always moving about and is often in the way, they say: "He is running about like pain in a Jew" If a child is eating at table in the house with his cap on, they would immediately start mocking him by chanting: "Jew in the house, shit in his hat!" If two friends meet in the street and one asks the other how he is, the answer may be: Just like the Jew's scale, that is, not well. About a superficial man who does sloppy work they say: "His work is like the Jew's prayer!" If the screw on a car's wheel turns easily, they say it turns like the Jew in hell. If the parent is scolding his diligent child, they say: "The Jew beats the horse that pulls harder!" If one often buys and sells various things, they say "He is working the market like a Jew!"

If something goes wrong and one has to start all over again: "We are where the Jew of Mád" we exclaim. If one sets out to do something with much ado and then gives up too soon, they say: "He started like the Jew the Lord's prayer" If one keeps citing his property he has wasted, they may remark: "The Jew won't pay for what was!" A father may instruct his children to keep peace in this way: "It never does harm to greet a Jew". To

dream about a Jew always means good luck, as folk belief has it in Mátészalka too.

The following can be found about *taking an oath from Jews* in the local history monograph written by József Berey-Bercy, Reformed minister in Ecsed in 1937:

"If one wants to take an oath from a Jew, the following ceremonies have to be accomplished: He has to stand with his face towards the sun with his shoes off, his coat or caftan should be on as well as his Jewish hat. He must hold the Book of Laws that is called the Mosaic table of laws and his other hand must be placed on it or must touch it. Thus he must testify under oath in this manner: I, such and such, a Jew, swear on living God, holy God, almighty God, who created the Heaven and Earth, the Sea and everything therein, that, in this matter I am accused of by a christian, I am innocent and if I am guilty of it the Earth, which devoured Corit Abiram, should devour me; and if I am guilty, the stroke and leprosy that left Namerv syrus on Elizens's begging and which infected Géhazi and his offspring should inflict me as due heritage and if I am guilty I should have all sorts of sicknesses, bleeding and the stroke should smite me to death, sudden death should kill me, I should perish both in spirit and body and never be taken to Abraham's bosom. And, if I am guilty, the Law of Moses issued on Mount Sinai, should wipe me out and the curses written in the Book of Moses should fall upon me, and if my oath is untrue and false the curses should smite me; and the almighty God with his divine power should cut me out of the living." (József Berey: Nagyecséd nagyközség hajdan oppidum... etc, Vol. I. Mátészalka, 1937).

On the basis of unconfirmed, estimated data, about 16,000 Jewish people were amassed in the ghetto established in Mátészalka.⁵ Most of them had come from Szatmár County, but a great number of families were carted here escorted by gendarmes from Northern Transylvania, Máramaros, Bereg and Ugocsa Counties and the Highlands. Perhaps 200 of them found their way back after the war, from the fall of 1944 to the winter of 1945.⁶ In a few years, most of them emigrated or moved to Budapest or died in this period. It follows from this, that my knowledge reflects the past and partly the present image of Jews formed by non-Jews. If we examine the knowledge and images of people presently living in

Mátészalka about Jews, it seems one cannot speak about the existence of racial prejudices between the two ethnic groups. István Bibó's observation that the Jew regarded himself superior or higher in esteem than the Magyar and, of course, the other way round, too, cannot be verified in the society of Mátészalka.⁷ The farmers in Nagyvéges recollect that they did not feel hatred towards Jews. Mátészalka elders about the age of 90, Sándor Fonalka among them, say they went to junior high-school together with Jewish boys, with Béla Frankl, for example, who later became Máté Zalka in the Spanish Civil War, and they played at soldiers together. The late István Bodnár, notary of the Chamber of Commerce, once mentioned that they went together with Jewish boys to apprentice (vocational) school and they "got on well with each other". The Catholic-Reformed difference was greater than that between Jew and Gentile. Not infrequently the bigger schoolboys had fights on the way home from school. György Kalydi Sr., Reformed teacher, often escorted his pupils from the Reformed school as far as the hospital lest the schoolboys at teacher Béla Bertók's remedial course should pick a fight with them in the street. "Our generation did not indulge in abusing Jews, what's more, we were soldiers serving together in the Great War" Lajos Kádár, master builder born in 1986, kept saying a long time ago. It was after 1936 that apprentices started to chase about scissors in hand the lanky Polish Jew-boys hurrying to the *hájder* in suits and hats and who wore ear-locks and *cices*. Non-commissioned gendarmes officer, Kávássy slapped the boy in the face if he found scissors on him in the street and then his father was summoned to the gendarmery and reprimanded.

In the mentioned period singing abusive songs also came into fashion besides threatening Jews with scissors. When the "youth" returning home from the cinema inside the yard of the Hangya Inn reached the Jewish temple they struck up a song:

"Egy rabbi, két rabbi, +
Megdöglött a főrabbi,
Bátorság!
Éljen Szálasi!

Éljen a Szálasi meg a Hitler,
Üssük a zsidókat bikacsökkel"...

One rabbi, two rabbis,
The chief rabbi kicked the bucket,
Courage!
Long live Szálasi!
Long live Szálasi and Hitler,
Let's beat the Jews with black-jacks.

By the time the gang of youngsters reached the artesian well at Cinevéges, they had howled their throats coarse. Not a single person said a word to them: those standing outside the gates quietly turned their backs and slowly disappeared in their houses. In the street some kind of inexplicable bewilderment lingered on in the dusk. At this time masses of soldiers were already billeted in the houses and sheds of almost all the more substantial farmers. When they were marching in the street during the day, we fell into step and sang with them:

+ "Pécsváradi vigadóban, szépen szól a magyar nóta.
Viszi a szél, fujja a szél le a román frontra.
Éles tüzér szívéhez kap, golyó száll feléje,
Viszi fel a magyar nótát, viszi fel a magas égbe."

+ "In the Inn of Pécsvárad, nice Magyar songs can be heard.
The wind carries it, blows it down to the Rumanian front.
The artilleryman clutches at his heart, a bullet flies towards him,
He takes with him the Magyar song, up to the high heavens."

On such occasions the Mátészalka grown-up stared before him silently and blinked. Many years later, when I became a teacher, I asked these blinking grown-ups about the Jews and they opined: "We did not hate the Jews, nor did we like them, we knew they were Jews!"

An old Jew, Béla S., who died recently and was buried in Debrecen according to his will and with whom we used to talk about politics in the

park built in the place of the old market in front of the present-day grammar school, was only willing to talk about Jewish-Hungarian relations after he had removed the cassette from my tape-recorder with his own hands. "Among ourselves we simply called Hungarians *goys*. However, I have never heard anyone say "stinking goy!", he assured me.

ON THE JEWISH WAY OF LIFE

The "shopkeeper" or "gentleman" Jews could hardly be distinguished from the Hungarians on the basis of how they dressed in the 1940's. Mr Swartz, the "blind teacher", who ran a private school for the least talented sons of more substantial families or for those who were preparing for supplementary examinations, dressed in the same manner as the teachers who taught us at the junior high school.

He wore a herring-bone patterned jacket, a waistcoat under it, a white shirt with white collar and tie, shoes with arch-support, gold-frame black glasses, and a walking cane with which he aimed well and hit hard. The way he taught was quite an experience: well constructed and clever. It was his glassless gold waist watch we admired most. He kept track of time by gently touching the hands with his fingers. He taught together with his son, a grammar school pupil. Pisti excelled in mathematics in particular. (I saw Mr Swartz carrying a white walking stick in the ghetto in the brick yard! His one-time classroom is the office of the chairman of the Kraszna Riverbanks Cooperative Farm!")

"Laji Friss" (i.e. Lajos Frisch), the grocer, wore box-calf boots with shoelace, "cájg" (hard cotton) pants and jerkin ("ujjas") with (peasant)-vest, although it is true that his shop was on the edge of town, at the juncture of Pál Vasváry and Count Vay streets. When he was to measure out kerosene or to ladle cart-grease he put on a "surc" (apron). (After the war, my father met his son, Lajcsi, in Germany when the Russians were already driving them home!)

Back home, Lajcsi moved to a village and before he left for Belgium, he had looked us up. My father was working at the time at the shoemakers' coop (KTSZ), and Lajcsi had my father make a pair of box-calf laced shoes. It was a black-market deal, of course, and my father made it at home in secret not on a special work-bench ("bankli"), but on a *hokedli* (stool).

"Bandi Vájsz (Weisz), the "horse-crazy", was wearing yellow oxfords, gamash, knee-stockings, breeches, chequered jacket and peaked cap when he drove his buggy to Almerz, the apothecary.

Only the Polish-Jews living in Cemetery Lane wore caftans, rimmed hats on their way to temple in Zöldfa street. I found a number of caftans and *cidaklis* in the premises of the abandoned ghetto, the site of the present-day Ferenc Rákóczi Primary School in summer 1944 amidst eider-downs, pillows, basket-trunks and suitcases.

Uncle Jenő Weisz, the leather-dealer, to whom my father took me along by the hand in my kindergarten and schoolboy years to buy soles, leather, Palma rubber *on credit*, wore rather soft, smooth high-boots, had a green *surc* (apron) before him and his brown cloak was always buttoned up. His shop was located hard by the Joint School. His home opened directly from his shop, he would always come down on the creaking wooden stairs and if we entered through the shop's door, a brass bell overhead signalled our arrival. (His son survived the war as an inmate of a labor camp, became a "big shot" as my father related the story. He even offered my father a job, but my father said each man to his trade and refused it. During my university years in Debrecen I often saw him; he was a man with large brown eyes and thick, bushy eyebrows!)

Blum, the tailor of *pruszlik* worked at home with his *sábeszdekli* (skull cap) on his head all the time. Women in his house wore light colored one-piece dresses, cotton stockings and buttoned shoes. The old women wore shoes made of chequered cloth.

Once I saw a Jewish lady without *sátli* (whig) exposing her close-cropped head in the house where my grandmother used to carry milk as repayment of debt. It happened sometimes that I took the milk early in the morning when I went to the Catholic school and in my haste I entered the bedroom instead of the kitchen. The lady was sitting on the sofa without her whig on.

JEWISH STORE-HOUSES

The houses of Jews were different from the houses of other Mátészalka residents. Most frequently their homes were to be found in the same building as their stores. Semi-detached houses were also very common! The reason for this was that the better-off among the Jews wanted to have their houses built on good sites, as close as possible to the produce market, the livestock market and busy areas.

I shall try to describe here the building that used to stand by the old gas-station (now the site of the central drugstore) which was pulled down.

The size of the property was about 900-1100 square meters. It had a quadrangular shape. On it there were two houses, each with a porch, built at right angles to the street occupying the full width of the site leaving a narrow yard in between for common use. On the street-front an approximately 3.5-meter wide solid steel sheet gate with a wicket was built between the two symmetrical L-shape houses.

The width of the gate was determined by the size of the market wagons since at the time of the market or fair the wagon was loaded inside the yard. The foundations of the buildings were constructed of stones. Under the stores there were cellars or basements with two metal-frame windows. Each cellar had two horizontal steel sheet wing doors. The door leading to the store from the street had two wings and a very strong reveal. The threshold was high, the door handle made of solid brass and the door wings were fitted with glass. On both sides of the store entrance there were deep full height shop-windows. Both the door and the shop-windows were fitted with roller blinds made of steel galvanized with zinc. When the roller blinds fixed to the wooden reveals were pulled up with a hook fitted with a wooden handle, the rattle could be heard from a distance. When the shops were opening in the morning, the roller blinds sounded one after the other almost like "music notes". (On holidays, we used to make "fun" by scratching the closed blinds with a strong branch so as to "let the cither play!") The roller blinds were either locked to a metal hook installed in the threshold or they were bolted into the reveals on the two sides. The floor

level of the stores was as a rule, about a foot below that of the home, thus one could enter the home by ascending a few steps. The main walls of the building were built of large-sized bricks while the partition walls were constructed of adobe bricks. The doors and the windows were made of prime-quality pine wood of sizes that rendered them sturdy. The doors were invariably double, that is, there were the glass-fitted wings on the inside secured by solid-wood wings or *cloak-door* on the outside. This also meant that each door could be secured with two or three locks. On the inner side of the windows there were folding shutters made of one-inch boards fitted so well that no light could steal through them when the lights were turned on after sunset.

There was strip floor in every room in the house. It was regularly scrubbed in the living areas and oiled in the store. In each room where people stayed or worked there was a tile stove with built-in boiler. There was a brass-decorated stove in the kitchen and not a *csikósspór* ("horseman's stove") as in the farmers' houses. The house had a gable roof at the front and a "lean-to" roof on the yard side leaning to the bulkhead of the house next door.

When the building was being pulled down I observed that the beams had been trimmed 25 cm by 25 cm and the rafters and purlins were 15 cm by 15 cm connected with flat joints. In the view of old carpenters, the beams had been made of floated timber of high quality. The roof-tiles were of the Nagykároly type with two hooks. The building had three chimneys of which the middle one was integrated with a smoke-house made of adobe. The smoke-house was fitted with a steel door that could be locked. (There was enough place for 10-15 smoked geese.) The attic was originally covered with one-inch boards and it was only on the occasion of a later renovation that the underside was provided with a ceiling. The attic floor was covered with adobe four inches thick. One could reach the attic with the help of a built-in ladder in the pantry. The attic door was fitted with iron bands and had two locks. (One could get to the attic from the entrance hall for which purpose a light ladder was always at hand by the cellar door.)

The "twin brother" of this building was a little smaller and there was not a storage place in the back but a workshop. At the rear end of the yard

there were two outhouses made of bricks equipped with concrete *cesspools*. To store firewood, each house had a wooden lean-to joining their respective back walls and there was a common *pump-well* in the yard. In the firewood storage places there were temporary enclosures ("plac") to keep a few fowls.

These buildings were constructed before World War I, probably between 1900 and 1910. Swabish (ethnic German) bricklayers and carpenters from Vállaj built them. This could be confirmed on the basis of the *insignia* found on the roof's support structure. The quarry stone used to build the foundations had been brought from the Nagybánya area and the oldest gravestone with gothic inscriptions in the Jewish cemetery had also been made of the same limestone. The bricks and rooftiles had come from Nagykároly, the floated timber of the roof reached Bertalan Schreiber's lumber-yard in Mátészalka from his own purchased forest in the Sub-Carpathian hills after travelling "on foot" (*lábon* = floated) to the *gatter* (saw-mill) next to the bridge over the Tisza at Vásárosnamény then travelling on extended carts to the Mátészalka lumberyard.

The facade was raised in order to make room for the trade-sign. In such Jewish households there were no horse-stables while pig-sties were actually unthinkable. There was no permanent enclosure in the yard for fowls, nor was there a vegetable patch. The shopkeeper housewife was fully occupied by the duty of assisting in the store as well as the chores around the family. Such families were actually not reduced to husbandry or keeping livestock, for they could get anything they needed in exchange for their goods (*portéka*). Short of cash, the local population could get any kind of goods in exchange for flour, eggs, poultry, etc.

The more substantial Jewish families had a weekly paid hired man and a maid servunt. They had a preference for the "slightly cracky" ones, who remained loyal to the family for the rest of their lives. Most shopkeepers kept open almost round the clock even if the roller blinds were down: the customer was served *inside*.

Similar "store-houses" lined both sides of the street from the Mátészalka railroad station all the way down to the Csizmadia-palace. Well-known were: Kesztenbaum's hardware store (the Savingsbank is presently in its place); Földes's agricultural machinery depot (today Restaurant Zöldfa is in its place), etc.

CONTEMPORARY ADVERTISEMENTS OF JEWISH BUSINESSES

In order to illustrate the nature and quality of commercial and business life, I publish below advertisements from the contemporary local papers. Luckily some copies have survived despite the fact that one could "earn" internment or a prison term after 1945 if a copy was found on the occasion of a house search. (The author inherited these extant specimens from Boldizsár Szarka, Reformed minister in Panyola and Dr. Gyula Smer, a retired official.)

1. "*Friedmann Brothers' Dry-goods Store, Lajos Kossuth Street, Mátészalka. A large new selection in all new fashions, brides' trousseau, and all kinds of rugs.*" (*Szatmár és Bereg, 1930*).

2. "József Szunyoghai's hotel and restaurant, opposite the Mátészalka railroad station, the most convenient meeting place for country people. 23 clean modern rooms with running water. First-rate meals and drinks. Automobile garage. Cheap, comfortable convertibles and limousines for hire any time." (*Szatmár és Bereg, 1930*).

3. "Bertalan Schreiber and Sons, foresters and lumber dealers.

Head office: Miklós Horthy Street,
Mátészalka, Phone Nr. 7.

Branch offices: Vásárosnamény, Phone Nr. 27.

Nagyecsed, Phone Nr. 8.

Full stocks standard: all kinds of construction lumber and cabiner wood, cement and baked tiles, insulation and roofing materials, concrete units and quarry stone, pure sand and baked bricks. Cement and all kinds of building materials. Besides, firewood (chopped too), Prussian coal, coke and charcoal served in large and small quantities. Both building materials and fuel are sold on hire

purchase. Our business principle: Polite and reliable service. We have been in business for 8 decades" (*Szatmár és Bereg*, 1930).

4. "All kinds of hardware goods, tools, appliances, iron fittings for buildings and furniture, household goods, agricultural machines, and paints available at the lowest prices at Mátyás Blau's hardware store. Mátészalka, Phone Nr. 113"

5. "László Földesi, dealer in machinery, Mátészalka, representative of "Kühne" Farm Machinery Manufacture Ltd. Deals in bicycles, sewing machines, spare parts and appliances."

6. "Swedish ball-bearings. Steel balls, special bearings for cars and motorcycles, tapered roller bearings. Self-adjusting double bearings with collets for thrashers, spin-weight disks, suspended axles with ball-bearings. Commission depot: Vilmos F. Földesi's machine and appliance store, Ct. István Tisza Str. 3, Mátészalka". (*Szatmár és Bereg*, 1930)

7. "Lead sealed, large yield clover and alfalfa seeds, free from dodder as well as first rate fodder-beet seeds can be ordered for shipping in the spring at the lowest prices from Mátyás Feldman and Son's hardware dealership which has been in business for 70 years, Mátészalka. (By the Town Hall.)" (*Szatmár és Bereg*, 1930)

8. "Sándor Braun, If you say shoes, you think of Braun. Widow Mrs. Jakab Pollák's successor, Sándor Braun's firm, Ct. István Tisza Str. 8." (*Szatmár és Bereg*, 1930)

9. "If you keep one thing in mind: to buy something nice and good cheaply, you look up shoemaker Lőwy in Mátészalka, Ct. István Tisza Str. 5. A rich selection of boots and children's shoes for Christmas". (*Szatmár és Bereg*, 1930)

10. "Take good care of your furniture! It will not break, get wet or be damaged. Use Ármín Fülep's hauling carriages both on rail or on wheels. Heroes' Square 5, Mátészalka." (*Szatmár és Bereg*, 1930)

11. "Thrashing machines for sale

One Hofherr thrasher, 800 mm, with full equipment, 3 years old, for 2500 P/engő/.

One Mayer thrasher, steel frame, 900 mm, with full equipment, together with a Fordson tractor with belt-pulley, regulator, tires and tools. Plus scale, carriage-jack and weights. The price of the whole set: 4000 Pengős.

One Hofherr thrasher, type 1000, in operational condition; with equipment, price: 1000 Pengős.

One Machine Manufacture 1,225 mm steel-frame thrasher with equipment in perfect operational condition, price: 1000 Pengős.

Inquire at the representative of Hofherr Machine Manufacture, *Mátyás Feldman and Son hardware store, Mátészalka*" (*Szatmár és Bereg*, 1929).

12. "*Vilmos F. Földesi's* machine and appliance store, Ct. István Tisza str. 3, Mátészalka. Swedish ball-bearings, steel balls, special bearings for cars and motorcycles, tapered roller bearings. Self-adjusting double bearings with collets for thrashing machines, spin-weight disks, suspended axles with ball-bearings." (*Szatmár és Bereg*, 1929)

13. "Slow-combustion stoves for fire-wood (Zephir) and for coal (Kalor, Perpituum, etc.), scuttles, coal boxes, coal shovels, pokers in the best quality and the widest selection at conspicuously low prices at *Mátyás Feldman and Son's* hardware store, Kossuth Str., Mátészalka (by the Town Hall)." (*Szatmár és Bereg*, 1929)

14. "*Friedmann Brothers' Fashion Store*, Kossuth Str., Mátészalka. Broad selection in latest fashion, bridal trousseau, and all kinds of rugs." (*Szatmár és Bereg*, 1930)

15. "Have just arrived! To *József Krausz's* dress shop women's and girls' coats made after the latest Paris models. Men's and children's dresses, raglans, leather coats and raincoats on permanent sale." (*Szatmár és Bereg*, 1925).

16. "Our respected customers are informed that our milliner's shop has moved to Railroad Street (into the former Ary shoestore). Your continued patronage is expected. With regards from the *Grünblatt* sisters." (*Szatmár és Bereg*, 1926).

17. "Announcement. I would like to bring to your respected attention that I had a telephone set installed in the Szunyogh Hotel in order to facilitate ordering taxi-cabs through the phone. Taxi-cab owner, *Einczig*" (*Szatmár és Bereg*, 1925).

18. "The country depot of Golden Egypt Canvas, *Róth* and *Radó* haberdashery and fashion store, Heroes' Square, Mátészalka, wish the customers Happy New Year!" (*Szatmár és Bereg*, 1935)

19. "Wisdom is the salt of life.

And the wise man saves his money.

And who saves his money,

Should not forget,

That the best song says:

From downtown Mátészalka the telegraph carries the news

That cheapest is *Vilmos Földesi's* machine and Hardware store.

Plough and harrow, thrasher and motor available here.

Machine belt, sowing and sewing machines and tractors, too."

(*Szatmár és Bereg*, 1930)

20. "The Mátészalka branch of *Adolf Nágel's* cack and tarpaulin manufacturer and credit institute wil open on May 1". (*Szatmár és Bereg*, 1926)

21. "Toys and all sorts of Christmas presents in broad selection and for the most reasonable prices are available at *Jenő Schwartz and Co.*, Mátészalka." (*Szatmár és Bereg*, 1926)

22. "Roast coffee and tea is best at the *Feldmann Brothers' grocery*, Ct. István Tisza Str., Mátészalka. Delicacies that will suit the most particular tastes are always available." (*Szatmár és Bereg*, 1935)

23. If you wish to have a good time, look up *Hering* confectionary (Railroad Str. Mátészalka), where you can be entertained by *Radio* music. Subscribers get reduction in the morning. We ship to orders from the country" (*Szatmár és Bereg*, 1926)

24. "*Gutmann's Inn and Restaurant* has the largest ball-room in the county and serves excellent hot and cold meals, prime quality wines and first- rate service, fresh draftsbeer all round the year." (*Szatmár és Bereg*, 1935)

25. "I inform the highly respected customers that I have taken over the reputable *Grünblatt* sisters's milliner's shop and continue business extended to include fashion clothing under my own name. Permanently on stock are: the finest women's and girls' veils, lisle and silk stockings, and other ladies' items. A large selection in ladies' and girls' bonnets. Your kindly patronage is expected by *Irén Bürger*." (*Szatmár és Bereg*, 1926)

26. I have the honour to let the respectable public know that I have opened my up-to-date *book bindery* in Photographer Tóth's yard in Railroad Street, Mátészalka, where any work related to book binding can be done such as: binding school books, library books, business and official books, decorative books as well as all kinds of paper boxes and leather bindings are undertaken on short notice and at reasonable prices. The patronage of the highly esteemed public is expected by *Mór Deutsch*" (*Szatmár és Bereg*, 1926)

27. "Announcement." "The farm produce merchandizing firm entered under the name of *Fischer, Friedman* and *Blaum* went out of business at the end of last year. Therefore the parnters bear no responsibility for transactions of the individual members. Mátészalka, January 8, 1926. *Fischer-Friedman*." (*Szatmár és Bereg*, 1926)

28. I would like to inform the gentlemen public of Mátészalka and vicinity that English textile goods for the spring season have arrived of which I make men's suits as well as ladies's coats and dresses

according to the latest fashion. Reductions will be offered to civil servants!

Accurate service guaranteed, I am at the service of the highly esteemed public. *Albert Lindenfeld gentlemen's tailor*". (*Szatmár és Bereg*, 1926)

29. "Prussian, domestic and blacksmith coal on sale at the lowest price at *Andor Sipos's, Mátészalka*." (*Szatmár és Bereg*, 1926)

30. "Original ladies' and gentlemen's fashion models have just arrived, available from 500,000 Koronas upwards in vast selection. Clothes made to measure from original English textiles on stock at our store. Gentlemen's ware store of the *Kepets Brothers, Mátészalka*." (*Szatmár és Bereg*, 1926)

It becomes clear from the few extant copies of the local newspaper that the bulk of commerce was in the hands of the local Jewry between the two world wars. Man's and ladies' ware, hotel, lumberyard, hardware, manchine and appliance stores, seed store, footwear, hauling, clothing, the milliner's, haberdashery, sack and tarpaulin store, toy-shop, groceries, confectionary, inns and restaurants, farm produce store, tailors' shops, etc.

Even a list of products and services mentioned in the newspaper advertisements would evoke the general character of the life of the population in this settlement which the local Jewish merchants also contributed to.

Without going into a more thorough analysis, it appears that the goods and services offered not only satisfied needs, but also broadened the customers' horizons. They offer bridal trousseau and rugs, comfortable convertibles and limousines for hire, various kinds of construction timber and cabiner wood, cement and baked tiles, insulation materials, concrete units, lime sand and baked bricks, quarry stone, iron fittings for buildings and furniture, paints, bicycles, sowing machines, Swedish ball bearings and roller bearings, axles, lead-sealed dodder-free clover and alfalfa seeds, children's shoes and boots, Fordson tractors, scales, slow-combustion stoves, Women's and girls' coats, leather coats, raincoats, men's and ladies' hats, textiles, ploughs, harrows, sowing machines, toys, roast coffee and

packed tea, lisle and silk and silk stockings and numberless other goods that will remain unmentioned here. All this is offered at a time when there are a number of straw roofed houses, several dozen *houses made of mud*, houses dug into the ground, *earth-huts*, wooden ploughs, wooden harrows, men's and women's under- and overware made of home-spun cavas, ovens, built cookers adobe bricks, etc., constituting the "property" of the local population. Naturally the local landed farmers, the *civil servant neighborhood (tisztviselőtelep)*, the returnees from America, the Christian tradesmen, the landowning gentry, the *intelligentsia*, that is, the gentlemen had "enjoyed" this offer before the turn of the century, but ice-boxes, electric appliances, coffee makers, radios, high pressure garden sprayers, multiple line sowing machines, artificial fertilizers, treated seeds sold by Jewish merchants brought about advancement in this "circle" too.

Moreover, the Jewish merchant sold the goods *on credit, on tick, in advance, on hire purchase* - if there was a customer at all! He took, however, the caution to take the pains to find out about the customer's (*kuncsaft*) solvency.

About this my father reminisced in this way: "In 1933, I started my own business as a shoemaker. I rented an empty store in Uncle Kurencs's house, who was a relation on your grandmother's side. The store was located in the then Railroad Street next to the tile stove maker, Uncle Szomoru and the Szatmár and Bereg Printing Press. The shop had a small shop-window, too. Since there were hardly any repairs, I made soles for the Jews (the Red Bumi). When I finished a pair, I polished the shoes and placed them in the shop-window. People walked by coming from the railroad station on their way to the stores, offices or to the market... Sure enough, I got started and soon was hardly able keep up with the demand. When I had saved up a small sum of money, I went to Old Schreiber, the lumber-yard owner, to find out how much the materials for a decent house would cost. He answered he would compile a full list of materials and give the price too. So it happened. However, my money proved less than enough. "Come back, Mr Farkas, a week later" - he encouraged me - "we'll see what we can do!" I learnt later that the old Jew looked up Uncle Kurencs and inquired if I was regularly paying the rent for the shop. Uncle Kurencs ensured him, that I paid without delay in the morning on the first

day of each month. A week later I got everything from him in advance, and as construction work advanced I got everything *on tick* and no guarantor was needed! I paid all my debt within a year. I took the money back to the Jew week after week as I received money for repair. In a similar fashion, I took the money to the leather dealer, Uncle Jenő Weisz for the materials, and enough was left to live on. When the house was finished and we moved in, I noticed one Sunday morning that Old Schreiber was standing in the street in front of the house with hat in hand and was admiring the house... Son, ours was one of the first houses with tent roof in those days! The old man's wife died soon, then his daughter-in-law whose funeral I also attended. The funeral procession set out from the house where Old Schreiber made a wonderful oration over his daughter-in-law.

Then his son went to England. Rumour had it that they hid the good red 100 Pengő notes in nutshells and then glued the two halves together. I saw the old man in the ghetto, for my shop was at the corner of the railroad section engineer's office where the road took a turn towards the mill. I even saw when they were driven into rail-cars. The locked-up cars were first parked on the rail-head at the ramp in his own lumber-yard. He was about eighty years old at this time. The following day I was also called up as a reservist and we were stationed in a town in Germany but in a separate camp. The Jews were digging caverns in the bowels of a mountain to move factories there. I managed to talk to a Jew, Ignác Klein, from Mátészalka who managed to return and became the chairman of the shoemakers' cooperative!"

JEWISH TRADESMEN AND ENTREPRENEURS (The promoters of electrification)

In the so-called Bach period following the fall of the Hungarian War of Independence of 1948-49, Mátészalka became a regional center. Thus the local farming population was supplemented by tradesmen, merchants, itinerant craftsmen and itinerant dealers most of whom were Jews immigrating from villages in the Nyírség area, and in Szatmár, Bereg, Ung and Máramaros Counties.

When I went to high-school in Mátészalka, my history teacher, Rudolf Avemaria, often told us about how much Mátészalka citizens were *indebted to the Jews for the early electrification of Mátészalka!* Here follows a summary of those efforts - as a memento - based on my earlier studies!⁸

According to all known publications as well as to living memory electric lights first illuminated Mátészalka in 1888 in post-Trianon Hungary, which in fact meant Mátészalka was only second to Temesvár. The General Post Office even issued a commemorative stamp on the 75th anniversary in 1965 with the legend "On the Occasion of the Completion of Rural Electrification, Mátészalka, 1888 - Aporliget 1963" This date of Edison's light-bulb with carbon wire he had invented in 1879 giving light in Mátészalka in 1888 is an important fact in the history of European technological development even if we are talking about just a few small and weak bulbs.

Questioning this well-known date, historian Zoltán Csomár points out that "this official date has to be made more accurate because, according to contemporary sources, it was not in 1888, but in 1882 that the first lights in Mátészalka were turned on and continuous electric supply started."⁹ Both dates are questioned by Kálmán Benda in his review article written about the mentioned book.¹⁰ Short of decisive sources, we can only undertake to present those secondary pieces of information of no documentary value which provide foundations to the statements of the two mentioned authors.

In Zoltán Csomár's book, the text in question is this: "But in the strictest sense of the word, it was first in Mátészalka that the lights went up. In 'Urban and Rural Electrification in Hungary 1888-1956' published jointly by the Ministry of Heavy Industry and the Central Statistical Office it is precisely appraised where and which village had electricity, what the voltage was, if the current was direct or alternating, and how many of the households actually used electricity. This book made public interesting data about the history of the electrification of the country. It turns out that in the area of present-day Hungary the first light went up in 1888, but not in Budapest where most people would expect, but in Mátészalka. The capital introduced electric supply only 5 years later, in 1893... Mátészalka should be remembered as an urban settlement in Hungary where electric lights went up first - preceding Budapest".¹¹

We have no knowledge of the circumstances surrounding the "birth" of this official publication, but while reading the book one might think that the data found in this book had been derived from Petro's thorough studies, although it must be remarked here that the author of the mentioned books did not get his data on power plants from primary sources.

Csomár's earlier date is 1882. After giving this date he makes a reference to a contemporary source under note-number 216 and gives pages 91 and 100 of the personal data supplement of the Szatmár, Ugocsa and Bereg County monography. There is no relevant reference on page 91, but on page 100 one can read this: "Szalka Mills and Agricultural Co., Mátészalka. Manager: Dr. Pál Szalkai. As a private firm it was founded in 1864. Founder: *Mór Schwartz* (italics mine!), who built the agricultural alcohol distillery, the steam mill and the oil press. The firm was transformed into a share-holding company in 1905. Besides the existing departments, a re-distillery, alcohol warehouse and a rum, liquor and brandy factory were also established. They introduced the storage department and by linking produce farms to the company in the form of leases, the firm assumed an agricultural-industrial character. The company supplied lighting electricity to the town of Mátészalka between 1882 and 1928."¹² Without casting doubts on the fine results of this large scale county monography undertaking - there is still no better summary about

the region! – we remark that the editor offers under the title of Personal Data Base information "about those who facilitated the appearance of this work", which in practical terms means that whoever wished to appear in this book could have a short evaluation about themselves or their firms published in return for a certain fee. Naturally these texts served business purposes, thus authenticity was not a major requirement. It follows that such data cannot be regarded decisive. Even such a "work" has been published which alleges that Mátészalka had a power plant as early as 1880. It says about the early history of the firm: "The firm was founded as a private enterprise by the grandfather of dr. Pál Szalkai (Magyarized name!), the present director, in 1864. At the time of its foundation the company included a steammill, a distillery and oil-press besides an estate of 2940 acres. In the years 1880-1885 industrial enterprise was supplemented with an electric power plant, which plant continued to supply the needs for Mátészalka up to 1928."¹³

Sándor Sraub's book "The Power Plants and Municipalities in Hungary and Croatia-Slavonia with Electricity Supply in the year of 1911" we can find the following: "The Szalka Mills and Agricultural Co. is rented from Sándor Szalkai and his partners. Jointly operates a steam mill, distillery and oil-press. Deployed in 1893. Invested capital into the electric section: 250,000 Koronas. Direct current. Three wires, 2x150 Volt. Number of steam furnaces: 2, heating surface: 188m², number of dynamos: 2, total output: 18 kW. Number of bulbs, in public lighting: 46; private lighting 514. Number of electricity meters: 36."¹⁴

Árpád Megyer, a student of the electrification of this area writes about the beginnings: "In 1882, the Mátészalka Mills purchased an up-to-date electric power installations from Sweden so that the plant would generate electricity for the internal needs of the Mills. In 1888, the Mills established a direct current network starting from the power plant inside the Mills down Rákóczi Street as far as Nr. 16 in Kossuth Street fixed to wooden lamp posts, and this was the first instance in Hungary that electricity was used to meet public needs - without a meter as yet. One steel post is still visible at the corner of Kossuth and Rákóczi Streets!"¹⁵

János Maróti, retired electrician, started his career at the Mátészalka Mills and Agricultural Co. in 1917. "As far as I know, two direct current

dynamos were operating in Mátészalka as early as 1887. The dynamo supplied 150/300 V. direct current electric energy. They did not operate during the day, only at night. During the day, electricity was supplied by a battery. Beyond meeting the needs of the Mill, the task of the plant was to provide electricity to the public. Electric energy was carried by a network supported by wooden posts except one steel post that was erected at the corner of present-day Kossuth and Rákóczi Streets to function as the support of a juncture to be built later" - János Maróti asserted.

Thus one cannot get a firm answer even today to the question which year the first light went up in Mátészalka and when public electricity supply actually started. There is no foundation document or an original invoice proving the purchase of the first machine or a contemporary newspaper article that has been found so far. That is why the year 1888 survives in public memory, but the years 1880, 1882 and 1893 are also dates in circulation. To establish the exact year of the foundation of electricity supply in Mátészalka still awaits research.

The Szalka Mills - which included the distillery, the steam mill, oil-press, re-distillery, alcohol warehouses, the rum-liquor-brandy "factory" and a large estate - was not able to finance the necessary actual investments any longer. The private firm is transformed into a share holding company. We have no reliable documents about this process, but it is certain that in 1905 it is called Szalka Mills and Agricultural Co. It takes further years to start the real development of the Mills. "In less than one year, the expences on construction work exceed 300,000 Koronas. The new building for the engine and power plant was built not long ago."¹⁷ - we can read. Thus, the power plant must have been built in 1910-11 which was capable of supplying continuous electric energy for public use. From the beginnings in 1888 to 1910-11, that is for 22-23 years, only a few houses were supplied with electricity, and there were great many power outages much to the annoyance of the "consumers".

There was a long series of negotiations between the town leadership and the power plant management as a result of which the first draft contract was drawn up by the power plant management in 1911 and was submitted to the plenary session of the representative body on April 22. According to the final proposal the Company pledges to provide lighting

to the streets and squares of the town, to build the network in accordance with Act Nr. 31 of 1881, and that it will charge 15 fillérs for lighting per day and, if necessary, will increase the number of street lamps from 46 to 70 and will provide electricity from midnight to morning, but the town will be charged extra for this service. The posts needed to support the network will be provided by the town and the town will mete out harsh punishments on those who dare to damage the network. The entrepreneur also pledges to maintain the machines and appliances in good condition. If there is a blackout for some reason, the entrepreneur is obliged to provide lighting with the help of kerosene lamps. The contract is valid for forty years and only the entrepreneur is permitted to build electric power lines and plants in town until its expiration. The entrepreneur pledges to expand the installations to supply enough electricity for 1600 lights. The entrepreneur stipulates that the consumers are obliged to install the inside wiring in wall-tubes. In order to determine consumption exclusively watt meters can be used which the company will lend in return for a fee. The rate for private lighting is 8 fillérs a kwh.

All this was summed up in 15 points. The proposal was first studied by an appointed committee (consisting of representatives *dr. Steinberger, Klein, Móricz, Rohay, László Weisz, Andor Klein*) then submitted for discussion and passage to the representative body. After thorough deliberations and in the fire of debate the final contract takes shape between the Mátészalka "public" - as a municipality - and, on the other hand, the Mátészalka Manufacturing Co. as entrepreneur with the purpose of establishing and maintaining an electric power plant, an electric network, and the operation of those installations with the purpose of providing electric lighting and power transmission.

Each side secured itself in the 17 points of the contract. Interesting enough, that private persons were permitted to generate electricity within their own premises all through the time-frame of the contract. Precisely stated are the electric installations of the plant which consist of a direct current dynamo of 330 V. with 45 kW output and a similar back-up dynamo, one battery, a back-up engine-group (with a 7 kW dynamo). The entrepreneur is obliged to expand the network if demand increases beyond a certain level and is also obliged to supply electricity to anyone. Price

reductions linked to consumption are summed up in a table and also which days in each month are expected to require peak output and they agree on the monthly fee for the meters. They rule that lights in public places must be on on moonlit nights too. In order to prevent disagreements, the entrepreneur offers to keep records of public lighting. If more economical bulbs are developed in the future owing to the advancement of science, the town reserves the right to use brighter bulbs. Should annual consumption exceed 100,000 kWhs, the entrepreneur is obliged to pay one fillér a kilowatt-hour as a form of profit-sharing.

In order to perform the duty of supervising lighting they form a committee the members of which are entitled to examine the engines in the plant or the network any time. It is stipulated that the town cannot buy off the plant in the first 15 years, but any time subsequently. On signing the contract the entrepreneur is obliged to pay caution money, but its interest would always go to him. In case of legal differences exclusively over technical questions, decision is made by an elected expert court. In other matters the parties fall within the authority of the County Court in Szatmárnémeti. The contract will take force on the signing of the document by the entrepreneur, while on the part of the town on the approval of higher administrative authority.¹⁸

The representative body approved the contract after lengthy deliberations, but a few months later the newspaper "Mátészalka" carried the news that the contract had been appealed against. "Several signed appeals have been sent to the legal authority against the electricity contract with the Mátészalka Mills already signed but not yet ratified by higher approval. The contract is attacked, because this 50-year concession was granted with the complete exclusion of all competition."¹⁹

In studying the social and political forces behind the whole "electricity affair", we can only rely on the different tones and positions of contemporary papers. The "Mátészalka" was a liberal newspaper and tended to express the views of the public, while the "Mátészalka and Vicinity" was a pro-government business weekly. The latter devoted an editorial column to the contract in question and was cautiously critical of it. It does not find the offer itself advantageous not so much from the financial point of view, but the 70-lamp ceiling.

"Let us assume that the 70 lamps actually do satisfy the needs and the streets and the Town Hall require no further lights, but if the town has a new street in 10, 20 or 30 years' time, should the new street be excluded from electrification, should there be no lamp-posts erected?"²⁰ The unforeseen growth of the town is best evidenced by the fact that the town "has 64 streets" as early as 1926.²¹ The new section, Ujtelep, built up in the Kisperjés district of town became an organic part of it even though a "flying bridge" (overpass) linked it to the center.

It is true though that Csomár acknowledges only 57 streets in the same year²², the critical editorial can, however, be regarded well founded.

The ripples caused by the debate did not disappear for months when finally the contract was approved in a "high place" and everybody is looking forward to the activity of the promising share-holding company. But these expectations had to be frustrated. The construction of the network was only dragging along and the indoors work was done unprofessionally and inefficiently. Voltage was low and the entrepreneur failed to live up to the terms of the contract which resulted in daily "electric miseries". It became a frequent theme of the local press: "... the relevant circles should at last see to it that a voltage meter is installed at Town Hall."²³ People have no trust in electricity supply. On another occasion we can read this: "... lighting is awful. Why is not there daylight electricity? The lights can be turned on only after 5 p.m. Weak! It suddenly goes out day after day. We have not had electric installed only to have to keep a kerosene lamp at hand all the time. If we are dissatisfied and we refuse to pay, they simply turn off electricity."²⁴

In his editorial, the editor of the *Mátészalkai Ujság* keeps strictly to the facts assuming the role of mediator and attempting to pacify the dissatisfied. We quote this article because it throws light on both sides of the problem of public lighting before World War I. "The general complaint brought against the company is that its power plant's defective equipment causes the disorders in electricity supply. In a discussion of questions concerning lighting one cannot ignore the circumstance that due to the low level of consumption the capital invested into the power plant permits only very limited returns. At the time the contract was signed, the company did not reckon with the abnormal economic conditions today under whose

compulsion the company has to reduce the operation of its plant or even keep it idle for much of the day and after its alcohol contingent has been distilled, it will be forced to stop other machines in other branches of the company as well. Electric lighting is only a matter of business on the part of the company, but without it no one knows how many decades would have to pass until development reaches a level where founding an electric company would seem profitable."²⁵

No matter how hard the author of the above article tries to write in a "matter-of-fact" manner about dislocations in the supply of electricity, he cannot reveal the truth that the local entrepreneurs' interest in making profit is more important than putting an end to the dislocations in the service. The power plant is only a subsidiary enterprise for the shareholding company - it was founded to generate profit and not to meet a "cultural need". The state of electricity supply is aggravated by the four war years, the calling up of some of the skilled labourers into the armed forces, the employment of prisoners of war and even later the most "compromise-prone" articles are also unable to improve relations between the Mills and the citizenry of this town, for objective economic factors are dominant, such as inflation, fuel shortage, etc. The demand increases after World War I (the population is increased by the settlement of a large number of refugees from Transylvania) which the plant cannot satisfy. Therefore the town leaders make steps "to reduce the number of lights in houses lit by several lights" in order to facilitate the extension of the service to new homes. Electricity prices dramatically increased as the inflation of the korona continued. The price of one kilowatt-hour was 3.5 koronas in 1921, 5 and then 7.5 koronas in 1922, but reached 220 koronas in 1923. Prices continued to soar in the following years too, reaching 16,000 koronas in 1924 which in fact did not mean the climax, and the quality of the service remained invariably poor.

From 1925 onwards, the members of the representative body, László Szőlóssy, Bertalan Schreiber, Lajos Tárkány, Bálint Tóth, air their dissatisfaction more and more often that "the Mills has never so far lived up to its pledges in the contract, and does not intend to either."²⁶ At the same time they point out in their speeches (1926) that the "Szalka Mills' concession for the supply of electricity will expire in a year and this period

has to be used to advertise a competition for the electricity supply of the town."²⁷ A buy-off is however, out of the question. It is not worth buying an inefficient and expensively operating and poorly managed workshop, where there is no possibility for development. This latter point is supported by one of the Mills' writs saying "... that in the war years and in the years of inflation following the war we suffered the loss of substantial sums on the powerplant, because the value of our assets from electricity bills could not be preserved vis-a-vis the radical decline in the value of the currency and for years we received so low prices for electricity that all investment in development and innovation was ruled out..."²⁸ All this could not be satisfactorily solved even after the stabilization of the currency by the share-holding company with the help of its existing machines and equipment. Necessary modernizations did not take place and the relationship between the company and the town became so poisoned that the contract for 40 years was finally annuled after 16 years of tug-of-war, disagreements, law-suits and quarrels. The annulment of the contract meant relief for both sides. The Mills closed one of its loss-producing workshops, while the town leaders thought they could get undisturbed supply of electricity with the help of a power-line from Nagyecsed where a power plant was under construction in the framework of a large-scale investment.

Exactly 42 years passed between 1888 and 1930. In this period the Mills (*gyártelep*) subsidiary was making losses continuously, and provided electricity to the town accordingly. The founder and most of the members of his family rest in the Mátészalka Jewish cemetery. There is a commemorative plaque on the well of the house first electrified, naturally not bearing the name of the founder...

In the summer of 1944, the Jews of Mátészalka and vicinity were herded into the cars of long trains parked inside the Mills, the descendents of the founder among them...

TRADESMEN AND MERCHANTS

Let stand here the names of a few craftsmen's and merchants' families for posterity on the basis of the personal data-base published in the monography edited by Sándor Fábíán:²⁹

Ignác Blau, owner of a blacksmith and machine repair shop, Mátészalka. He was born in Vitka in 1856. He was apprentice in Mátészalka and journeyman in Budapest and Kolozsvár and other cities. He was chief mechanic at the Mándok estate for 26 years and established his own workshop in Mátészalka in 1912 in his own house. His wife: Gizella Grünzweig; his children: Samu, Lajos, Jenő, Bella, Vilma, Irén and Móricz. Lajos manages his father's business. His two sons, Lajos and Jenő fought at the front during the war and the former was a prisoner of war in Russia for three years.

József Blum, ladies' and gentlemen's tailor, Mátészalka. He was born in Zsurk, 1910. He was an apprentice in Nyírbátor. He worked as a journeyman in Budapest, Kisvárd, Nyiregyháza and Mátészalka. He established his tailor's shop, in Mátészalka under the name of József Blum and Wife. His wife: Amália Klein; his children: Erzsébet and Sándor.

Márton Braun, merchant in fashion clothing, Mátészalka, Born here in 1895. He graduated from a Miskolc business high-school, then became an official in a machine factory; he volunteered in the army in 1915 and became 30% superannuated. Discharged from the service he became apprentice in his father's shop. He established his present shop in 1928. His father was a municipal councilman and chairman of the Israelitic Parish.

Lajos Flach, merchant in Mátészalka, born in 1902. He was apprentice in Mátészalka. For long years he was responsible for procuring goods for the

Mátészalka warehouse of the Debrecen Groceries LTD. He opened his own shop in 1934. He was public transport commissioner of the State Construction Office between 1920 and 1928. His wife: Gizella Goldstein; his children: Sándor, Márta and Pál. His father, Adolf F., fought at the front and was wounded once.

Vilmos F. Földesi, merchant in machines and appliances, Mátészalka. He went to school in Debrecen and learned engine fitting and the blacksmith trades. He served his apprenticeship in Hajdusámson. He completed a course on dynamos in Budapest. he was journeyman in the capital, in Abbazia and Nagyvárad. He also worked as manorial chief mechanic and mill mechanic. He founded his own machine and appliance store in Mátészalka in 1926. He was representative of Kühne and Puch factories. His wife: Gizella Weisz; his son: László.

József Friedmann, owner of the Galvania Electric and Mechanical Manufacturing Co., Mátészalka. He was born here in 1894. He graduated from a technical high-school in Budapest. He started his career as shop-technician in Orsova then was employed at the sugar refinery in Vas County, then became shop-steward in Nyirbátor and later in the Mátészalka Mills. He founded his own business in 1925. His firm manufactured the electric equipment of the County Hall and the winter farm school. Became member of the supervising committee of the Tradesmen's. He entered military service in 1917, fought at the Italian and French fronts and was in French captivity for 20 months. He was discharged as sergeant selected for lieutenantcy. His wife: Sarolta Weisz; His children: Gábor and István.

Márton Friedmann, grocer and general store keeper, Mátészalka. He was born here in 1866. He went to grammar school in Szatmár and he learned his merchant vocation there too. He established his own business in Mátészalka in 1892. He was board member of OMKE, treasurer of the Israelitic parish, and representative for the settlement. His wife: Frida Hisenberger; his children: József, Helén, Erzsébet and Gyula. His son

József fought in the Great War as a sergrant selected for lieutenantcy, and was prisoner of war in France.

Andor Gutmann, owner of the Restaurant Hungária, Mátészalka. He was born in Vásárosnamény in 1889. He went to high school in Nyíregyháza, then learned the trade in fashion clothing. He worked for years as assistant and then as shop manager in Budapest, Nyiregyháza and Sátoraljaujhely. He has been owner of restaurant Hungária in Mátészalka since 1921.

He fought for 32 months at the Russian and Italian fronts and was wounded once. He is on the board of the local sportsclub. His wife: Helén Schwarcz; his children: Emil and György.

Farkas Kaufmann, saloon-keeper, Mátészalka. Was born in this town in 1875. He learned the miller's trade in his youth. He was a mill worker for four years, but gave it up for ill health. In 1897, he took over his father, the late Noé K.'s saloon, which he has kept since. Wife: Mária Rosenfeld; his children: Ábrahám, Rózsi, Márica, László, Andor, József, Erzsébet and Ignác.

Ármin Róth, produce and flour merchant, Mátészalka. He was born in Nyirpazony in 1893. After finishing school, he became manorial pantryman. In 1918, he became warehouseman at the Mátészalka Mills. He founded his own business in 1924. He fought in the war as a corporal for 17 months at the Russian and Rumanian fronts and suffered 18 months of Rumanian captivity. Wife: Julianna Fried; children: László, Erzsébet and György.

Bertalan Schreiber and Sons, lumber dealers, Mátészalka. The firm was established by Sámuel Schreiber in 1850. At that time, the lumberyard was in Vitka, by the Tisza River, and, short of railroad services, wood supply was secured through floatage (*tutajozás*). After Sámuel Schreiber's death in 1884, the firm was taken over by his son, Bertalan Schreiber, who is still the senior partner in the business. The devastating floods in 1888 swept away the total stocks of the yard, destroyed the buldings but the firm was restored to its original high standards after long years of arduous work. A

branch outlet was opened in Mátészalka in 1901, but its fast growth necessitated a reorganization of the firm and the Vitka yard was closed and new branches were opened in Vásárosnamény, Nagyecsed and Nagydobos with the central office in Mátészalka. The firm prospered and business was extended to include not only dealing in lumber, but also concrete products, wooden boxes and agricultural tools made of wood and a sawmill was also founded in Mátészalka. It imported timber from Rumania, Poland, Checkoslovakia, and Austria for wholesale which was handled by the Budapest office of the firm. The present owners of the firm: Bertalan Schreiber and his sons, Sándor, Menyhért and Jenő, who all participate in the management. The number of employed officials and hands at the firm is 35-40.

Mór Schwartz, the late merchant, Mátészalka. He was born in this town in 1873. He learned his trade in his father, Simon Sch.'s store. He took over this store later and managed it up to his death in 1937. He fought throughout the war at the Russian, Rumanian and Italian Fronts. He was treasurer of the Israelitic parish for twelve years. His wife, who is managing the store, is Róza Schwartz; he has one son: Sándor. His brother-in-law, Emil Szántó fought at the Fort of Przemyśl and died in Russian captivity.

Andor Sipos, dealer in building materials, wood, and coal, and manufacturer of bicks and concrete goods, Mátészalka. He was born in Eperjeske in 1890. Graduated from a business high school in Kassa and became a bank official in Kisvárdá. He received professional training in Nyiregyháza. He founded his firm in Mátészalka in 1924, his concrete goods factory in 1926 and his brick factory in 1934. For eighteen months he fought at the Russian and Italian fronts. He is lieutenant with decoration. Member of the Front-Line Veterans' Federation and of the local group of OMKE. His wife: Julia Spitz; his children: József, Klára and András.

It is not without lesson to study the occupations in this data base, because it seems that up to the end of the 1930's it was not regarded "discreditable" for Hungarians to appear together with Jews in print either.

In this data base, we can find soda-maker, lay clerk teacher, farmers, retired gendarmes sergeant, Reformed school headmaster, saloon-keeper husbandryman, land-owner, shoemaker, lady school-teacher, pest-master, municipal deputy notary, gentlemen tailor, Reformed minister, chief notary, butcher, manor steward, licensed mason, machine fitter and hired harvester, Greek Catholic church-school teacher, river engineer, baker, municipal judge, rentee of alcohol distillery, Catholic parish dean, district physician, district notary, shopkeeper, farm produce merchant, general store keeper, oil-press owner, metal goods dealer, rope-maker, railways official, distillery owner, coppermith and machine repair shop owner, haberdasher, mill machinist, Greek Catholic priest, sheriff, tax affairs notary, municipal midwife, construction contractor, manorial saw-mill manager, hussar captain, fashion clothier, chief councillor of the government, accountant, furrier, mechanic, blacksmith-machinist, blacksmith, joiner, retired hussar colonel, tenant, cosmetician, chimney sweep, wholesaler, pig dealer, excise superintendent, tobacco stock-broker, machine and appliance dealer, construction- and firewood dealer, dealers in paints and textiles, savings bank manager, chemist, gun-smith, dental mechanic, district rabbi, river guard, district veterinary, wine merchant, roadsman, audit office councillor, radio and electric appliance dealer, retired county sub-prefect, forester, cart maker, fisher, bee-keeper, upholsterer, factory manager, tinsmith, bookshop keeper and printer, woman of independent means, gardener, vinegar maker, dairy owner, lime dealer, wheelwright, municipal health officer, forest ranger, episcopal councillor, Hangya-store manager, dance teacher, crushing mill owner, Roman Catholic orphanage director, dyer and dry cleaner, hatter, vineyard owner, solicitor, head miller, Hungarian Royal Farm Superintendent, savings bank director, cooperative managing director, Israelitic school teacher, leather dealer, railroad restaurateur, habilitated university professor, livestock dealer, chief machinist, certified butter maker, egg merchant, Post Office agent, non-commissioned border guard officer, cinema owner, dike-reeve, hairdresser, etc.

Naturally these occupations occur repeatedly and we can safely say that a fairly precise cross section of Mátészalka society is unfolded before our eyes up till about 1935-38.

This picture was thrown into even greater relief by massive immigration in Mátészalka as it became the seat of the mutilated county, which, however, did not disrupt the inner composition of the autochthonous Jewish population in Mátészalka.

"RUMANIAN TIMES" AND THE IN-MIGRANTS

In order to help understand the composition by origin of the *doubled* in-migrant population we must give an outline of Romant Catholic provost, Károly Molnár's study. Its goal is "to preserve for posterity the terrible events of these infernal times that took place in Szatmár County. It marks the agony of the integrity of Szatmár County whose unity which has existed for a thousand years, was loosened and broken into two parts by one year of Rumanian occupation...

All the Hungarian officials were dismissed and replaced by phanariots of dubious character and look. Troops from Rumania proper arrived in the districts, all sign-boards were replaced by ones written in Rumanian outside shops and offices. Public administration was taken over by a Rumanian sheriff, Janos German, who had come from Nagykaroly, while the garrison commander became a certain captain Dunka, a wily person, who extorted money unscrupulously from those who had the bad luck to have to do official business with him.

He did not keep it a secret from the local population that he would leave no stone unturned to have the three districts (of Csenger, Fehérgyarmat and Mátészalka) with monolithic Hungarian population attached to Greater Rumania. If he did not manage to attain this goal on the basis of the forced request of the local population, it would be achieved with the help of highly placed French patrons. This plan failed apparently. The spring of 1920 arrived and warmer winds began to blow over the Nyir countryside. News arrived as early as February that the Council of Ambassadors refused the demand of the Rumanian delegation to attach the whole of Szatmár County to Rumania, but it would divide it into two. Thus the new border would run at Pete, close to Csenger. Much as we felt pity for those who had to remain on the other side, we were all happy to have been returned to Hungary in the amputated county... The last Rumanian occupation troops left the three remaining districts on March 20. As soon as the last Rumanian boot had left our districts, the

Trianon lift-gate came down cutting across the territory of our ancient county. It divided our Szamos River, Kraszna River, our people, our families and our lands...³⁰

The story of the short year between 8 o'clock p.m., April 22, 1919 and March 20, 1920, that is, the chronicle of Rumanian occupation, has so far remained unknown... It is, however, very important from the point of view of our subject, since this year marks the beginning of the large-scale immigration of officials and intellectuals as well as craftsmen and merchants with Jews among them. On the basis of contemporary council minutes, let us have the list of settled tradesmen who opened workshops and stores later be printed below.

1920

Dezső Müller	haberdasher
Salamon Schwartz	leather merchant
Adolf Klein	watch-mender
József Barabás	joiner
Jenő Czillei	architect

1921

István Csutak	rope maker
Sámuel Máté	blacksmith
István Bihari	bootmaker
Károly Braun	tailor
Vilmos Weisz	tailor
Lajos Rác	machine fitter
Lajos Hering	confectioner
Imre Doby	blacksmith
János Hunyadi	shoemaker
János Juhász	bootmaker
László Illés	merchant

József Gerendási	merchant
Károly Bauer	restaurateur
Imre Kósa	butcher

1922

Vilmos Biki	joiner
Herman Schőner	shoemaker
József Veres	carpenter
Sándor Pap	shoemaker
József Kiss	shoemaker
András Kovácsik	joiner
Jenő Blau	watchmender
Gyula Aranyi	watchmender
Sándor Klein	watchmender
András Ujlaki	house painter
Adolf Zeborits	watchmender and jeweller
Mór Spitzer	leather merchant
Bertalan Friedman	farm produce merchant
József Krausz	tailor
Miklós Lőrincz	tailor
Dezső Kesztenbaum	hardware merchant

Machine fitters from 1923

Ignác Blau, Dezső Balázs, Ferenc Izsó, István Komáromy, István András, Gyula Varga, Lajos Vadász, Béla Hagymási, Lajos Rác, Sándor Farkas, Károly Szabó, Lajos Komáromi, Gyula Sikli, József Friedman, Sándor Boróczki, Dezső Balázs, Péter Baráth, József Orosz, Endre Anderkó, László Kolozsvári.

Joiners from 1923

Péter Lengyel, József Jesenszky, Kálmán Mónus, István Szentléleki, Ferenc Deák, János Mezei, Sándor Szilágyi, Imre Nehéz, János Lakatos,

József Stern, József Barabás, József Tárkányi, Károly Mátyus, Pál Kovács, István Sikli, Gyula Jakab, Sándor Lakatos, Ferenc Friedman, Antal Szentléleki, Sándor Bartha, Vilmos Biki, András Kovácsik.

Honey-cake maker from 1923

Bertalan Mulyicska

Butchers and sausage-makers from 1923

Lajos Szabó, Endre Muzsai, Gyula Harajda, Béla Bársony, Jenő Fülöp, Sándor Sófi, Ignác Vilinger, János Brumerszki, Ferenc Szabó, Imre Kósa, Bertalan Fülep, Ignác Fülep, Sándor Adler, Miklós Bige, Mihály Angyal, Lajos Óbis, Mihály Hegedüs, János Brunerszki, Imre Kósa.

Bakers from 1923

Ignác Blum, Sándor Szabó, Herman Glüch, Sándor Srönberger, József Kucsma.

Carpenters and masons from 1923

Mihály Slajfer, Gusztáv Szabó, György Borbély Jr., Lajos Kádár, György Borbély, Ferenc Papp, Balázs Bakó, Ferenc Varga, Pál Kovács, Károly Rinyu, Lajos Kádár, József Sárközi, András Vasas, János Szerencsi, Antal Borbély, Lajos Kádár Jr., Ferenc Varga, György Erdélyi, Sándor Rinyu, József Veres.

Wheelwrights from 1923

György Tardi, István Fehér, Zsigmond Szabó, István Kállai, János Mosolygó, Pál Bessenyoédi, Antal Láng.

Coppersmiths from 1923

Ferenc Deutsch, Ignác Blau, Imre Blau

Millers from 1923

József Raduly, László Szőlőssi, Árpád Kósa

Rope-makers from 1923

István Csutak, Károly Tóth

Harness-makers from 1923

István Csutak, Károly Tóth

Confectioners from 1923

Károly Boldi, Lajos Hering

Glaziers from 1923

Jenő Pataki

Upholsterer from 1923

József Petróci

Barbers from 1923

Sándor Szabó, István Heszler, László Matolcsi, István Jakab, Aladár Bartha, József Szilvássy, Árpád Dobos, János Dömötör, László Eizenberger, Gyula Szentléleki.

Basket weavers from 1923

Sámuel Kacsa, Mihály Szerencsi

Hatters from 1923

József Leleszi, Grünblatt sisters, Sándor Nagy

Merchants from 1923

Zsigmond Szabó, Ferenc Zemlényi, Mátyás Brothers, Kálmán Weisz, Dezső Müller, Mátyás Feldman, Lajos Frank, Simon Schwartz, Lajos Frankel, Sándor Kiss, Bertalan Erdélyi, Ignác Spiró, Béla Arnolt, Béla Markovits, Márton Winkler, MRS. Sándor Arnolt widow, Menyhért Rosenberg, György Schwartz, József Gerendási, Feldman Brothers, Jenő Földes, Salamon Schwartz, Adolf Klein, Ignác Reiner, István Pályi, Bertalan Erdélyi, Ferenc Menstein, Jenő Koppel, Miksa Schwartz, Bernát Révész, Zoltán Berényi, Ignác Khun, Dezső Kesztenbaum, Miklós

Deutsch, Jenő Pataki, József Czóbel, Sándor Kaufman, Jenő Kőnig, Sándor Radó, Róth and Radó, Zsigmond Gyene, Imre Zucher, Sándor Kiss, László Illyés, Mór Spitzer, Bertalan Friedmann.

Turners from 1923

Smánuel Thau, Antal Heszler

Chimney sweeps from 1923

Károly Rácz, Lajos Pente Jr., MRS. Demeter Borbás widow, József Pente, Lajos Pente, Sándor Szabó.

House painters from 1923

Ferenc Halász, Károly Nagy, András Ujlaki, János Boleman, Menyhért Krimer, László Czine, János Jeszenszki

Tailors from 1923

István Oláh, Fehér Brothers, Adolf Berger, Albert Lindenfeld, Lajos Hróz, Bányai and Szabados, Adolf Lindenfeld, Zeisler and Fülöp, Géza Glück, Ede Fülep, Zoltán Citrom, Sámuel Klein, Antal Deby, Kálmán Weisz, Ignác Lőrinc, Sándor Szabados, Dezső Frisch, Ernő Datner, Pál Jeszenszky, Mór Schwarcz, Miklós Krausz, Ernő Dattner, Jenő Berkovics, Miklós Spigel, Gyula Bakos, József Mezei, Jakab Berkovics, Elek Juhász, Izidor Pere, Herman Schwartz, Sándor Feldman, Károly Braun, József Stern, Lajos Braun, Bányai and Slajfer, József Weisz, Mór Braun, Ármin Lindenfeld, Kepets Brothers, József Krausz, Fülöp and Grüberger, Endre Fülöp, Károly Braun, József Feldman, Gáspár Bányai, Menyhért Speigel, Vilmos Weisz, Miklós Lőrinc, Mór Molnár

Furriers from 1923

Sámuel Kobarzás, Lajos Sallai, Endre Sallai, Károly Kubai Tóth, Jakab Dusa

Watchmenders from 1923

Herman Eimer, János Aranyi, Gyula Aranyi, Jenő Blau, Adolf Zebonovits

Shoemakers from 1923

Károly Tóth, Zsigmond Balogh, Sámuel Lővy, József Grósz, István Nehéz, István Kovács, Gyula Szabó, Géza Falusi, Lajos Borbély, József Lengyel, Viktor Blach, Ferenc Győrfi, Herman Klein, József Lengyel, Zsigmond Balogh, Márton Klein, Ignác Sztorlovics, Jakab Blach, Lajos Mándi, Sándor Mezei, József Weisz, Károly Oláh, István Kóródi, Ignác Weinberger, Herman Klein, Sándor Papp, Herman Herskovits, Márton Friedman, Ignác Fischer, Lajos Schwartz, István Legeza, István Kovács, József Mulik, Ferenc Veress, Mór Kulin, József Farkas, Ferenc Szender, Lajos Mándi, József Sepler, Ignác Klein, Sándor Kósa, Miklós Csülögh, Imre Kerékgyártó, László Nagy, László Szombathy, Miklós Szabó, Májer Kaufman, István Szőke, József Kern, Dezső Kovács, Sándor Gyulai, Barna Kósa, László Tóth, Jenő Keisler, István Bihari, János Hunyadi, Herman Schőner, József Kiss.

Stove builders and potters from 1923

László Málnási, László Szomorú, Sándor Farkas

Mechanics and electricians from 1923

János Balázs, József Friedman, Ferenc Csizmadia, Frigyes Wéber, János Nick

Blacksmiths from 1923

József Németh, Gyula Kursinszky, Endre Sarka, Imre Dobi, Sándor Kubinyi, Gyula Képes, Gyula Szán, Sámuel Máté, Gyula Danó, MRS Pál Kursinszky widow, Pál Kursinszky.

Tinsmiths from 1923

Ferenc Bukszbaum, Emánuel Thau, Adolf Weisz, Emil Thau, János Mettert.

Printers from 1923

Antal Weisz, Lajos Fülöp, Ferenc Bleman, Zsigmond Weisz

Bookbinder from 1923

Márton Farkas

Photographers from 1923

Árpád Tóth, István Velencei

JEWES ON THE EDGE OF TOWN

The county seat developed only for 16 years in the above mentioned period (1922-38). County Hall, Town Hall, a hospital, the railroad engineer's office, agricultural school, etc. are built. A residential neighborhood for office-holders, several stores, workshops and warehouses are also built. In the *outer* quarters of the town, especially at the ends of the streets or at intersections, small Jewish shops, general stores began to mushroom. There were two of them in "our street", called Count Vay Str. Where Vasváry Str. and Miklós Toldi Str. intersected with Vay Str., Lajos Frisch had a general store. My father bought the whole "outfit" (*kóceráj*) for 2500 *pengős* in 1938-39 and we lived in this house up to approximately 1941-42 when my father went bankrupt.

The rationing system was already in. I remember that bread, flour, and sugar were sold for ration tickets. Large-scale wheeling-and-dealing was going on. We got a hundred kilograms of bread a day. We brought it home on a sleigh. My father pulled, I pushed with a rod from behind. We brought the bread from a baker called Ványadi in the *Cinevég*. In the morning, there came the Jewish forced laborers - many were placed with farmers - who were planting trees for County official Bálint Gáti, non-commissioned gendarmes officer Bakos and others and levelling the soil in their gardens. They were of course hungry and had no bread ration tickets and bought bread on the black market (*feketén, dugiba*). They were said to be wealthy Jews from Budapest and they "paid through the nose"! I still remember their frog-tongue boots, baggy Polish-style pants and thick woolen stockings.

When my father went broke and moved back to our own house we brought back the furniture as well. We still have one of the flour boxes (*liszteláda*) with three drawers which was part of a module system. My father stores shelled corn in it for his rabbits.

Description of the premises, the house and the store: The site was about 200 m²! There was a weak wire fence at front fixed to wooden posts.

The fence ran as far as the the side of the building and the small front gate was hinged to the corner post of the fence. The small gate was always open so that the store could be reached through the house too. The oblong shape house built lengthwise on Pál Vasvári street with its narrow end in Vay street had two 4 meters by 4 meters rooms. The door leading to the store was at the front (*bótajtó*) with double wings. The inner wings had glass fittings the middle up. It was equipped with a strong lock made by a locksmith. One step led to the doorway. If one opened the door, a bell hung from the frame was rung and the shopkeeper (*bótos*) would hear it, if he happened not to be in the store. The outer wings of the door to the store were fixed to the frame with a bolt on the upper and lower edges of the wings. By the door, there was a double window of two wings. The view could be blocked by folding shutters on the inside. Hard by the door there stood the kerosene barrel with a pump, beside it the axle grease in a box on a stool. Small sticks protruded from boards fixed to the wall holding the kerosene lamp chimneys arranged according to size from size 5 to size 12. Further down stood the brooms by the wall beside rolls of splash guard paper. At the further end of the store stood the flour and sugar boxes by the door leading to the living quarters. One could find there wheat flour, cream of wheat, lump and crystal sugar, and rice.

The scale rested below the window right of the door. Shelves stood by the wall on the window side which had drawers in the upper part. In front of it stood the counter. Placed on it was a scale with dishes. Close by, leaven was kept under glass cover. It was cut into small pieces with the help of a copper wire grid. Loafs of bread were lined up on the inner part of the top of the counter, the *reserves* were under the counter. The drawer was attached to the underside of the top of the counter just under the scale. In this drawer they kept cash, receipts, bills, sugar and bread ration tickets. Small change was to be found in a small dish or bowl, while the larger notes were placed under it. The more precious stuff, such as lump sugar in 20 kilogram packages and rice in canvas bags, etc., were also kept under the counter. Even more vulnerable stuff was kept in the corner by the cupboard in the inner room and later when the situation was getting worse these things were hidden in the attic of the summer kitchen of our other house or in the beehives...

In the drawers at the top of the shelves by the wall various spices and some other things were kept. These spices were measured out with the help of small spoons into bags made of *rolled* newspapers on the spot and then put on the scales. Shoelaces were hung on nails driven into the wooden shelves close to the window in the company of lamp wicks. Perhaps I liked best the spherical containers lined up on the shelves in which different kinds of candy (*selyemcukor*) were kept. The small pillow-shaped candy was taken from the containers with the help of a round and hollow ladle.

The living area, which consisted of a single room and "open kitchen", contained the following objects: Two cupboards, two beds, two bedside lamp stands, a cast-iron stove in the bedroom, a "horseman's stove" in the kitchen, a plank bed (bunk), two stools, a trestle table, a case of shelves with plates in it. In the shed in the backyard there was a pile of wood billets of locust and birch. Water scooped up from the open well in the yard was only suitable for washing; drinking water had to be brought from the Biharis, our third neighbor, in water cans! The outhouse had no door, a worn blanket was hung in its place. The house was leased, its owner was a transportation entrepreneur. Lajos Frisch sold the store to my father because Jews were not permitted to sell rationed goods, although the money of the Jew was still in the business, but the licence was in *Christian* hands. Close to the old market place Lajos Frisch opened another shabby little store near Juhász's brandy distillery, but here he was permitted to sell trinkets (*csecsebecsék*) only. (He was deported from that place together with his family!)

His son, Lajcsi, managed to return and told the story that he had been the fire tender in the extermination camp and he had burnt his own father! After his return he was unable "to find his place in Szalka" and emigrated to join his relatives in Belgium.

AUNT BLUM

The Blum family lived hard by the railroad tracks next to the lift gate in Vay Street. The property had the shape of a triangle of equal sides with its sharp top in front of the house. The house was built in such a manner that on one side the rails ran parallel with the house while on the other side Ferenc Deák Street bordered it. Therefore there was no place for a fence in front of the house, so anyone could have peeped through the window had it not been curtained off all the time on the inside. The back part of the house was almost right in the street. The garden was the size of a handkerchief and was lined by lilac shrubs beside the lath fence. The small house was probably about 5 meters by 3 meters. At the front was a room with a kitchen in the back. Above the entrance door leading to the kitchen there was narrow eaves. There were no auxiliary buildings except for a lean-to by the back wall made of boards. If I remember well, there was a concrete-ring well dug in the yard and an outhouse ("budi") made of planks.

The head of the family was József Blum, shoemaker, who worked for the "big Jews", for Mandel footwear merchant, for example. Blum's wife was called Mariska, who was a needlewoman. She sewed beautiful white shirts without collars in a piecework arrangement. Her sewing machine stood before the window where she was always working, but the window was never opened. The husband's mother, old Aunt Blum, also lived with them. She must have been the same age as my grandmother. Her husband, the old dad, must have died at about the time I started to go to school. The Blums had only one son, Pisti, who was exactly my age. Their gate was always closed, Pisti was never allowed to come out and play with us in the street. His grandmother would wait for me at the gate on Saturday mornings and requested me to light the fire. A decent pile was prepared in the immaculately clean "horseman's stove". There were two thicker billets on the sides over which thin starters were placed crosswise. On the floor (padmaj) under the starters I could find dry straw. A box of matches had been placed on a stool by the stove, I took a match out of the box, lit it and

held it to the straw. I waited until the wood had caught fire then I left. On the following Sundays I was expected to go back and I received a twenty fillér piece which had a hole in the center!

The children in the street went to the joint state school. Pisti went to the Jewish parochial school. Her mother always accompanied her to school and also delivered the ready shirts to the customers. On my godmother, Mrs Lajos Batári's urging, my mother enrolled me in the Roman Catholic school when I was four years old. In this year Pisti Blum and I set out together for the school every morning, for the Jewish parochial school and the Roman Catholic one were located very close to each other in those years. We had to go past my father's shoemaker shop where his help polished our shoes shiny each morning and then we headed for the school via "Factory Street". Pisti presented me with many many wonderful shirt buttons...

In winter we used to sleigh and skate by the railroad bed. We started from the "hill" in front of the Blums' house and we glided as far as Lajos Frisch's store... On such occasions 30-40 small kids gathered on Sunday afternoons. The Jewish kids (boys) were never allowed to mingle with us, no matter how they longed to. On the way to school, Pisti Blum and I often discussed the sorrow he felt about this. His mother intended to protect him from the youngsters (*suhanc*) coming from the farms, and that is why she did not permit him to join us. He was standing among the lilac bushes and longingly watching us playing. True, we had durable boots spangled with hobnail studs on the soles, while he had high box leather boots with sewn soles which would not have resisted wetness. At least he pointed this out in an effort to explain his case with resignation.

Next year I went to junior high school and our ways parted again. For some time Pisti went on loafing about at home, then he became an apprentice. At the time of ghettoization, the Blum, Frisch and the other tailor Blum families together with the tenant family at my grandfather's were deported at the same time. Gendarmes gathered them and herded them on foot into the ghetto. There were civilians from the Town Hall in the company of the gendarmes. When the Jewish families had left their

homes, they had to wait in the yard until the ones living farther away had joined them. Then the civilians sealed the doors...

Males had already been called up for labour service, only old Uncle Laji Frisch was left at home. I remember the procession in Vay Street consisting of women and children only... They were clinging to eiderdowns, pillows and woven travelling coffers and winter coats. A hired cart was ordered to join the column and carry some of the luggage and the aged.

In our street, as well as in other streets, not a soul could be seen where the procession passed by, nobody stood staring at us, nobody protested; people withdrew into their houses.

For some time, the abandoned houses stood sadly forsaken. Then unknown individuals broke the windows with stones. Later the wings of the windows were opened through the broken window-panes. In days everything movable was carried away from the houses through the open windows in order that the seals should be left untouched. When the town leadership had learnt about the Jewish houses having been broken in and looted one after the other, they had the windows boarded. Then the doors were broken open. It must have been about May, 1944! School year in the junior high was finished on March 31. Although I failed in the German language, my summer was still very exciting.

The "town" was full of troops. Most of them were Germans, they were waiting in columns in the broader streets. Their vehicles were kept together and their horses were tied into stables at the houses. The soldiers were billeted in houses. I saw many maintenance vehicles in which they were busy repairing their equipment. Rev. Gábor Szélényi, the Greek Catholic priest, was preparing me for my second examination, but I learned most from the German soldiers. They were baking their brick-shaped bread in the camp bakery in the street and they always offered me some bread.

Vay Street was also flooded by troops especially the supply units. In this part of the town, there were peasant households so the horses got hay and fodder.

When they arrived at my grandfather's house their long military carts lined up in his yard, the horses were unhitched and tied in the shed. They took their canvas buckets folded like accordions from which the horses

drank and they made their way towards the house. They noticed the seal on the door. The seal was split off with a bayonet and they prized the door open. They entered the flat consisting of a room and kitchen. They brought out the wash basin and its stand into the yard, started a fire in the stove and heated water in a big kettle. They undressed half naked in the shade of the vine arbour and started to wash and shave themselves. They cooked their dinner and then made their beds in the house and went to sleep. They were unshaved, dirty and dusty and tired. Only the sentinels were walking in the streets and sat on the benches outside the house.

The Jewish tenant settled in my grandfather's house after Beregszász and Munkács were returned. They were a young well-to-do couple with two children. The small kitchen was always immaculately clean. It was here that I saw painted firewood box first and a wash stand. They had fine brass pots the shape of a hemisphere, and the couch in the room was covered with a goat-hair blanket. The bedroom furniture was made of walnut as far as I could make it out of what people were saying. The cupboards were full of fine white underwear with initials in them. The soldiers emptied the room but did not take anything. In my grandfather's view, they were looking for gold! In a few days these troops left, leaving the door open and then new ones came. Eventually the bedclothes became muddy, because the soldiers who arrived were so tired that they lay on the couch with their boots on.

Later in October tanks arrived. They were parked in the gardens on the two sides of the road leading to Jármí and cannons took up firing positions. Huge locust trees were felled onto the Jármí road at about Bana's house. They made defensive preparations, but one afternoon they packed in a few hours, removed the trees from the road and quickly disappeared from the area.

The head of the Jewish family was called up for labour service soon after they had moved into the house. His wife travelled with the children to Munkács a few times with the Árpád train, but she was always sad when she returned. She complained to my grandmother when she was waiting for her to filter the milk after the evening milking; she did not manage to talk to her husband, for he had been taken to the Ukraine.

It is still vivid in my memory how she tried awkwardly to carry their belongings together with their two children under unsympathetic gendarme escort...

After the troops had departed, the house looked like an Indian camp. Its dwellers were awaited for a long time... Nobody has ever showed up with a claim. A young Hungarian couple moved into the house. They washed off all the furniture, washed the bedclothes, cleaned the flat and scrubbed the pots and pans. They were afraid to live there for a while, but eventually made peace with the situation.

Yet somehow there was a curse upon the flat. The man took to drinking later to be joined by his wife. They had no children. In his prime, the man committed suicide in the attic by drinking nicotine, the woman remarried but soon dropped dead. Her new husband followed her in a few months. The second husband's 85 year-old mother inherited the house in lieu of a descendent. Since the 85 year-old mother had married three times, she had three sets of children and the inherited property caused a lot of disagreement among them.

The one-time "Jewish outfit" became useless as a result of long acrimonious law-suits between them...

My father says that only Mariska Blum returned of those living in our street. In fact, my father certified her previous deportation on Mariska's asking. She got married again and lived in a village somewhere in Bereg.

I myself met her once when I was already a teacher. She recognized me! Without being asked, she said her son had been taken elsewhere as well as her mother, while she had to work in Germany.

Shed had put on a lot of weight, her eyes were flickering, squinting, her legs had thickened and were like pillars, she breathed with a whistling sound and she walked with difficulty...

She gave a wide berth to their house in our street...

(The attic door of their house facing Ópályi was still being banged by the north wind in the fall of 1945, then the house was occupied by someone...)

PISTI WEISZ

After I finished the 4th grade of the Roman Catholic primary school, my father enrolled me in the Hungarian Royal Junior High School for boys in Mátészalka in the summer of 1941. There were probably 30-35 pupils in the 1st grade under the tutorship of MRS. Szakál, Olga Várady, form mistress. A part of the class consisted of local boys with several Jewish boys among them, for example, Pisti Weisz, the son of the bank director, the grandson of Bertalan Schreiber, the lumber dealer, but there were many who commuted daily. The boys walked to school from Nyircsaholy, Ópályi, Porcsalma. Several children boarded at their relatives living in Mátészalka.

By the end of the year, I made friends with a few of my classmates, although I had a few friends who had attended primary school with me.

One of my new friends was Pisti Weisz, a middle-class Jewish boy. He went to school in fine suits and wore knee breeches which was fixed by means of a buckle under the knees, yellow oxfords with ankle socks and with patterned knitted stockings in winter. He also had a Bocskai cap (Bocskai sapka), though he preferred to wear one with visor. In his bag he had numberless color pencils and fountain pens. Once he had even brought to school such a pen which had a 14 carat gold tip. In exchange for his many color stickers I gave him rubber slingshots.

In fact, we made friends with the help of slingshots. I was skilled in making pretty good ones since my father's apprentice, Pista Ónadi, taught me how to. I cut the appropriate handle from a lilac bush, especially from the ones in the garden of the railroad engineering office. I bought the rubber from Jani Bóné, who was apprentice at the rubber wear repairman. The leather originated from my father's shop, at times I cut out the tongue of a shoe if there was no other possibility. I tied the rubber to the handle with a tarred string. I was able to make excellent ones that I could keep in one fist without anybody noticing it.

There were a lot of sparrows in the garden of Pisti's family, so we went there to shoot at them after school. The Weisz family lived in the back end of the bank's yard in Kossuth Street. The whole house was theirs. We were allowed to enter the kitchen only and through a back door we reached the garden. There was a small *filagória* (bower) as it was called where we would play until sunset. Of course, the maid kept her eyes on us. I never met his parents.

We decided to become submarine captains and we would operate submarines. We thought up the idea that we would dig a canal connecting the garden with the river Kraszna. We would construct a submarine in the garden, from where we sail to the Kraszna, and from the Kraszna we sail to the Tisza River then to the Danube and thus we would reach the sea. We planned to sail under water all the time lest anyone should notice us.

Since we had more tools at home, we "moved" our workshop to our place. The only problem was that Pisti was hardly permitted to go anywhere. This difficulty was overcome by his telling his parents that he had to go back to school while I was waiting for him at the corner outside the chemist's. This scheme was increasingly complicated by the circumstance that he also went to the Jewish school probably to have extra classes in the afternoons, from where he stayed away due to the submarine construction.

Finally the truth came to light. It happened that on arrival at my place we started to eat big slices of bread spread with pork fat. Several times we ate smoked bacon too with onions and that is what betrayed us! When Pisti's parents learned about it, they had the servant wash Pisti's mouth. Our friendship did not come to an end, however, although he never dared to visit us again, and I was forbidden to enter their home. Therefore we often swapped our snacks at school. He ate my bread spread with pork fat and I had his buttered rolls.

In the spring of 1944, the Jewish boys disappeared from school. We hardly noticed they were no longer among us. The teachers were not asking about their whereabouts and the pupil on duty was not to report them among those absent. We soon received the final report for that year too, since our school was taken over by the military.

In my dreams I went on constructing "our submarine" together with Pista Weisz. It gradually vanished together with a numberless other experiences of my fine, carefree childhood.

Amidst my painful anxieties his figure emerged in my memory when I was looking with anger and terror at the sight behind barbed wire in Auswitz...

JEWES IN MÁTÉSZALKA SOCIETY BETWEEN THE TWO WORLD WARS

The Mátészalka merchants and tradesmen were active in social and cultural life at any one time. Their activity was especially intensive when the Tradesmen's Hall had been finished (1925). The Tradesmen's Circle was founded as early as 1902 among the founding members of which both Jews and Hungarians could be found. Even chairmanship was held by Jewish persons, for example, Sándor Szalkai and Vilmos Iczig.

In order to render this social *symbiosis*, I publish the list of names of the founding members below:

Aladár S. Bartha, barber; István Bodnár, hatter; Antal Doby, tailor; Rezső Elsztner, official; Sámuel Einczig, cab driver; Márton Friedman, merchant; Ignác Gacsályi, barber; Sándor Horváth, wine cooper; István Kállay, wheelwright; Gyula Képes, blacksmith; Lajos Komáromy, locksmith; János Mosolygó, wheelwright; Károly Mátyus, joiner; Lajos Pente Sr., chimneysweep; József Petróczy Sr., cart-maker; Antal Sarkadi, restaurateur; László Szöllőssy, mechanic; Zsigmond Szabó, wheelwright; Bálint Tóth, harness maker; Károly Tóth, shoemaker, Árpád Tóth Sr., photographer; András Vasas, mason; Zsigmond Weisz, printer. The number of tradesmen in 1923 is 926 persons, growth in current year, 139 persons.

There are many in-migrant tradesmen and merchants who paid fees between 1000-5000 *koronas* to the town authority for settlement permission.³²

As soon as the settlers had "warmed up", they joined social life too. In the rooms of the Tradesmen's Hall all kinds of gatherings, balls, amateur theatrical shows are organized by Jews and Gentiles alike. Let me present some evidence below from contemporary newspapers:

"Sevilla-evening in Mátészalka

Next Saturday (italics mine!), January 11, the *Mátészalka Jewish Women's Association* will hold a Sevilla-evening in the rooms of the Tradesmen's Hall. The high of the program is a dress competition, the precious prizes of which have been offered by the "Filtex" factory, the manufacturer of the sevilla material. Dance competition, snow-ball battle and other amusements will punctuate the evening which is expected to be successful anyway. Music is going to be provided by a first-class jazz-band and a Gypsy group from Budapest."³³

The New Year's Eve cabaret organized by the Mátészalka tradesmen's circle was awaited with great interest. The capacity of the Tradesmen's Hall proved to be too small and thus the cabaret numbers could not be fully enjoyed. Ilonka Oláh's master of ceremonies performance was great. *Ilonka Katz* sang beautifully. The rococo dance performed by Erzsike Gaál and Mancsi Koszta with Ilonka Toth's coreography met with general acclaim. The three one-act comedies staged by amateur actors deserve praise: namely Annuska Lengyel, Bözsike Nagy (the brunette), Imre Tóth, *László Lővi*, *Sándor Weisz*, Gyula Képes, Elemér Széles, Zoltán Jenkálzky, Zoltán Batári, Sándor Kerekes, György Bodnár, and Móric Kaufman."³⁴

"The ball organized by the young Mátészalka tradesmen on June 17 fetched 130 *forints*... Overpaid: *Gyula Szalkai*, *Sándor Szalkai*, 5 *forints* each; *Zsigmond Szalkai* 3 *forints*; *Emil Szalkai*, 3 *forints*; Zoltán Szalkai, Endre Ilosvay, György Horváth, Gyula Béress, Gyula Vida 2 *forints* each; Jakab Schwartz 1.5 *forints*; Sándor Kende 1.5 *forints* as well as István Kincses, Ágoston Vadász, Károly Soós, Sándor Földváry, István Bernáth, Róbert Eötvös, Lajos Halasi, *László Weisz*, Manó Dóri, *Lajos Schönberger*, *Sándor Guttman*, *Dr. Ignác Rosenbaum*, *Dr. Ignác Rosenberg*, *Béla Almer*, *Sándor Arndt*, *Jenő Grósz*."³⁵

"Announcement of literary prize

The editor of "Mátészalka and Vicinity" announces a prize ...in order to raise the prestige of the paper. The submitted pieces are to be sent to editor *Zsigmond Weisz*... The jury will consist of the following individuals:

István Kincses, József Endrédy, Dr. Ignác Rosenberg, Gyula Szalkai and Ede Kósa.³⁶

Closing exams of the current schoolyear at the Istraelitic primary school will be held on July 1st to which the respectable parents and the supporters of education are kindly invited. The Shoolboard.³⁷

"In a denominational school

The "holy visitation" is expected with great preparations at the Reformed school of T... The Dean has kept the children at school late in the evening every day for two weeks now... ..Each class had to answer questions in all subjects, and even the "knottiest questions" were answered. Before closing the exam, the Reverend puts one more question: Who of the 4th graders can sing a workday evening hymn? A freckled, red haired little girl puts up her hand as high as possible and starts singing at the given signal:

+ Krisztus ki vagy nap és világ,
Minket sötétségben ne hagyj,
Igaz világosság te vagy,
Kárhozatra mennünk ne hagyj!

+ Christ who is the sun and the world,
Do not leave us in darkness,
True light you are,
Do not let us go to damnation!

You are a good girl, grow big!

What is your name? *Záli Grünstein* - answers the little girl... and the respectable ministers smiled.³⁸

"Gaszton Gaál in Mátészalka

G.G. unfurled his flag in Mátészalka... party dinner on Sunday ... The room was filled to capacity and offered an interesting sight...

On the platform there was Gaszton Gaál flanked by Jenő Nagy and Hegymegi Kiss, opposite them were Béla Gyenge... bank director Földes, stationery merchant *Antal Weisz* and István Károlyi from Ópályi."³⁹

"MTSE-NJÖTSE 1:1

Nyíregyháza; referee: Dr. Szilágyi

The two teams took positions at the whistle blow of the referee in the following arrangement: MTSE (Mátészalka): Báthory, Puskás, Kun, Oláh, Baidik, *Schwarcz*, Lengyel, Tóth, Balla, *Nick*, *Jakab*..."⁴⁰

"At the Roman Catholic Choir concert the following persons overpaid: Gyula Ortutay... *István Májer*, *Dr. Emil Schöber*, Károly Molnár... *Andor Guttman*, Dr. Endre Boér... *Albert Lindensfeld*", etc."⁴¹

"Dentist Dr. Áron Mayer (of Csenger) went for a study trip to Germany. His return will be announced in this paper."⁴²

A separate chapter could be written about Jewish physicians in Mátészalka. They were popular and had good reputation. Following the Trianon peace treaty several of them settled in the seat of the truncated county, and paid very high settlement fees too. Dr. Miksa Rottenstein and Dr. Rezső Heiman paid 50,000 *koronas* each. The figure of Dr. Soma Markovits stands out of the other Jewish physicians in Mátészalka. I present here his obituary published in the local paper as an example of the symbiosis of intellectual society in Mátészalka:

"Dr. SOMA MARKOVITS"

It is painful and shocking to see this name written in mourning edges whose bearer has been one of the most characteristic personalities in Mátészalka for the past few decades.

He was a man in his prime, arduously scrupulous, good physician, champion of public affairs, a fine man and - above all - a puritan.

Dr. Markovits fell ill unexpectedly last Thursday only to end his life in this world in six days. His illness appeared to be serious from the beginning and his colleagues found it necessary to consult assistant Weszetzky from Debrecen. Doctor Markovits suffered from coronary sclerosis which eventually caused his death. He felt better for a few days before his death and better news were received by his concerned friends and acquaintances and the Lord Lieutenant of the County who visited him twice. So much greater was the shock when the sad news went around Thursday morning that he passed away without agony after having had a glass of milk.

Unanimous and deeply felt sorrow received the mournful tidings and equally unanimous compassion was manifested at the Thursday afternoon funeral where chief rabbi Dr. Frigyes Grünbaum gave an elevated oration.

Dr. Soma Markovits, municipal physician and honorary head surgeon of Szatmár County, died at age 58 leaving behind his beloved and the place of his struggles. He graduated in medicine in Budapest and became municipal physician at the Melence mud-bath and later in Csurog. He spent 14 years in Csurog and only the occupation ousted him depriving him of all his possessions. He moved to Mátészalka in 1919 and his experience and personality soon made him widely popular. First he became a district doctor then he was elected municipal doctor of the town of Mátészalka. Last year, the Lord Lieutenant appointed him honorary County Head Surgeon.

Doctor Markovits, as municipal physician, did his best to serve his noble calling, and, at the same time, he took part in all public movements. His views were voiced both in the body of representatives and in social life which betrayed his deep commitment to justice. His candour and

outspokenness often won him adversaries, but everyone was ready to acknowledge that he was an unselfish champion of the public good. Doctor Markovits was a Jew, he was a devout member of his church, but he distanced himself away from recent manifestations of intolerance and from voicing the particular Jewish grievances holding them against the renewal of Hungary in the Christian national idea. He intended to serve with understanding the goals of peaceful cooperation and strove to attain such an atmosphere which facilitates the harmonic unity of all creative forces. In this effort of his he found supporters among the best in our public life, who share in the mourning of the deeply smitten family together with the great mass of his admirers.

The deceased Doctor Markovits is an irreplaceable loss to his family and is mourned by his broad circle of relatives. The deceased lived in happy marriage with Felice Lichtenthal and is survived by five children. They are: Elek Markovits, Annus Markovits née Lajos Grün, Erna Markovits, Miklós Markovits and Lajos Markovits. His brothers and sisters: Mátyás Markovits (Chicago), Mór Markovits and Róza Markovits née Adolf Friedman. His son-in-law, Lajos Grün and his grandchildren: Pisti Grün and Gyuri Grün.⁴³

Dr. BRAUN

The dentist was a great name in Mátészalka, the County Seat. My grandfather, István Kerékgyártó, who had had two teeth pulled in his life, told me the following story. First he had it pulled by Ignác Gacsályi, the barber, when my grandfather was about to set out for America. He had to lie down on the floor in the barber shop, the barber pushed back the gum with a match, then kneeled on his chest and wrenched out his tooth. When he returned from America he went to Dr. Braun. The dentist first "blew something" on his tooth then pulled it out in seconds - he reminisced! (In the temporary place of concentration, Dentist Dr. Áron Mayer and his

wife committed suicide. Their gravestone can be seen in the left-hand section of the Jewish cemetery.)

We agree with *Oszkár Zsadányi's* work titled *The Tragedy of Rural Jewry* (A vidéki zsidóság tragédiája, in: *Te vagy a tanú! Ukrajnától Auschwitzig*, Budapest, 1947, 196 pp.), where he points out: "In the history of modernization of Hungarian country towns the educated country Jews played a significant role. Jews in commercial or intellectual walks of life left their prints on the character of country towns. Facilitated their cultural development and had a leading role in elevating these country towns to a more European and more Western level and they were ready for sacrifices for literature, theatre and everything that made life in the country better."

ON JEWISH LIFE AND RELIGION

It was the Israelitic parish (kile - kehiló) that gave institutional framework to the Jewry in Mátészalka. Broadly speaking it was an equivalent of the *forum* that we know in Roman history, and meant the center where the public affairs of the local Jews were administered. (At the time of the ghetto - or place of concentration as it was used euphemistically in the municipal death register - the report on the deceased was made out also by a commissioner of the Israelitic parish.) This was the organization that offered both the orthodox and the noelogue Jews an opportunity weekly or on hollidays to convene and meet each other. The chairman in office, the notary and rabbi - Andor Klein between 1876 and 1935 - and the last chief rabbi, Frigyes Grünbaum permanently resided in Mátészalka. Women did not take part in the Friday evening ceremony, for they "were to be making preparations for the celebration of the Sabbath (sábbát)". Next morning, however, they were allowed to participate in the prayer (*saharisz*), but at the afternoon *muszaf* only males were present. The five major holidays were observed under the leadership of the rabbi. (These were: Ros Hásáná - New Year - *Jón Kippur* - Long Day - Sukkót - Holliday of the Seven) Besides, there were two *semi-holidays*. (*Hánnuká* - Holiday of light, inauguration, Purin - Holiday of fate). Both were celebrated by the rabbi. A ritual bath (*mikre*) also belonged to the temple. The bath was to contain 762 liters of water so that girls before marriage and wives after their period (*sziddá*) could submerge in it in accordance with the requirements of religious hygiene. Women took a ritual bath seven days after the end of their period which was a precondition of sexual life. Of course, the mikre was used by men too.

The Jewish community in Mátészalka always had a ritual butcher (*sakter*) - *sóchet* - who resided there permanently. They appear by profession and not by name in the cemetery register. Mátészalka had a kosher sloughthouse without a break. The last kosher butcher was the limping Adler. His two sons emigrated to Israel after 1956.

My informant, Lajos Bihari, reminisced about the butcher's work in this way: "There was a year when no porker was killed, but we had a number of geese and my mother fattened some of them and we killed about twelve of them and six of them were given to Mr (*tésúr*) Dezső Róth, whichever he chose. He paid a decent price for them. He was even happy that we had not killed a pig, for he thought he did not need to worry about his son, Andor, with whom we were playmates, eating impure food in our place.

The sloughered animal (except pigs) is declared kosher, if it is killed by a Jewish ritual butcher and when he removes the animal's larynx and examines it scrupulously, finds no irregularity of any kind. That is, the meat is edible for a Jewish person. If some irregularity is found on the larynx, the meat is declared *trefnyi*, and a Jew cannot eat it. Only the front part of cattle (*eleje*) was considered edible, and the rest was sold to Magyars, even if at half price. In this manner, we were lucky to do business with Mr. Dezső Róth, for if anything was wrong with a fat goose, duck or hen and declared *trefnyi*, he gave it to us. (My father had to work for it later!) Interestingly, my mother never found anything wrong with the meat, and when she cooked or fried it, Andor filled his tummy to the full as never at home. Therefore he was happy to bring *trefnyi* animal to us. The Jews were eager to buy fish, but only those that had *money* (*pénz*), they refused to have pikes or cat-fish. If we caught a nice big fish, my mother sent me to the Jew with the fish and we got various goods in exchange."

The majority of Jews in Mátészalka led a modest households even if their pecuniary conditions would have made more luxury possible. Their puritanical, self-denying way of life and values did not permit extravagance or a spectacular life-style. They refrained from pastimes, drinking, and they looked at easy-going and idle life with disdain. They looked twice at every penny, and saw to it that no money was wasted. Few Jews smoked, they did not play cards and did not drink. No drunkard among them could be mentioned.

The man was unquestionably the one who "wore the hat" in a figurative sense too. Religious regulations also prescribed the dominant role of the male. Every important issue was discussed thoroughly and in detail "from all aspects" between the husband and his wife. Especially the issues

concerning the future of their offspring and their marriage. Business decisions were approved or disapproved or forbidden by the father. The Jewish father exercised his authority within the family in a way that he did not become dictatorial or despotic. The Jewish wife tried to influence her husband by means of rational arguments and not through emotional pressure or loud speech. The gradually deepening marriage relationship brought about with careful circumspection was perhaps a feature that rendered it different from marriage between Gentiles. This sense of marriage worked well, in spite of the fact that most Mátészalka couples first met each other with the help of a matchmaker (*közvetítő* = *sadchen*). The founding of a family also meant the founding of a business most of the time, for their living was based on a business. Therefore, dowry had extraordinary significance in marriages all over Mátészalka and Szatmár County even in the 1940's.

These seemingly selfish motives (*számítás*) and materialism were actually rooted in the endeavour to preserve the sanctity of family life. This was manifested in the bargaining that preceded the marriage. For the sake of their children's future, the parents undertook to play this otherwise unpleasant role. There was hardly any parent among the Mátészalka Jews, who considered only the cold facts of *pecuniary conditions*, since the *individual value* of the young people, (that is, his or her good intellect, beauty, background, knowledge of languages, etc.) also mattered much. Wealthy Jews in Mátészalka put great stress on background and especially beauty in the case of women even at the cost of ignoring pecuniary points of view.

Divorce was rare in the families even as late as the 1940's. Among the orthodox residing next to the cemetery divorce was almost impossible, since the other party's letter of consent (divorce letter, *get*) was required.

The life of Jewish children in the family differed in intensive religious activity from that of Gentile children. The Gentile family cast the responsibility of the child's secular and religious upbringing upon the pastor and the teacher, while the Jewish father spent an hour or two with his son or sons, each day when they studied the Torah (usually applied to the Five Books of Moses) or discussed the Talmud (an encyclopaedia that contains the views of some *three thousand wise men* about law, justice, scholarship,

ethics and religion). The father intended to shape and refine the youth's language ability, reasoning and especially judgement.

The educated Mátészalka Jew taught (and not preached to) his children in this manner: "You are different from the *goys* (in a narrow sense *goy* means "people", in a broader sense "non-Jews"), you represent the whole family individually! Do not bring shame upon your forefathers' heads! You can get along in life with cleverness and industry. What you can move with your little finger today, do not wait until you cannot move it with your arms!" The difference between Jews and Gentiles was primarily manifested in rational thinking. This style of thinking developed in their youth - as long as their fathers were able to devote time to their sons...

The parents warned their children not to show off with their knowledge, moreover, in certain situations, they had better conceal it, since "people are envious of knowledge". (In the Mátészalka junior high school my Jewish classmates spoke better German than our teacher, Jolán Nagy, but they did never made her feel it!)

The more substantial parents placed emphasis on their children's skills in Hebrew writing and the significance of European erudition. They reminded their children "to refrain from Hungarian nationalism, take your knowledge to the world!"

In every decent Christian family as well as in every Jewish family, every single ablebodied member worked day in day out. Children of 8-9 helped serve in the store, handled money - took money and gave back small change - carried messages, helped in the receipt of goods and the child accompanied his father on his business trips. He learned at this early age that "the customer (*kunsaft*) is first". The Jewish parents rewarded their children, corporal punishment was unknown, or very rare, but even in that case it was mostly symbolic. The children were meant to be led to rational solutions. Gender differences were not so marked with Jews as with Gentiles and thus girls were also educated and they learned vocations. Jewish education and upbringing aimed at developing a sense of risk taking, critical approach and undertaking in the child's mind. Muttering acquiescence, resignation and the "happy-go-lucky" philosophy was held in low esteem by the Jewish father. Although acquired wealth was often only held on to like some treasure, keeping in mind the uncertainties! In the

case of the better-off and more educated ones the invisible wealth was mobilized at the time of generational change. The younger generation moved abroad or into larger cities and became doctors, lawyers and chemists whereas their fathers were lumber dealers and merchants in Mátészalka. While the more substantial Mátészalka peasants' sons remained in place cultivating a piece of land and residing in a farmhouse.

Owing to its ethnic and economic character, the Mátészalka Jewry differed from the rest of local society, in spite of the fact that in everyday life and the social and cultural forums they were present with equal rights. Their two hundred years' presence in Mátészalka (the earliest figures date back to 1753!) did not result in total life-style and value indentification even with the local middle class either. Essentially Jewish society remained a kind of caste which the orthodox religious taboos did not allow to dissolve. Religious sanctions prevented the Gentiles and especially the peasants (who were more willing) from unconditional assimilation.

Both groups realized their mutual dependence and intended to take advantage of each other in this framework. A woman from Kocsord or Csaholy who carried milk and other produce grown around the house to the Jew, poured some water into the milk-can or mixed a little flour into the butter if she had a chance. The Gentile bought things on hire purchase and the Jew calculated disproportionately high interest rate on the credit!

Jews in Mátészalka employed hundreds of Mátészalka day laborers and provided a living for the unemployed by hiring them to do chores around the house (chopping wood, etc.) even at the time of the great depression (1929-33). The unemployed shoemendres, tailors, tinsmiths, etc. were employed by Jews for food and board which possibility was a matter of life and death in the mentioned period, for there were no job openings for them in the settlement.

Thus Jewish-Gentile relations in Mátészalka society were diverse even if not without barriers. The older and better-off generations attended *charity evenings*, *winterfest balls*, amateur theatrical performances together where the youngsters could have some fun together, but marriage between them was out of the question!

Beyond economic interdependence, each group paid respect to the other from a distance. Naturally, the unsuccessful and dissatisfied social

elements who blamed the Jews for it fell into a different category. Such elements then did harm sometimes in mild ways sometimes more crudely to Jews ("bibsik" = kikes). (For example the "boys" stopped up the smoke pipes of the cauldrons in which the Jews were having jam made. And they withdrew only in exchange for brandy (*pálinka*). The juice of plum mash maturing in containers were let leak away by boring holes in them. This "cut in the quick", for such mash (*cefre*) did not yield alcohol in the distillery!)

Apart from these minor incidences, the prestige of Mátészalka Jewry steadily increased between the two world wars.

In this social situation, the Mátészalka Jewry received anti-Jewish legislation in the 1930's with quiet hesitation. The overwhelming majority thought that the anti-Jewish trend was aimed at grabbing the wealth of the rich Jews, but the poor ones would be left unharmed.

The deportation statutes of 1944 were perhaps considered a temporary arrangement. Although according to the state mortality records, something might have happened, since an increase is in evidence from early fall, 1943. Much more than average number of old Jews died suddenly as if they had felt the martyrdom awaiting them.

The Gentile population watched in awe and helplessness their deportation. Hiding them or helping them physically was impossible, nor would the Jews have accepted it, for a whole family could not possibly be removed from the ghetto's "system" without leaving any trace behind. We have only vague knowledge of an attempt at escape. There was a transformer building near a "storied crypt" in the Roman Catholic cemetery close to the garden fence of the railroad engineer's office. Only electricians were allowed to enter it through its huge locked metal door. There was a Jewish electrician from the Nagyecséd power plant who had been escorted to the Mátészalka ghetto. His friends, Gentile electricians in Mátészalka, put a bed, food and drink in the building behind the humming transformers. When he was sneaking towards the transformer building (*trafóház*) on the planned night, the gendarme sentinels shot him dead.

"As a labor serviceman I got home as early as the end of October, 1944, and it was sad to see that our belongings had been stolen and our home stood empty" ---- remembers Gy. F.

MÁTÉSZALKA BETWEEN THE TWO WORLD WARS

The society of this settlement (and the position of Jews in it) could hardly be understood without learning about the economic development and construction work taking place in the town which later became County Seat.

This development was facilitated by the railroad line built in 1887 which had been improved and modernized by the Hungarian State Railways (MÁV) to become a first rate line by the early 1930's. By this time Mátészalka had become a railroad junction, for side-lines were linked up here in five directions.

1. Nyiregyháza
2. Vásárosnamény - Csap
3. Ágerdómajor - Nagykároly
4. Csenger - Szatmárnémeti
5. Fehérgyarmat - Zajta

The lines connected Mátészalka organically to the home country, Transylvania and the Northern Highlands. This concept of railroad construction rendered Mátészalka a place of increased significance from an economic, communicational and military point of view which in turn resulted in the massive in-migration of educated professionals (Jews included). The significance of this juncture was increased by the circumstance that through Mátészalka the whole Szatmár Plain and the Ecsed marsh region got connected to national blood-circulation. In this manner, large quantities of farm products and industrial goods "travelled" in all directions on these railroad lines.

Commercial railheads attracted the agricultural and industrial establishments in the vicinity of Mátészalka. Such establishments were Mandel's, later Bóni's industrial plant, the Ujfalussy section at the northern fringe of Mátészalka, and the Mill and Distillery founded by the

mentioned Mór Schwarcz on the side of Mátészalka facing the sandy Nyir region. Schreiber's lumber yard was opened in the first year of the century.

This economic growth was to cause tension in the life and society of Mátészalka. The intensive movement takes place after the departure of the Rumanian troops in accordance with the unjust Trianon Peace Treaty.

After the national shock of the Treaty, an influx to the temporary seat of the County begins. Large-scale housing developments are launched funded by the state.

The MÁV railroad section engineering office is built (in the deep lying area opposite the Roman Catholic Cemetery) as well as the railroad company housing (MÁV kolónia).

In the wedge between the Nyírmeggyes and Hodász roads (the Forestry road today) a new housing area, Ujtelep came into existence in the one-time *Kisperjés*, which would be linked to the center with the help of an overpass. The sportsground and the Winter Husbandry School are built in this section of the town.

The main street of the settlement is covered with cobblestones extending 1,660 meters from the railroad station to the Cinevég. That is, the streets of the *business center* are covered. Main street (called Miklós Horthy Street from 1927 on) is accentuated by the new County Hall built in a style to suggest an atmosphere of tranquility by the sheriff's house and the Trademen's Hall neighboring the School Superintendence.

The inner city, which could be called the business section began here, at the Heroes' Square and the late Kesztenbaum's hardware store (today the Savings Bank, OTP, is in its place). Along the street, the buildings were crowded hard by each other and extended into the inner part of the sites. Only stores! This was the main "nest" of neologue Jews. There were yards with 6-8 families living in them.

In the place of the present-day new Post Office, the gendarmery headquarters and the alms-house were built in 1925. The construction of the gendarmery barracks (*kaszánya*) at the juncture of the Jármí road was an indication of "new times". The soldiers built the exciting buildings of my childhood, the *dekungs* behind the barracks in the hillocks by the Cserepeshegy vineryards. We went to see the soldiers daily with my friends, the Antal boys, Feri Kiss and Guru Juhász. The soldiers gave us

gulyás soup and army bread (*komisz*) for lunch. In return, we carried ballistic elements for them and sometimes we could put on a military cap, too!

Much more to our "delight" they positioned a machine gun on the overpass, and an air defence gun is dug in gendarme non-commissioned officer, Bakos' land in the Vay section. We, kids, are present everywhere...

We hear daily, although we cannot fully grasp, that preparations are being made against the Rumanians...

From the distance of so many years it looms that there was a change in Mátészalka society at about this time. On Sundays paramilitary youths (*levente*) were marching in closed rows from the sportsground to the church. At the head of the column marched the *levente* band under chief drill officer, Samu Kolozsi's guidance.

We went past the *hájder* daily on our way to school and saw that the windows were regularly broken and the door leading to the Jewish bath was smeared with cattle drops. Aunt Lácsu's and Aunt Málinka's wooden kiosks mounted on wheels were decorated with swastikas. Little green arrow crosses decorated the ties worn by gentlemen walking in the streets in town. At school we prayed daily the Apostles' Creed! "Mutilated Hungary is no country...!"

One day the soldiers disappeared from the barracks and the walking gentlemen disappeared from the streets. Our neighbor, Uncle Komár, who served as liveried attendant at the County Hall, moved to Szatmárnémeti together with his family.

It was September, 1940. In accordance with the Vienna arbitration the turnover of the territory had to be accomplished from September 5 till September 13, that is, in eight days!

Officialdom almost abandoned Mátészalka. Political, economic and intellectual life moved back to the historic County Seat, Szatmárnémeti.

For a time Mátészalka became a village again. As the role of the hinterland becomes more significant, business life picks up again. The Jewish stores are transformed. Several Gentiles, who had been husbandryman before, take out a trade or a merchant licence. In order to give the baby a name, they take out loans from the banks, but most of them get along with Jews capital as sleeping partners.

Several haberdasheries, shoestores or ready-made clothing stores "become" Gentile stores. The local craftsmen except Jews, get military orders. They brought the military boots to my father's shop already cut, he only had to fix the soles!

The loitering unemployed are recruited for road construction work in Transylvania. They make good money! The younger ones can hardly start to enjoy better pay before they receive their summons. Our next door neighbour, Jóska Varga, has to go to Munkács and he gets to the Don canyon. He survives it and gets home in the fall of 1944, but on the appointment of the magistrate, the Russians take him to forced labor... He never returned home! He vanished with András Kiss, another neighbor of ours! (As far as I know several hundred people were deported from Mátészalka late fall, 1944, and nobody of this *transport* has ever returned.)

At the start and middle of the war, forced laborers were brought to Mátészalka in order to work on the railroad tracks. They were billeted in the barns (*csürök*) of better-off farmers in Szatmár Street. Many of them took advantage of free labor (to plant fruit trees and do other farm work) although the Jews were supposed to repair the rail beds.

Following the bombardment of Debrecen and Szatmár, large-scale bunker construction is started in Mátészalka too. My father also bought 15 oak beams from the lumber-yard and were carted home by my grandfather on lengthened carts to be used for covering a hole dug in the garden. The beams were laid over the hole in two rows crosswise over the other, then strewn with straw and covered with a thick layer of soil. In front of it we dug a running trench in a zig-zag pattern! We cut a hole in the back end of the bunker for the blast to leave in case it came.

No sooner had we finished the bunker than my father received his summons, although he was over forty years old. True, he did not have to do armed service. At nights I saw my mother's tearful eyes at the bluish light of the "Stalin candles" that entered though the bunker door.

By this time all the Jews had been deported from the ghetto and the sale of "Jewish property" started. All the belongings were gathered in the buildings and yard of the joint school. They placed a long line of tables by the fire-fighters storage place. The "expert" commission was seated behind

these table. This commission consisted of tradesmen, merchants and insiders. Their job was to evaluate the Jews' belongings. The people were let into the schoolyard to pick and choose and on the way out they had to pass the line of tables where the value of the goods was determined. The customer paid on the spot and he could go. It was said that all the Jewish property was sold for "peanuts"!

The folks made up a song about this:

+ "Ha a gettó nem lett vóna,
Ingem, gatyám se lett vóna!"

+ "If there had been no ghetto,
I would not have a shirt or longjohn!"

István Szabó could start his toast at the ball of the Farmers' Circle only with great difficulty because of the ghetto song!

After the Jewish property had been "lawfully arranged", for a list had been made up of the sums paid which then was paid to the bank, feather and down were hovering in the air for weeks that originated from the eiderdowns and pillows that were ripped open in the pushing and bustling crowd. Great fear settled over all Mátészalka. People rumored that the Germans made arrangements to defend the line of the Kraszna River. Whoever could escaped and the paramilitary youths were sent elsewhere. The streets were abandoned, only troops, carts, supply wagons, trucks, tanks and cannons could be seen. And also deserters hanged on trees, with a notice on them...

"This is the fate of traitors" said the notice.

The soldiers were tired, sad and dirty. Then everything became quiet and the soldiers disappeared. Only German demolition teams were left behind who rode motorcycles with side-cars around the railroad station.

In the great quiet the folks began to carry alcohol from the big containers in the distillery yard. All kinds of people carried alcohol, but

enough was left for the Russians. I myself carried some with two water cans. Mostly women and children dared to loot alcohol.

It was now that I went to explore the ghetto. I went to the Jewish temple too. I did not meet a single person in the streets. The gate leading to the yard of the temple was wide open. By the entrance I caught sight of a pile of spectacles that looked like a pile of potatoes by the wall. Beside it, scrolls of the Torah on top of each other...

In the back of the yard there were a great number of books lying all over the ground outside the rabbi's residence. A pile of books could be found in the empty rooms upstairs. As I climbed to the top of them, where the gilded ones were, the books slipped from under my feet. I put a few colourfully decorated ones on the window-sill, I found a belt in the other room lying on the floor, I tied the books around with the belt and took them home. I still have them!

Magyarok a kulturáért (Hungarians for Culture) (Edited by Dr György Lukács, retired minister, Member of Parliament)

Mi a magyar? (What is the Hungarian?) (Edited by Gyula Szekfü) and some other incomplete copies. (In each of them was found "Ex libris, Antal Weisz," and script. As Junior-High-school pupils, we went to his stationery store. I took three spectacles from the temple. One of them was a gold-frame (dublé) one. When my grandmother was patching the grain sacks, she put them on. I inherited all the three pairs of glasses later, and I kept the gold-frame one for a long time.

(Once when I was accompanying guests in the Jewish cemetery as a museologist, I let the gold frame slide into the grass by the rabbi's grave in an unguarded moment.)

EPILOGUE

In the dreamless nights of my fleeting life, the characteristic Jewish figures of my distant childhood reappear.

Pisti Weisz, Schwartz, the blind teacher, and Aunt Lácsu, as she puts St. John's bread into a paperbag. Kesztenbaum, as he shows a portable sprayer to my father in his store, Uncle Jenő Weisz, as he is cutting the sole of a shoe with his curved knife, Lajos Frisch, the general store keeper, as he is snapping the lamp wick with a pair of scissors and as Uncle Blum and family are quietly proceeding before the gendarmes... They proceed on and on without a word.

How many left Mátészalka? Who knows? Nobody knew precisely then. Braham's figure is 18,000, those who returned thought the figure was 16,000.⁴⁴

Today only a few sick old men know about it, and are reluctant to speak and if they do, they are short-spoken about it, and they have fears for weeks and months afterwards...

They are still afraid, and they cannot get rid of their fear!

wife committed suicide. Their gravestone can be seen in the left-hand section of the Jewish cemetery.)

We agree with *Oszkár Zsadányi's* work titled *The Tragedy of Rural Jewry* (A vidéki zsidóság tragédiája, in: *Te vagy a tanú! Ukrajnától Auschwitzig*, Budapest, 1947, 196 pp.), where he points out: "In the history of modernization of Hungarian country towns the educated country Jews played a significant role. Jews in commercial or intellectual walks of life left their prints on the character of country towns. Facilitated their cultural development and had a leading role in elevating these country towns to a more European and more Western level and they were ready for sacrifices for literature, theatre and everything that made life in the country better."

AFTERWORD

The study of the past and cultural heritage of Jews in Hungary and, more broadly, in the Carpathian Basin has been in the program of the Ethnography Department of L. Kossuth University for a considerable time. In the course of research special attention is devoted to the role of the rural Jewry in the local folk communities. As a scholarly field, the study of Jewish life used to be regarded as a delicate topic both in ethnography and other disciplines. That explains why the small book published in 1984 under the auspices of the Department of Ethnography in Debrecen was received with remarkable attention in which Mihály Sozán explored the life and social network of Jews in a Trans-Danubian village, Aba. Once again our Department supports the publication of a volume which is another important result of research on Hungarian Jewry from ethnographic, sociological as well as historical points of view.

The author of this work, József Farkas, Director of the Mátészalka Szatmár Museum, has for long years been doing research on the history of Mátészalka Jewish society that was almost completely annihilated during World War II. His childhood reminiscences render his chapters valid and vivid and lend them some lyrical quality. István Orosz, the scholarly referee of the book writes the following: "Its significance lies not only in the fact that human cruelty and genocidal madness put an end to the history of Mátészalka Jews and thus all memoirs assume documentary value, but also in the circumstance that with the help of this volume light is thrown on the social interrelationships in characteristic Hungarian small towns that have so far been left outside the sphere of historical, sociological and ethnographic interest. The Jewry in these small-town societies meant "otherness" and József Farkas excels in highlighting the elements in the Jewish past in Mátészalka that suggest, in most cases, the recognition and acceptance of "otherness" in the small-town community."

Jewish communities occupy a special place both in Hungarian culture and in the culture of peoples living in the Carpathian Basin. Jews lived in the area of historical Hungary as early as the beginning of the 10th century and presumably they had got into contact with Hungarians well before the conquest and settlement. In the course of their history in the Carpathian Basin, Jews have met with tribulations and discrimination. Their settlement and occupations were regulated by decrees, they were obliged to wear distinctive marks and were occasionally ousted and segregated. The 19th century marks a more peaceful period which also facilitated their appearance in folk tradition.

They have become characteristic figures in the folklore of Hungarian people. They have become popular heroes of anecdotes and tales. The attention of their environment was attracted by their speech habits, behavior and their occupations. They occur in a number of proverbs, and sayings. The depth of interest in them is very well demonstrated by their occurrence in proverbs, considering the fact that the birth and circulation of proverbs and sayings in a broader circle is conditioned on extensive general knowledge of the subject and practical applicability.

This work by József Farkas enriches with several fine details the folk tradition concerning Hungarian Jewry. The chapters of this volume are characterized by deep empathy felt by a man who observed the fate of Jews closely and had personal relationships too. With his book, József Farkas, erects a lasting monument to the Mátészalka Jewry.

Zoltán Ujváry

UTÓSZÓ

A Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke tudományos programjában hosszabb idő óta szerepel a magyarországi - tágabban a kárpát-medencei - zsidóság múltjának, kulturális örökségének a vizsgálata. Néprajzi kutatásaink során különös figyelmet fordítottunk elsősorban a falusi zsidóság népi közösségekben betöltött szerepére. A zsidósággal való foglalkozást mind a néprajztudomány, mind más szaktudomány képviselői kényes témának tekintették. Éppen ezért nagy figyelmet keltett a debreceni Néprajzi Tanszéknek az a kisded kiadványa 1984-ben, amelyben Sozán Mihály egy dunántúli falu, Aba zsidó lakosságának életét, társadalmi kapcsolatát vizsgálja. Most pedig úgyszintén tanszékünk gondozásában olyan kötet jelenik meg, amely a magyarországi zsidóság kutatásának mind néprajzi, mind szociológiai, mind történeti szempontból jelentős eredménye.

A munka szerzője, Farkas József, a mátészalkai Szatmár Múzeum igazgatója hosszú évek óta foglalkozik a II. világháború során gyakorlatilag szinte teljesen megsemmisített mátészalkai zsidók múltjának feltárásával. Gyermekkori élmények teszik hitelessé és gyakran lírai hangvételűvé fejezeteit, visszaemlékezéseit. "Fontosságát nemcsak az adja, hogy az emberi kegyetlenség és néptörtő örület véglegesen lezárta a mátészalkai zsidók történetét, s így minden visszaemlékezés forrásértékűvé válik, hanem az is, hogy e kötet révén a jellegzetes magyarországi kisvárosok olyan társadalmi viszonyrendszerére derül fény, amelyet valójában sem a történettudomány, sem a szociológia, sem a néprajz nem tanulmányozott eddig. A zsidóság a "másságot" jelentette ebben a kisvárosi társadalomban, s Farkas József kitűnő érzékkel éppen azokat a mozzanatokat emeli ki a mátészalkai zsidók múltjából, amelyek e "másság" tudomásul vételére, illetve az esetek többségében befogadására utalnak a városi közösségben" - írja Orosz István a kötet szaklektora.

A zsidóság sajátos helyet foglal el a magyar nép és általában a kárpát-medencei népek kulturájában. A zsidók a történeti Magyarország területén már a 10. század kezdetén éltek, s feltehetően a magyarsággal a honfoglalást

megelőzően kapcsolatba kerültek. Kárpát-medencei történetük során sok szenvedésben, megaláztatásban volt részük. Letelepedésüket, foglalkozásukat rendeletek szabályozták, megkülönböztető jelek viselésére kötelezték őket, kiűzésben, elkülönítésben volt részük. A békésebb időszakot a 19. századtól számíthatjuk és ettől a periódustól kísérhetjük nyomon a néphagyományban való megjelenésüket is.

A magyar nép folklórájának jellegzetes alakjaivá váltak. Különösen kedvelt szereplői lettek az anekdotáknak és a trufaszerű történeteknek. Sajátos beszédkkel, viselkedésükkel és foglalkozásukkal felkeltették környezetük figyelmét. Nagyszámú közmondásban és szólásban szerepelnek. A proverbszerűségben való előfordulásuk különösen jól mutatja az irántuk megnyilvánuló érdeklődés mélységét, tekintve, hogy a közmondások és szólások kialakulásának és szélesebb körben való elterjedésének fontos feltétele a tárgyra vonatkozó általánosabb ismeret és a gyakorlatban való alkalmazás.

Farkas József munkája számos finom részlettel gazdagítja a zsidókra vonatkozó néphagyományt. A kötet fejezeteit a szerzőre jellemző mély átélés, a zsidóság sorsát és helyzetét közelről látó ember személyes kapcsolatokat is tükröző érzésvilága hatja át. Ezzel a könyvvel Farkas József a mátészalkai zsidóságnak maradandó emléket állít.

Ujváry Zoltán

Notes

- 1 Márton Béla: A Nyírség helységei. Debrecen, 1929. 59. lap. (A Debreceni Tisza István Tudományos Társaság Honismertető Bizottságának kiadványai V. köt. 17-18. füzet).
- 2 Fényes Elek: Magyar országnak s' a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. Pesten, 1839. IV. köt. 284. lap.
- 3 Tóth Kálmán Mátészalkán tanított a református elemi iskolában 1916-tól 1919. április 24-ig, a románok bevonulásáig!
- 4 Z. Kiss Károly Tyukod (78 éves)
- 5 Bár Braham 18.000-ról tud!

Braham R. L.: The Politics of Genocide: The Holocaust in Hungary. I. New York, Columbia University Press, 1981. 549. lap. (A mátészalkai templomban lévő emléktáblán 1542 név van feltüntetve "... és még 16.000 névtelen szülő, testvér, gyermek, akiket a mátészalkai gettóból hurcoltak el." A külön lévő nyírcsaholyi emléktáblán 93 név.)

A gettó ideje alatt 1944. május 9-től 26-ig) "természetes" halállal 45 fő halt meg (nevük a temetőben sírkövön olvasható). Viszont hála Mikulás Gaskó kassai jogász közlésének, ma már tudjuk, hogy Kassán az alábbi Mátészalkáról indított halálvonatok haladtak át: Május 19-én 3299 fővel, május 22-én 3290 fővel, május 29-én 3299 fővel, május 31-én 3299 fővel és június 5-én 3100 fővel. Tehát összesen 16287 fővel. Braham II. köt. 514-515 lap. - a magyar nyelvű kiadás!

- 6 Friedman Gyula elmondása szerint, bár Te vagy a tanú! - Ukrajnától Auschwitzig. Szerk.: Pór Dezső és Zsadányi Oszkár. Kossuth Irodalmi és Könyvkiadó Vállalat. Bp., 1947. 207-422 lapokon feltüntetett nevek közt 23 mátészalkait találtam. A szerkesztők a 422. oldalon "Pro Domo" megjegyzés alatt írják: "Az itt közölt adatokat a bemondott és beküldött adatok alapján dolgoztuk fel." Sokan nem kívántak "szerepelni!"

- 7 Bibó István: Zsidókérdés Magyarországon 1944. után. In: Bibó István összegyűjtött munkái, 2. kötet. Sajtó alá rendezte Kemény István és Sárközi Mátyás. Bern, 1982. 391-504. old. (Eredetileg in: Válasz, 1948. 10-11. szám.) Itthon: Bibó István: Válogatott tanulmányok II. k. Bp., 1986. 624-809. lap.
- 8 A Tiszántúl villamosításának története 1888-1972. Szerkesztette: Pólya Jenő. Debrecen, 1975. 170-179. lap.
- 9 Csomár Zoltán: Mátészalka. Mátészalka, 1968. 164. lap.
- 10 Századok. 106. évf. 1972. 3. sz.
- 11 Csomár: i.m. 21. lap.
- 12 Szatmár, Ugocsa és Bereg K.E.E. (Közigazgatásilag Egyelőre Egyesített) Vármegyék (1924-1938). Szerk.: Fábíán Sándor. Kiadja: A Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala. Bp., 1939. II. rész. Személyi Adattár. 100. lap.
13. Szatmár és Bereg vármegye. Szerk.: Farkas L. Ferenc (Magyar Közélet V.) Debrecen, 1939. 139. lap.
14. Straub Sándor: Magyarország és Horvát-Szlovénországek közcélra való elektromos áramfejlesztő telepei és elektromosan megvilágított helységei az 1911-ik évben. Bp., 1911. 48. lap.
- 15 Megyer Árpád: Holdvilágos este nem tesz kivételt. (Kelet-Magyarország - Mátészalkai melléklet 1972. nov. 28.)
- 16 Maróti János villanszerelő, 73. éves, visszaemlékezése 1971-ben.
- 17 Mátészalka című lap. (1912. VIII. 23. 178. szám.)
- 18 Mátészalka című lap. (1911. VI. 26. 117. szám.)
- 19 Mátészalka című lap. (1911. IX. 15. 128. szám.)
- 20 Mátészalka és Vidéke (Felelős szerkesztő: Dr. Vida Gyula) VI. évf. 17. szám. 1911. ápr. 27.)
- 21 Lásd a 12. hivatkozást az 538. oldalon!
- 22 Csomár: i.m. 75. lap.
- 23 Mátészalka című lap. (1912. április 26.)
- 24 Mátészalkai Újság 1914. I. évf. 12. sz.

- 25 Mátészalkai Újság 1914. I. évf. 13. sz.
- 26 Képviselő-testületi jegyzőkönyvek, Mátészalka, 1922. 1302/1922. 33 jkv.SZ.SZ.M.L.
- 27 Képviselő-testületi jegyzőkönyvek, Mátészalka, 1926. 4203/1926. 222 jkv.SZ.SZ.M.L.
- 28 Uo. 5. lap.
- 29 Lásd a 12. hivatkozást. Személyi adattár 1-112. lap.
- 30 Molnár Károly: Szatmár vármegye szétszakítása. (Szatmár, Ugocsa és Bereg K.E.E. Vármegyék (1924-1938)) Bp., 1939. 54-63. lap.
- 31 Mátészalka képviselő-testületi jegyzőkönyve. 1917-1923, 1924-1925, 1926, 1928, 1931, 1932, 1934, 1935, 1936, 1937, 1938, 1939.SZ.SZ.M.L.
- 32 Képviselő-testületi jkv., Mátészalka, 26/1920.
- 33 Szatmár és Bereg, 1930. január 5. 8. old.
- 34 Szatmár és Bereg, 1930. január 5. 7. old.
- 35 Mátészalka és Vidéke II. évf. 26. sz., 1894. jan. 28.
- 36 Mátészalka és Vidéke II. évf. 26. sz., 1894. jan. 28. A bírálóbizottság tagjai a korabeli papok (református, zsidó) és gazd. szellemi potenták!
- 37 Mátészalka és Vidéke II. évf. 26. sz., 1894. jún. 28.
- 38 Szatmár és Bereg, 1930. I. 5. 4. old.
- 39 Szatmár és Bereg, 1932. III. 13.
- 40 Szatmár és Bereg, 1932. III. 13.
- 41 Szatmár és Bereg, 1930. III. 15.
- 42 Szatmár és Bereg, 1930. III. 15.
- 43 Szatmár és Bereg, 1930. I. 12. (X. évf. 481. sz.) Számtalan dr. Markovits-hoz hasonló zsidó orvos volt ebben az időben Szatmárban, Beregben!
- 44 Grünvald Fülöp szerint "Mátészalka lett egyike azon nagy gyűjtő-táboroknak, ahová Máramaros megye községeinek zsidóságát egybe-terelték. (Ökörmező, Körösmező, Nagybocksó, Rahó, Técső, Bustya-

háza stb.) A mátészalkaiakkal együtt körülbelül 15.000 embert összpontosítottak ottan. Heteken keresztül a leghelyetlenebb elhelyezésben és bánásmódban részesült e tömeg. Május 9-től 26-ig folyt a gyűjtőtábor kiürítése az ismert kegyetlen módon. Mátészalka a VIII-as csendőrkörülethez tartozott, melynek zsidóságát először terelték gyűjtőtáborba." (Grünvald Fülöp: A mátészalkai zsidóság. = = Magyar Izraeliták Országos Képviselői Évkönyve 1971-1972. 134-137. lap.)

Contents

Jews in Mátészalka	157
Jewish nicknames, rhymes, and sayings	161
On the jewish way of life	168
Jewish store-houses	170
Contemporary advertisements of jewish business	174
Jewish tradesmen and enterepreneurs	182
(The promoters of electrification)	
Tradesmen and merchants	191
"Rumanian times" and the in-migrants	197
Jews on the edge of town	205
Aunt Blum	208
Pisti Weisz	213
Jews in Mátészalka society between the two world wars	216
Dr. Braun	221
On jewish life and religion	223
Mátészalka between the two world wars	229
Epilogue	235
Afterword	237

TARTALOM

A zsidók mátészalka társadalmában	5
A zsidók csúfnevei, rigmusok, szólásmondások	9
A zsidó életmódról	14
A zsidó boltos-házak	16
Korabeli kereskedők hirdetései	19
Zsidó iparosok, vállalkozók	27
(A villanyvilágítás bevezetői)	
Iparosok és kereskedők	36
A "román idők" és a betelepülők	42
Zsidók a település szélein	49
Blum néni	52
Zsidók a két világháború közti mátészalkai társadalomban	59
A zsidó életről, vallásról	66
Szalka a két háború között	72
Epilógus	78
A szalkai zsidó templom emlékfala	79
A mátészalkai gettóban elhaltak temetői emléktáblán lévő névsora	105
A mátészalkai gettóban elhunytak névsora 1944-ben	106
A munkaszolgálatból visszakérültek adatai	110
A mátészalkai régi zsidó temető sírhely-katasztere	115
Jegyzetek	138
Irodalom	142

STUDIA FOLKLORISTICA ET ETHNOGRAPHICA
Publikation des Lehrstuhls Für Volkskunde der Universität
Lajos Kossuth zu Debrecen

Redakteur:
ZOLTÁN UJVÁRY

1. UJVÁRY Zoltán: A temetés paródiája (Die parodie auf das Begräbnis). Debrecen, 1978.
2. DOBROSSY István: Dohánytermesztés a Nyírségben (Tabakanbau in der Nyírgend). Debrecen, 1978.
3. KUNT Ernő: Temetők az Aggteleki-karszt falvaiban (Friedhöfe in den Dörfern der Aggteleker-Karstgegend). Debrecen, 1978.
4. SZABÓ László: A magyar rokonsági rendszer (Das ungarische Verwandtschaftssystem). Debrecen, 1980.
5. BARTHA Elek: A hitélet néprajzi vizsgálata egy zempléni faluban (Die ethnographische Untersuchung des Glaubenslebens in einem Zempléner Dorf). Debrecen, 1980.
6. DÁM László: Lakóházak a Nyírségben (Wohnhäuser in der Nyírgend). Debrecen, 1982.
7. SZALAY Emőke-UJVÁRY Zoltán: Két fazekas falu Gömörben (Zwei Töpferdörfer in Gömör). Debrecen, 1982.
8. FARKAS József: Fejezetek az Ecsedi-láp gazdálkodásához (Einige Kapitel zur Wirtschaftsethnographie des Marschgebietes von Ecsed). Debrecen, 1982.
9. DOBROSSY István-FÜGEDI Márta: Termelés és életmód (Produktion und Lebensweise). Debrecen, 1983.
10. SZABADFALVI József: Tanulmányok a magyar pásztorkodás köréből (Studien zum ungarischen Hirtentum). Debrecen, 1984.
11. BÓDI Erzsébet: Egy magyarországi lengyel falu táplálkozása (Die Ernährungsweise in einem Polendorfer in Ungarn). Debrecen, 1984.
12. ERDÉSZ Sándor: Kígyókultusz a magyar néphagyományban (Schlangenkult in der ungarischen Volksüberlieferung). Debrecen, 1984.
13. SZALONTAI Barnabás: Nyírbátor népi építészet (Die Volksarchitektur von Nyírbátor). Debrecen, 1984.
14. BARTHA Elek: Házkultusz. A ház a magyar folklórban. (Hauskult. Das Haus in der ungarischen Folklore). Debrecen, 1984.
15. KÖRNYEINÉ GAÁL Edit: Az első világháború emlékei a népi kéziratos forrásokban és a szájhagyományban (Erinnerungen an den ersten Weltkrieg in volkstümlichen handschriftlichen Quellen und mündlichen Überlieferungen). Debrecen, 1985.
16. PETERCSÁK Tivadar: Népszokások Filkeházán (Volksbräuche in Filkeháza). Debrecen, 1985.
17. VIGA Gyula: Kőmunkák egy bükkaljai faluban (Steinbruch- und Steinmetzarbeiten in einem Dorf am Fusse des Bükk-Gebirges). Debrecen, 1985.
18. KAPROS Márta: A születés szokásai és hagyományai az Ipoly mentén (Bräuche und Glaubensarten in Verbindung mit der Geburt entlang des Flusses Ipoly). Debrecen, 1986.
19. BEREZKY Ibolya: Népi találkozás Szolnok megyében. (Volkstümliche Ernährung im Komitat Szolnok). Debrecen, 1986.
20. FELHŐSINÉ CSISZÁR Sarolta: Az emberi élet utolsó fordulója a Beregi-Tiszaháton (Die letzte Wendes Daseins der Menschen auf dem Theissrücken). Debrecen, 1968.

21. CZÖVEK Judit: Halottlátók a magyar néphagyományban (Totenseher in der ungarischen Volksüberlieferung). Debrecen, 1986.
22. SZTRINKÓ ISTVÁN: Népi építészet a Duna–Tisza közén. (Volkstümliche Architektur im Donau–Theisszwischenstromland). Debrecen, 1987.
23. KRUPA ANDRÁS: A délkelet-magyarországi szlovákok hiedelemvilága. (Die Glaubenswelt der Slowaken von Südostungarn). Debrecen, 1987.
24. UJVÁRY Zoltán: Állatmaszkok. (Tiermasken). Debrecen, 1989.

Adresse:

Néprajzi Tanszék
Lehrstuhl für Volkskunde Lajos Kossuth Universität
DEBRECEN, 10 Postfach 16.
H-4010 / Ungarn